
alternatif politika

Cilt 10, Sayı 2, Haziran 2018

MAKALELER

Human Territoriality: A Spatial Control Strategy
Samet YILMAZ

Bir Süreç Olarak Hoşnutsuzların Çevreciliği: Hindistan'dan Sardar Sarovar Barajı Örneği
Defne GÖNENÇ & Alper ALMAZ

Yerellik-Popülerlik Ekseninde Türkiye'de Çevre Mücadeleleri
Hayriye ÖZEN

Rasyonel Kamu Politikası Analizi Perspektifinden Türkiye'deki İklim Değişikliği Politikaları
Volkan GÖÇÖĞLU & Mehmet Devrim AYDIN

Kültürel Miras Hakkı: Kültürel Mirasa İnsan Hakları Temelli Güncel Yaklaşımlar
Bahar AYKAN

Mihail Bahtin ve Postmodern Romanda Biçimsel Yapının Sosyolojik Anlamı
Neslihan ŞEN ALTIN

Çağdaş Sınıf Sosyolojisinde Psikososyal Çözümleme
Boran Ali MERCAN

*alternatif
politika*

Cilt 10, Sayı 2, Haziran 2018

*alternative
politics*

Volume 10, Issue 2, June 2018

alternatif politika

EDİTÖRYAL KADRO

Yayıncı:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Editörler:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Gülçin ERDİ

Yardımcı Editör:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

İngilizce Dil Editörü:

İshak TURAN

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Edward L. Zammit (Malta Univ.)
Prof.Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Berna Turam (Northeastern University)
Prof.Dr. Esra Hatipoğlu (Nişantaşı Üniv.)
Prof.Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniv.)
Prof.Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Prof.Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniv.)
Doç.Dr. İpek Eren (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Doç.Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniv.)
Doç.Dr. Eugenia Kermeli (Hacettepe Üniv.)
Doç.Dr. Şener Aktürk (Koç Üniv.)
Yrd.Doç.Dr. Defne Karaosmanoğlu (Kadir Has Üniv.)
Yrd.Doç.Dr. Efe Baştürk (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Avukat Ebru Sargıcı

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof.Dr. Aylin Özman (TED Üniv.)
Prof.Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniv.)
Prof.Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska Univ., Lublin)
Prof.Dr. Bruno S. Sergi (Messina Üniv.)
Prof.Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof.Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniv.)
Prof.Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniv.)
Prof.Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniv.)
Prof.Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof.Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniv.)
Prof.Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniv.)
Dr. Ruba Salih (University of Exeter)

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Dergiye yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, aşağıdaki veri tabanları tarafından taranmaktadır:

Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCOhost, ProQuest, Index Copernicus, ERIH PLUS, CEEOL (Central and Eastern European Online Library), ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, ResearchBib (Academic Resource Index), DRJI (Directory of Research Journals Indexing), SIS (Scientific Indexing Services), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific World Index, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) ve Cosmos Impact Factor

alternatif politika

Cilt 10, Sayı 2, Haziran 2018

MAKALELER

Human Territoriality: A Spatial Control Strategy, Samet YILMAZ, 131-155.

Bir Süreç Olarak Hoşnutsuzların Çevreciliği: Hindistan'dan Sardar Sarovar Barajı Örneği, Defne GÖNENÇ & Alper ALMAZ, 156-180.

Yerellik-Popülerlik Ekseninde Türkiye'de Çevre Mücadeleleri, Hayriye ÖZEN, 181-209.

Rasyonel Kamu Politikası Analizi Perspektifinden Türkiye'deki İklim Değişikliği Politikaları, Volkan GÖÇÖĞLU & Mehmet Devrim AYDIN, 210-230.

Kültürel Miras Hakkı: Kültürel Mirasa İnsan Hakları Temelli Güncel Yaklaşımlar, Bahar AYKAN, 231-252.

Mihail Bahtin ve Postmodern Romanda Biçimsel Yapının Sosyolojik Anlamı, Neslihan ŞEN ALTIN, 253-270.

Çağdaş Sınıf Sosyolojisinde Psikososyal Çözümleme, Boran Ali MERCAN, 271-297.

alternatif politika

Volume 10, Issue 2, June 2018

ARTICLES

Human Territoriality: A Spatial Control Strategy, Samet YILMAZ, 131-155.

Environmentalism of the Malcontent as a Process: The Example of Sardar Sarovar Dam from India, Defne GÖNENÇ & Alper ALMAZ, 156-180.

Between the Local and the Popular: Environmentalist Struggles in Turkey, Hayriye ÖZEN, 181-209.

Public Policy Analysis Perspective of Climate Change Policies in Turkey, Volkan GÖÇÖĞLU & Mehmet Devrim AYDIN, 210-230.

Cultural Heritage Rights: Contemporary Human Rights Based Approaches to Cultural Heritage, Bahar AYKAN, 231-252.

Mikhail Bakhtin and the Sociological Meaning of the Formal Structure in Postmodern Novel, Neslihan ŞEN ALTIN, 253-270.

Psychosocial Analysis in Contemporary Sociology of Class, Boran Ali MERCAN, 271-297.

HUMAN TERRITORIALITY: A SPATIAL CONTROL STRATEGY

BEŞERİ TERİTORYALİTE: MEKÂNSAL BİR KONTROL STRATEJİSİ*

Samet YILMAZ**

ABSTRACT

Human interactions have a spatial character. People have always tried to form their own geographical areas to create convenient living space conditions. Therefore, they claim control and ownership over certain areas for that purpose. In this context, human territoriality is one of the most distinct human activities aiming to establish a stabilized spatial order. People forge various territories on different scales, ranging from local to global. The world is highly compartmentalized, and each compartmentalization has distinct features. Territoriality is predominantly attributed to modern states. It is a fact that modern state is the most visible manifestation of political/social territoriality in the world. However, territorial actions and forms are not just peculiar to modern states. There are many different territorial forms. These forms regulate social interactions among individuals and organizations. Private, home, public or interactive territories carry certain messages in practical life. This study deals with the roots of human territorial behaviour patterns. Human territoriality is a significant part of both human and political geography but it is also analysed in terms of biology

* This article is largely based on a doctoral dissertation in progress, entitled as "The Territoriality of the European Union in the Sense of Political Geography: Distinction of Inside/Outside".

** Research Assistant, Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, sametyilmaz@uludag.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5232-5435>, TÜBİTAK 2211-A Scholarship Student.

* Makale Geliş Tarihi: 19.08.2017
Makale Kabul Tarihi: 08.12.2017

and anthropology. Although there are many overlapping statements among these study fields, they draw on different assumptions. The main aim of the study is to prove that human territoriality is a prevalent spatial and regulating strategy in various geographical scales of societal life.

Keywords: Human Territoriality, Spatial Strategy, Control, Differentiation, Human Interaction.

ÖZ

Beşeri etkileşimler mekânsal bir karaktere sahiptir. İnsanlar kendi coğrafi alanlarını düzenleyerek uygun yaşam koşulları oluşturmaya çalışırlar. Bu bakımdan belli alanlar üzerinde, bu amacı gerçekleştirmeye yönelik olarak kontrol ve sahiplik kurma iddiasında bulunurlar. Bu bağlamda beşeri teritoryalite, istikrarlı bir kontrol ve aynı zamanda düzen oluşturmaya yönelik beşeri faaliyetler arasında en belirgin olanlardan biridir. İnsanlar, mahalliden küresele giden farklı ölçeklerde çeşitli teritoryalar tanzim ederler. İçinde bulunduğumuz dünya kompartımanlara ayrılmıştır ve her bir kompartıman kendine özgü niteliklere sahiptir. Teritoryalite ağırlıklı olarak modern devletlere atfedilir. Açıktır ki modern devlet, siyasi ve sosyal açıdan teritoryalitenin en baskın görüngülerinden biridir. Ancak teritoryal eylemler ve formlar yalnızca modern devletlere özgü değildir ve farklı formlar vardır. Özel, evsel, kamusal, ya da interaktif mekânlar teritoryal bir nitelik alabilmektedir. Çalışmada beşeri teritoryal davranış kalıplarının temelleri üzerinde durulacaktır. Beşeri teritoryalite hem beşeri coğrafyanın hem de siyasi coğrafyanın temel araştırma alanlarından biridir; ancak aynı zamanda biyoloji ve antropoloji açısından da ele alınmaktadır. Her ne kadar bu disiplinler arasında beşeri teritoryaliteye ilişkin örtüşen önermeler olsa da söz konusu disiplinler farklı varsayımlar üzerinden analizlerde bulunmaktadır. Çalışmanın temel amacı beşeri teritoryalitenin, toplumsal hayatın pek çok veçhesinde görülebilecek yaygın bir mekânsal ve düzenleyici strateji olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Teritoryalite, Mekânsal Strateji, Kontrol, Farklılaştırma, Beşeri Etkileşim.

INTRODUCTION

People -individually or collectively- try to form their surrounding area so that they can ensure favourable conditions for their prospects. Since human activities have a spatial character, outputs of these activities also shape human interactions among individuals or groups. Human social, political and economic activities in space are mainly localized, and occupy specific places on earth surface (Soja, 1971: 3). In this sense, human territoriality is the most common form of demarcating the space, bringing about compartmentalization of individual and societal life.

Earth surface, if looked at with the naked eye, constitutes a meaningful whole. However, that surface is intensely compartmentalized in an intricate system since each compartment has a different spatial character influenced by language, culture, religion, economy, society, politics or natural factors. People seek for organizing their geographical areas such as claiming political control, or establishing distributive norms in order to arrange practical living processes. In addition, spatiality of human activity creates new relationship patterns since people and their organizations contact each other by only not sheer interactive actions but also by spatial characteristics of their area. In other words, spatial characteristics of earth surface, together with localized human activity, shape interaction patterns among individuals and groups.

There are plenty of factors inflicting on human interactions such as physical distance, relative location, socio-cultural and political factors, and functional organizations. In this sense, human territorial actions are one of the most significant attempts to form social, political, economic or cultural interactions on the earth surface. People demarcate a piece of earth surface for certain goals. Specific areas are constructed through territoriality, allowing people to have the opportunity for extracting material and moral potential of space. Since human territoriality can be seen in all geographical scales, there are many goals and categories for demarcation of space. So, what are the roots of territorial behaviours? Why do communities show territorial behaviours? Does it have rational or irrational motives? Which actions can be seen as territorial? What are the aims of territoriality?

The concept territoriality is handled by various approaches, the each of which have different prepositions regarding the foundations of territoriality. Biological, anthropological and psychological explanations attribute human territorial actions to some intrinsic factors, which is to be discussed in the study. However, territoriality is a social action, rationally and purposely performed by individuals and collective organizations. In this framework, the study will deal with the social aspect of territorial actions, drawing on theoretical developments

about the concept of territoriality. Thus, rather than making a detailed empirical research, the study will draw on theoretical approaches which underscore the social aspect of territoriality, bolstering the argument with the illustrations.

1. WHAT IS HUMAN TERRITORIALITY?

In its most general meaning, territoriality is the organizational tenet for exerting political and social power in a defined geographical space (Agnew, 2009a: 744). In addition, it could be seen as a discerned ownership claim by outsiders in order to organize functioning principles in societal life (Pitz, 2004: 250). Ownership is arranged in a shared space, in which individuals participated. Thus, human territoriality is also a form of communication among individuals.

Territorial behaviour pattern is an instrument for exerting control over an area whose limits are imposed. While the term is predominantly used to identify modern state, territorial behaviours could be seen among all segments of societies in any geographical scale. Individuals or communities resort to this spatial strategy in order to establish their own arrangements. This spatial strategy is conducted by excluding undesirable intruders. For instance, in individual level, one controls his/her room by excluding other members of a family in a house, or, in higher geographical scale, gangs try to impose control on their domain, and to keep other gangs out of that domain (Taylor, 1994: 151). Although these examples render human territoriality principally as a form of conflict, as mentioned above, individuals or groups sharing a common space establish norms or rules via territoriality in order to determine societal processes since human territoriality can bring about cooperation among individuals or groups.

As it can be seen from the relevant definitions, one could reach two deductions on territoriality: ownership and arrangement of area. *“When people create territories, they create boundaries that both unite and divide space along with everything it contains”* (Penrose, 2002: 280), and it is self-evident that *“every being-in-space is differentiated from that space from demarcation”* (Malmberg, 1980: 90). Thus, imposing boundaries, intruders are kept out; possessions are kept in (Malmberg, 1980: 91). Those facts could be seen all within the parts of societal life, ranging from individual life to modern state. How a specific human territorial behaviour emerges, and what distinguishes it from other territorial behaviours are depended on the characteristics of organizational principle and scale. Territoriality is less complex in individual level, generally aiming to merely protect an area while it is much more complicated in macro or societal level including various elements, e.g., identity and diffusion of political, economic or social resources.

The roots of human territorial behaviours can be explained in three approaches, each of which has different fundamentals. The first one sees territoriality as a biological behaviour pattern, marking similarities between

humans and animals. This approach mainly evaluates human territoriality in biological or organismic sense. The second emphasises anthropological and psychological factors. Although this approach has a different logic, it attributes human territorial actions to certain intrinsic stimulations. The third and more comprehensive one evaluates human territoriality as rational and social strategy in demarcating area. Theoretical presumptions of this approach rest on the view that human territoriality is a rational strategy which aim to establish control over an area.

2. A BIOLOGICAL IMPERATIVE?

Biological explanations to human territoriality, based on Darwinist natural selection principal, make analogies between animals and humans (Taylor, 1988: 17-19). The cardinal purpose and function of living organisms are primarily to maintain their life, and thus, territoriality is the most salient strategy in order to protect the *'living space'* of an organism. This action is stimulated by biological needs, and seen in both humans and other species. Organisms are programmed to safeguard their geographical area, and while acting this, they perform violent or non-violent (re)actions. Individual organisms are mainly tend to protect only themselves, while communitarian ones also aim to provide more living space for group-members, to regulate population, to consolidate functioning structure, and to diminish in-group violence and death rate (Edney, 1974: 960).

Robert Ardrey is one of the most important names evaluating territorial behaviours and actions belonging to both humans and other creatures. Ardrey claims that territoriality is stimulated by instincts. Therefore, both humans and other species have the same instinct to safeguard their living spaces. This instinct is a common characteristic of human beings in all periods of the history since current human actions are similar to those of pre-historic human. In Ardrey's point of view, territory is a spatial phenomenon in which creatures live, and provide their essential needs. There are two dimensions of this process. First one is that space is protected against outsiders, particularly against the same kind, and thus, continuity of the living space is ensured. Second, as a result of safeguarding the living space, control is claimed over the protected space. In this sense, creatures protecting their living spaces, named as *'territorial species'*, show territorial behaviours on the basis of defence and claiming ownership (Ardrey, 1966: 6).

There are three basic instincts leading humans to territorial actions: Security, stimulation and identity. Security is ensured by purifying the space to exclude dangers. Intruders are kept away from territory. To perform this, unwelcomed species are repulsed outside the territory, and dangers are eliminated before approaching. Stimulation is the main motive and instinct to reveal territorial actions. Identity or identification is the general result of territoriality, rendering

space meaningful for species living inside and outside. All these fundamental instincts create strategies for protection, including conflicts and cooperation (Ardrey, 1966: 130-143).

Ardrey illustrates Pearl Harbour Attack, conducted by Japan against the USA in 1941, as an example to prove how territorial behaviours and attitudes are dominant in human communities. Ardrey asserts that the declaration of war by the USA against Japan was a territorial action since the reaction of the USA was not a rational move, but an irrational one. In fact, the Japanese attack to the Pearl Harbour did not cause a severe damage to the American military service. In addition, Japanese leaders thought that the USA would retaliate after the attack; but, the risk of such retaliation was minor. Since the attack would not give much damage the USA, it would not react excessively. Therefore, Japanese officials made rational calculations about gains and losses of the attack. However, they did not consider probable irrational reaction of American society. Americans thought that this attack was not just against military power of the USA, but also against the living space of American society. They reacted to protect their territorial geographical area and entered into a total war. Ardrey underscores that even if communities establish a societal territory, they will behave as to territorial imperative. To put it into another way, human communities behave according to universal territorial principle to safeguard their territories (Ardrey, 1966: 173-186).

Another important name in this field of study is Konrad Lorenz. He analyses the behaviours of living organisms on the basis of instincts. He claims that humans are actually animals, and both of them are able to gain experiences. So, humans and animals exhibit similar behaviour patterns on aggressiveness, and notably, they protect their living space aggressively. In this sense, feeding, reproduction, fear, and aggression steer their actions (Lorenz, 2002: 86, 95). According to Lorenz, living organisms are in a struggle to safeguard their living space and resources to protect youth members; to establish balance between species; and to survive ultimately (Lorenz, 2002: XIII). Lorenz points out irrational factors of territorial behaviour on structural basis. He claims that if another species come the World and observes the human life, they will understand that the human life does not have rational motives. For instance, there is not any rational explanation why thousands of people sacrificed their lives for Napoleon Bonaparte or Alexander the Great (Lorenz, 2002: 228-229).

Until mid-way through the 20th century, these biological or organismic approaches based on evolution (hypo)thesis made an effect on territorial organizational principle of modern state. For instance, Swedish Rudofl Kjellen, who coined the term '*geopolitics*', claimed that states need territory to survive, likening them to living organisms (Akengin, 2015: 40). Similarly, Friedrich Ratzel from German '*Geopolitik*', emphasized that states should expand their '*lebensraum*'

in order to increase state power. Ratzel, affected by neo-Lamarckian evolution theory rather than Darwin, stated that qualifications of a unit are deterministically conditioned by environmental factors, and if lebensraum of a state does not satisfy the need, then it is a necessity to gain more territory to survive (Jones vd., 2004: 5).

Biological studies attribute human territorial behaviours and attitudes to the basic instincts of the living. Although they discriminate between humans and animals, this discrimination is analytical in effect. Humans and animals are different variations of same species. Because of this, biological propositions to human territoriality are criticised on following statements: 1. Humans can use space for various reasons (Soja, 1971: 31). 2. Humans can protect their territories without resorting to aggressive behaviours. 3. Animals need certain territories for food or shelter. However, this situation is not necessarily valid for humans. 4. Humans can have more territories (home, office etc.) than animals. Human territories can also have temporal characteristics. For example, students can claim ownership on tables or carrels in a library while studying (Taylor ve Brooks, 1980). 5. Collective territorial behaviours are more common than those of animals. 6. Humans can survive a territorial war without physical intervention in other territories, thanks to developing technology products. 7. Humans can share their territories with other humans without any conflict (Edney, 1974: 961-962; Malmberg: 1980: 52-53).

3. ANTHROPOLOGICAL AND PSYCHOLOGICAL EXPLANATIONS

In addition to biological explanations to human territoriality, starting from the 1960s, the concept began to be handled in terms of anthropology, social and environmental psychology. Rather than making pure analogies between humans and animals, the concept was evaluated exclusively to human characteristics. In this sense, two dimensions of human territorial actions came forward. The first one was defending personal or collective spaces against other humans; and, more importantly, the second one is to separate relevant spaces from others by marking; that is, human territorial actions tend to highlight that marked spaces have distinct characteristics.

One of the most important studies in anthropology discipline is *'The Silent Language'* of Edward Hall published in 1959. Although Hall emphasises impact of cultural factors on human behaviours, he suggests that all organisms, either individual or collective, have physical barriers or boundaries to separate their spaces from external environment. It is named as *'organism's territory'*. Every organism has detectable limits marking where it begins and ends, and Hall calls protective behaviours as *'territorial actions'* (Hall, 1959: 187). Even though Hall acknowledges that all organisms have territorial actions, he mainly focuses on

humans. In his view, humans have more complex territorial behaviours on large scales, and culture is important factor for these behaviours. For instance, space is highly personalized for Americans, and they see differences or similarities between places in terms of personal experiences. In addition, the term space begins with place, and they make more references to places to which they are familiar (Hall, 1959: 193). For that reason, whenever Americans visit overseas, they experience cultural shocks (Hall, 1959: 199). Hall claims that behaviours under the effect of culture is a silent communication form; that is to say, culture is not directly said by human, but evinces itself via attitudes (Hall, 1959: 14-15).

In addition to culture, psychological factors are also significant on human territorial behaviours. According to Altman, territoriality consists of temporally performed preventive and reactive behaviours. Individuals claim control over an area via verbal, marker and environmental instruments. The main motive of such behaviours is psychological satisfaction (Altman, 1970: 8). Altman distinguishes territories as primary, secondary and public on the basis of psychology. Individuals exert exclusive control over primary territories, such as home, for a long time. Secondary territories are less psychological, and individuals have limited control in shorter periods of time. They do not assert exclusive ownership on such territories and share these areas with other individuals or groups. For instance, in a house where the television has the common usage by each member of a family, the member who first comes the room can claim right to watch whichever program he wants. Public territories such as parks, streets, beaches, seats on public transport etc., are performed limited control by individuals. They claim more control over primary and secondary territories by delimiting and personalizing (Werner ve Altman, 1995: 652-653).

Another psychologist putting emphasis on environmental factors of human territoriality is Robert Sommer. He suggests that human territorial behaviours are rather complex and should be distinguished from legally owned properties since such an approach would leave aside lots of territorial behaviours. For instance, individuals who live in cities, and who do not have a legal property would be excluded from territorial patterns. Sommer emphasizes physical ownership and surroundings. Individuals claim ownership over physical areas and objects, using mostly tangible symbols such as fences or plates (Sommer, 1966: 61). So, individuals personalize the territory, and defend it against the others (Edney, 1974: 962). In addition, physical environment can be classified according to intensity of interaction. Most saliently, there is (hu)man's proximate environment at any time. For instance, the proximate environment of a student in a class consists of a teacher, friends and his/her desk. This environment can be subdivided into immediately surrounding the individual and more distant space. The former is named personal space (Sommer, 1966: 60). It is different from territory. Personal space is centred on the body of individual, and so is movable while territory is

generally stationary. Boundaries of territories are rendered visible so that others can discern it (Sommer, 1959: 248). In this sense, territorial behaviours together with territory itself carry a message for outsiders, using markers. Namely, human territorial behaviours are a non-verbal communication form. Individuals and groups mark a space showing that it is distinct from other ones, and also give information about that space (Knapp vd., 2014: 123-127, Malmberg, 1980: 90-95).

To sum up, instinctive explanations to human territoriality suggest that territorial actions function as defending and separating space from outside. Biological perspectives underscore survival factor while anthropological and psychological explanations highlight that territories mark distinctiveness of space (Taylor, 1988: 84-85). In fact, both functions are bond to each other since defending ends up with separating marked space from other ones. Distinctiveness necessitates defending of space in question.

4. SOCIALITY AND TERRITORIALITY

Explanations of human territoriality that are mentioned above are mainly based on individual studies among various groups, or, on deductions in accordance with the researcher's own assumptions, rather than being parsimonious and theorized unity. For instance, a researcher who evaluates empirical data in terms of Darwinist natural selection principal would view territorial behaviours as biological or organismic necessity. However, as Robert Sack says (1983: 55), human territoriality is not merely about survival, and needs comprehensive explanations. Human territorial behaviours are socially and rationally directed strategy toward organizing space, and a constitutive element.

A Rational Strategy

Rationality of human territoriality is based on the idea that it is a behaviour pattern directed to establish control over an area by demarcating it. This kind of behaviour creates power relations against other individuals or groups, excluding them from that space. Surely, any territorial claim can emerge from biological and psychological stimulations, and such kind of behaviour can also be performed rationally for desired outcomes. The distinctive feature of human territoriality as a rational spatial strategy is that it is exclusive to human, and constitutive part of space. Individuals or groups deliberately and consciously exert this spatial strategy in order to establish spatial interaction patterns.

As a spatial control strategy, Sack suggests that human territoriality is primarily aiming to control over space; so, it is a salient geographical manifestation of social and also political power. Social, economic and political resources are distributed in accordance with the context of demarcation since human territorial actions are, above all things, about demarcating space (Sack,

1986: 1). Such kind of demarcation does not only distinguish space from others, but it also makes that space meaningful for interactions (Delaney, 2009: 196). This form of action is applicable to all geographical scales, ranging from micro (home, neighbourhood, local communities etc.) to macro levels (modern territorial state, regional systems, international system etc.). While private territoriality and territory are the most common in micro level, modern state is dominant political form of territoriality in macro level (Sack, 1986: 5).

Territorial actions are prevalent in various parts of practical life. Think about a parent cleansing their kitchen. Their children want to help the parent, and they are in action. However, parent does not want their children to be in the kitchen while cleansing since the children can get hurt. Such an action is happening at one part of the house, and this part constitutes a distinctive space, allocated for some needs, in that house. In geographical terms, the action has a spatial context. The parent can resort to two different ways to avoid their children getting injured. The first one is that the parent can talk to the children about the probable dangerous in the kitchen, and persuade them not to go into the kitchen. Besides speaking, the parent can also change spatial order of the kitchen, e.g. putting dishes at another place, in order that the children cannot reach them. In both situations, the parent tries to control their children's spatial actions, but instead of regulation accessibility to the relevant space, they do this without resorting territorial precaution. The second strategy for the parent is to control the children's behaviour by prohibiting them from entering the kitchen, or restricting entry while cleansing or cooking. Such a strategy is primarily territorial since the parent regulate accessibility to the kitchen; that is to say, entry into the kitchen is now bond to permission of the parent (Sack, 1986: 15-16). In this sense, territorial actions are aimed at regulating spatial accessibility, claiming control over space. However, this claim or control is not merely about prohibiting something or someone but also it is also intended to facilitate interactions or processes. For instance, electoral districts are determined so as to provide administrative convenience (Johnston, 2001: 683).

Character of territoriality or whether an action is territorial or not depends on context of interaction ways. While a geographical space can have territorial character in one time, while it does not have that in another time since territorialisation of a geographical space essentially constitutes a geographical context. A territorialized geographical partition is different from mere spaces or places. Unlike territories, it is not a necessity to claim constant control over a space or place. Yet, if a geographical partition has a territorial character, this is a process that needs reconstitution. However, any demarcation does not mean territoriality. For instance, a cartographer shows on map where corn is produced. Should this demarcation is aimed at establishing control over that area by individuals or a corporative initiative, then it is a territorial action. In addition to establishing

control, this initiative should be discernible by other individuals or groups (Sack, 1986: 19).

Whether or not an action toward spatial control is called territorial is depended on social and also historical context of interaction since the character of interaction changes if these conditions change. For instance, during the Ottoman Empire, people living in today Greek territory were under control of the Empire, and there was no clear line or demarcation according to nationality among peoples living within the empire. The separation among various groups in Empire was based on religious affinity called 'Millet System'. This system was not bound to decisive spatial separation, and so, the relations between different communities were not arranged by decisive and rigid spatial differentiation. However, with the rise of liberal nationalist notions starting from especially the French Revolution in 1789, the form of interactions began to change. The Greek population wanted to establish their own state with the appeal of nationalistic ideas. With the demise of the Ottoman Empire and foundation of the Republic of Turkey, the form of interaction between Greek and Turkish societies has been depended on more territorial premises of modern state including identity, culture and politics. The hard and linear borders between Turkey and Greece have separated two states not only politically, but also in terms of culture and identity. The form of interaction has been changed, so has been the context of spatial interaction.

Territorial Actions

Principally, there are three forms of actions which bring about territoriality. The first one is classification of a geographical space. Classification distinguishes a space from others, and relations among individuals or groups are arranged by this classification (Sack, 1986: 21). To illustrate, a child warns the rest of the family members not to touch some belongings in his/her room. This warning just classifies the belongings he/she signifies, and the rest of the family gets this message. This is not a territorial classification since ownership is constituted over belongings via classifying some items. If the child forbids the rest of the family members to enter his/her room, signifying that room belongs to himself/herself, then this kind of classification is performed by spatial demarcation. More precisely, the child classifies the room as his/her private or personal space, and imposes accessibility limits on the rest of the family. The message in this example is sent to the rest of the family via a spatial demarcation.

Secondly, territoriality is a form of communication. As mentioned above, the child forms a communication line with the rest of the family through demarcating his/her personalized territorial space. This behaviour pattern is an organizing principle for relations in the house since the rest of the family, if they see it appropriate or legitimate, will behave taking the child's claim into account.

So, as a demarcated space, his/her room itself would become a communication form. This kind of form generally is based on markers or signs at the ending points of space. These markers or signs carry a message for outsiders showing that demarcated space is deliberately and purposely allocated for some goals (Sack, 1986: 21-22). For instance, modern states have hard and linear territorial borders; that is, the separation between inside and outside, at least normatively, is decisive and constant. They use tangible markers such as border poles or buoys, fences, ditches, ramparts or walls and fortifications in order to show that marked space is under their exclusive jurisdiction (Kireevi, 2015: 99). Similarly, a house holder can put a fence around garden. Such an action shows that the garden is part of private territory, and fences are about restraining probable intruders. Furthermore, marking that this space is a private territory forms a communication line between owner and others. Fences are territorial limits; private territory is a (societal) boundary distinguishing it from public territory.

Thirdly, all territorial behaviours or action patterns must involve an attempt at enforcing over access to the area and to things within it. This attempt is a process of determining both inside and outside; that is to say, inside/outside dichotomy emerges in this process. Therefore, accessibility rules or conditions which are mostly formal are set up to regulate mobility across boundaries of demarcated area. Territorial and non-territorial actions are taken to block transgressions of territoriality, and probable transgressions can be punished (Sack, 1986: 22). In some cases, unwelcomed individuals, groups or organizations are expelled from territory violently or otherwise (Lyman ve Scott, 1967: 245-246). For instance, developed countries sometimes accept immigrant workers from underdeveloped ones. If these immigrant workers, who are generally low-paid, replace local or national labour in time, they may become unwelcomed segments of that society. In addition, territory can be isolated from external interaction (Lyman ve Scott, 1967: 246). Isolationist world policy of the USA since Monroe Doctrine in 1813 to the end of the Second World War could be an example for such a reaction. The USA did not want the European states to intervene in the American continents, and also it did not involve in issues outside its continents. Actually, such a behaviour was a reaction to protect territorial exclusivity of the USA against a probable European intervention.

Regulating accessibility to the area, together with geographical classification, entails creating boundaries or borders. Since territoriality brings about compartmentalization of spaces as bounded areas, managing boundaries and borders is essential to regulate accessibility to these bounded areas (Anderson ve O'Dowd, 1999: 598). Furthermore, boundaries and borders are also significant to discriminate a geographical space between others. It should be noted that psychical boundaries or borders are still important in partitioning earth surface. However, spatial separation is performed through various practices and

imaginings. Social and political organizations, especially modern states, seek for spatial demarcation through icons, discourse, practices or ideologies, culminating in dichotomization of space as inside/outside. These actions represent the notion of boundedness (Paasi, 2009: 223-224).

Despite the fact that forms of spatiality constantly change, principle of territoriality still reveals itself in social practices. The construction of territorial areas or '*blocks of spaces*' in Agnew's words (2005: 442) is not just experienced by means of concrete territorial border lines. Bordering or boundary-making processes should be handled comprehensively (Paasi, 1998, 2009). It is obvious that there are plenty of bounded spaces in the world, and these geographical orders bring about socialization of people through spatial formations. So, territorial actions and territories are salient geographical manifestations for such kind spatial socialization (Paasi, 2009: 226-229). The demarcation process and management of borders frame the institutionalization of separation lines. The demarcation and management of borders are related processes. The former signifies how the management of borders are performed. It does not merely mean to draw a line on maps or to put fence into physical landscape; it is a process through which differences and separation are constructed, thereby setting a connection between space and communities. Management is the centre of conducting spatial separation since permeability of border lines is determined and managed in accordance with demarcation (Newman, 2006: 148; Müller, 2013). Thus, territorial actions and territory are still operative to exert political and social control over geographical space (Diener ve Hagen, 2009).

These three constitutive attempts of territoriality could be historically seen almost all societies, ranging from local to global geographical scale. Configurations and outcomes of territorial behaviour patterns are varied depending on temporality. However, any territorial action certainly brings about regulative effects on the relations among individuals or groups. In addition, territoriality has different meanings or reasoning; yet it is always socially constituted since determining who and what is outside designated space is a constitutive behaviour pattern (Sack, 1986: 26). What is bounded is not just a space, but also a kind of sociality (Cox, 1991: 6-7). Territoriality has a relational character in essence, including such as production, culture, spiritual or material values. Thus, it is a kind of information conduit among various individuals or groups (Raffestin, 2012: 125-130).

5. THE MAIN FUNCTIONS OF TERRITORIALITY

Territoriality can have various goals, and any specific territoriality has its own distinctive characteristics. However, there are two general functions of territorial actions which can be seen all territorial forms: Spatial control,

differentiation and identification of space. Actually, these functions or outputs seem common to biological, anthropological and psychological explanations of human territoriality; but they are more complex, and comprise of entangled factors in terms of rationality of territoriality.

Spatial Control

The first function of human territorial actions is to claim and establish control over a territorialized geographical space. Human territoriality is based on territorialisation of power relations. Interactions of individuals or communities operate via territorialized geographical partition. The territorialized space is limited and enclosed, and so, the separation between inside and outside is forged (Delaney, 2009: 198). However, a territory does not have to be totally enclosed but the inside/outside distinction is necessary for territorialisation.

Territoriality is the manifestation of power relations (Storey, 2001: 6), and organizing principle of social relational impact mechanisms. In this sense, a social history museum can be illustrated. This museum represents one of the parts of societal life, and has some rules. Certain artefacts should be exhibited in the museum. Visitors are bound to a certain set of rules. First, they have to buy ticket to enter into the museum. During the visit, they should enter the museum from the specified points; walk in prepared lines and ways; avoid touching the exhibited elements; and exit from designated points. Not only visitors, but also the members of museum staff are bound to a set of rules. In this way, the inside and outside of the museum are separated from each other by the rules. These rules organize spatial interactions through the museum's territorial structure (Sack, 1993: 326-328). Geographically more extensive territorialities and territories regulates less extensive ones. Modern states, for example, not only have their own territorial character but they also arrange the scope of private territories via legal regulations.

Another important point of human territoriality and power relations is that although it can be expressed within the territorial context in terms of power relations and formal or informal rules of how and by whom power is used in any territory, the main focus regarding power is on the territoriality of a particular area. Rather than signifying who wields power, territoriality shows how that power is reified; so, the emphasis is not on who controls, or on who is controlled; rather on territory itself (Sack, 1986: 16). As Sack puts emphasis (1986: 33), territory itself is the agent who creates power relations since it makes relations impersonal. Since territoriality is a communication form, a power relation is imposed on referring to territory thereby exceeding any agent. The museum example given above shows this kind of relationship. The spatial rules of the museum bind both visitors and staff. Likewise, the European Union (EU), which aims to create an area of freedom, security and justice by transforming the relation patterns among member

states and their peoples, claim power or authority on this goal. The Union forges a legal system for that purpose, and Brussels, member states and candidate states are supposed to be tied the imagined area. Although some bodies such as the European Council, the European Commission or the European Parliament have legal authority, relations patterns are forged by the spatial ideation of the Union.

The fact that territoriality and territory are a source of control similar to an energy transmitter among actors is hinged on the content of what is encapsulated by space. Essentially, territoriality is a mould of space. The content of mould determines the level of control. To illustrate, modern state is a strong container including political, economic, social and cultural factors. It tries to penetrate into almost all aspects of societal life (Mann, 1984; Storey, 2001: 39). The basis of this penetration comes from sovereignty; modern state claims supreme authority on a well-defined space. Therefore, it imposes strict control over territory, and has a comprehensive and hard territoriality. In contrast to modern states, empires have weak territorial control over their area since boundaries or frontiers of empires are fundamentally fluid and more permeable than those of modern states (Münkler, 2007: 5-6). They generally serve as fortifications against urgent military threats like the Great Wall of China and the Hadrian Wall (Prevelakis, 2009: 363), or as facilitating conquests by pressing neighbouring regions (Kadercan, 2017). In addition, forms of control partly rest on the level of territoriality. At lower levels, control is relatively more personalized. For instance, individuals have more control over their personal spaces. On the contrary, as the geographical scale and comprehensiveness of territoriality increase, control is less personalized since it decreases because of others, and such territories are more steadily fixed (Porteous, 1976). Furthermore, control in these territories can be de-personalized. In modern territorial states, for example, although authority is harnessed through various state institutions and agents, it is originated from sovereign character of modern state which merges nation with state in an exclusively delimited area (Flint ve Taylor: 2014: 160).

Differentiation and Identification of Space

Territoriality differentiates demarcated geographical space, and transmits some messages to both insiders and outsiders. This is the result of communicative function of territoriality. Control over a space via territorial actions signifies that accessibility is bound to certain rules. As territory is a classification by space, difference and identification are reified through demarcated space. Territory is an instrument to control insiders by excluding outsiders. Therefore, territory is a clear and tangible message for regulating socialites. Inside means security, peace, efficiency and progress (Delaney, 2005: 19). *“Territoriality provides an essential link between society and space it occupies primarily through its impact on human interaction and the development of group spatial identities”* (Soja, 1971: 33).

Identification of space, together with power, is rather a complex process. It is classification of space with human symbols in which case exclusivity is claimed. This process embodies ideas, ideology, discourse and practical elements since identification continues together with power relations. Thus, territorialized space is essentially a container of social identifications. These spaces are differentiated from each other, and each space becomes a social container in which human interactions occur, gaining meaning (Blacksell, 2006: 20). For that purpose, lines are imposed to separate geographical areas from each other, and identification is set up according to ideational factors. Such an identification indeed establishes communication forms among actors in social life. There are lots of physical markers showing that spaces are divided or compartmentalized. These markers mostly dichotomize representations of spaces: *“the inscription of either/or; in/out; on/off; mine/not mine; public/private; and domestic/foreign (and so on) categories onto social space at territorial boundaries”* (Delaney, 2009: 203). Dichotomization of space is one of the main features of territoriality. This situation does not only bring in differentiation and compartmentalization, but it also identities to individuals or collective organizations.

Identification is related to two significant functions of territory. One of them is to provide a secure shelter to insiders. Individuals or collective organizations protect their existence thanks to territory. Secondly, in this secluded area, insiders have the opportunity to fulfil their needs. Therefore, territory serves as a *‘springboard for opportunity’*; so, individuals try to establish territorial areas to provide security and opportunity. Such an area is identified as habitable and familiar by individuals and communities (Gottmann, 1973: 14-15). Identification by territory is quite intense in modern states, and citizens have political loyalty to them. Boundaries of modern states are secured areas for individuals who have some rights and liabilities on the basis of citizenship. This kind of relationship carries a message that there is a familiarity between territory and people or nation. Therefore, this situation is naturalized, and modern states become dominant territorial form in world politics (Wimmer ve Schiller, 2002).

Meaning of territories generally is defined by rules or norms. They are communication norms consisting of meanings. These meanings are typically clear but depended on perceptions of audience. To illustrate, ‘Keep Out’ or ‘No Trespassing’ signboards state not to enter designated area but audience can attribute various meanings to that area, and show different reactions. However, they know that they will be punished in case of violation. Such kind of markers problematize legitimacy since it is necessary for acceptance of rules by audience. Acceptability depends on the legitimacy of rule. (Delaney, 2009: 204-205). Rules can also describe qualifications of an area. Constitutions of modern states have such a function since they define characteristic of states within boundaries.

As mentioned above, territory is different from other geographical concepts, space and place. A place has distinct characteristics from others. Paris is known with the Eifel Tower, or New York has skyscrapers. These cities have their own characteristics distinguishing themselves from other cities. However, the distinctiveness these cities have is not established through claiming constant control across boundaries, but through highlighting unique and tangible buildings. Similarly, Soviet space which was set up by socialist ideology and practices was different from that of capitalist world. Nonetheless, there was also a Soviet territory since socialist space of the Union of Soviet Socialist Republics had constant boundaries in the sense of modern territorial state.

It should be noted that there is a difference between identification of space and identity of individuals or communities originated from space. Spaces can ensure identities to people. Germany means that Germans -in the sense of Benedict Anderson's nationalism notion- are living within its strictly defined boundaries, or, in primitive societies where mere kinship defines social interactions, tribes or clans signify that individuals living there are bound together with the same kinship. However, the identity of space is different from identities of people. All territorial actions do not have to confer specific identities to people. For instance, the external borders of the EU marks the limits of the area of freedom, security and justice, rather than the limits of Europe or European values since any society or individual can have European values without settling within the external borders of the EU. However, the European space is a distinct conceptualization, identified through demarcation. In this sense, the EU establishes neighbourhood policy with the states outside its borders on the basis of this identification of space. Therefore, identification of space and identity of individuals or communities originated from space are separate concepts.

6. INTERCONNECTEDNESS BETWEEN TERRITORIALITY AND TERRITORY

Territoriality, in its most basic form and function, is a set of actions aiming to demarcate a geographical area. In this sense, especially in Sack's formulation, territory seems the product of territorial strategies in various scales. So, it is basically a partitioned geographical unit controlled by a group of people, or an organization (Storey, 2001: 1; Paasi, 2003: 109). Territorial actions and attitudes bring about territorialization of a geographical partition. Territorialization is a process in which societal interactions are forged in terms of territory (Agnew, 2009b: 745). However, the relationship between territory and territoriality is not direct; that is to say, though territorial actions bring about territorialization of space, a specific territory can have further qualifications beyond the context of territorial actions. For that reason, it is needed to address two issues. The first is

the term territory itself; the second is the relationship between territory and territoriality.

The concept territory is predominantly used for the political and geographical organization of modern states. The territorial structure of modern states is constantly reconstituted through political practices and theories, international relations, international law or geopolitical imaginations (Ashley, 1988; Walker, 1993; Agnew, 1994; Taylor, 1996; Moore, 2015). However, there can be territories in various scales such as local, regional or continental (Brenner, 1999; Agnew, 1999). There have been many territorial forms or configurations regulating societal interactions in history. Ancient Greek geography could be illustrated in this sense. It is known that there were city states, named as *'polis'*, in Ancient Greek geography. These city states were spatially comprised of territories called *'khora'*, and citizens were socially bond to each other. City states in Ancient Greek geography were territorially seen as autochthon structures, and this spatial imagination was manifested through mythological expressions. It was assumed that the founders of polis were born from the very soil they were situated upon; that is to say, loyalty based on citizenship could not be gained later but with birth. Secondly, polis was imagined as autarkic and closed units. So, it could be more sheltered and stable organizations (Elden, 2013: 21-26; Gottmann, 1973: 17-19).

There are many conceptualizations about the content and functions of territory. These conceptualizations are different from each other, and incorporate various elements to operationalize territory. Saskia Sassen evaluates territory on the basis of authority and rights it has. To her, territory is a capability which is intrinsic to power relations. To put in into another way, it is a capability for claiming control and exerting power relations. In this framework, territory has had various authority structures and rights in times from the middle ages to the globalization. As a capability and a variation of authority and rights, territory is a sophisticated structure in which various organizations are clustered. So, it has different value in regulating power relations depending on time and space (Sassen, 2008). Stuart Elden claims that rather than bounded space, territory is political technology but not free of time and space. The qualifications of territory are bond to historical and geographical context (Elden, 2010; 2013). Joe Painter views territory as an effect, claiming that it is the outcome of networked socio-technical practices. Administrative units, notably governments, shape their territory to reveal its effect, establishing a spatial network including both human and non-human factors. By these practices, territory has an effect on socio-spatial relations, and gives them a form (Painter, 2010). These conceptualizations about ontological and also functional features of territory prove that the term can be conceptualized and operationalized in various ways. However, it seems clear that territory, in various geographical scales which are politically and socially constructed (Delaney, 1994; Marston, 2000), regulates societal interactions

In addition to the content of territory, ontological priority between territory and territoriality is a complex issue. It is the problematic whether territory will be defined on its own or as a result of territorial strategies. It is clear that as Saskia Sassen also points out, territory and territoriality are different from each other (Sassen, 2013: 24). Elden suggests that territory is logically prior to territoriality since territoriality is a set of actions directed to territory. Thus, territorial actions need territory in advance since these actions are ineffective without territory (Elden, 2010: 803). On the other hand, Marco Antonsich claims that bounded or demarcated areas should not be directly defined as territories; rather, these areas should be seen as *'territorial'*. Such a conceptualization provides that the concept territory can be used beyond modern state since almost all administrative organizations have territorial inclinations, and their territorial and spatial organization can have different characteristics from that of modern states. To Antonsich, demarcated territorial areas does not necessarily have to be linear; however, it must be a limit demarcated geographically (Antonsich: 2010: 423-424).

When the two discussions are evaluated together, it can be said that territory and territoriality are separate but interconnected terms. Territoriality means controlling a geographical area by demarcation, rendering this area territorial, whereas territory incorporates various elements in addition to demarcation. However, demarcation is essential to differentiate a territory from other geographical spatial blocks. Indeed, while Elden claims that territory is logically prior to territoriality, he also suggests that it is existentially the second (Elden, 2010: 803). For that reason, demarcation is one of the most important actions to forge the content of territory. In addition, as Painter points out, *"territory is never complete; but always becoming"* (Painter, 2010: 1094). It is constantly recreated by imaginations, discourses, icons or maps so on and forth. So, claiming constant control over space is an important part in territorialization of area since territorial actions should be continuous and stable. For instance, the Mughal Empire had no clearly defined border lines. Spatial differentiation was uncertain and fuzzy; that is to say, territorial structure of the Empire was politically weak, thereby representing soft territorial structures. However, the Mughal Empire, which was actually a nomadic society, had a territory in which all tribes had the right of migration. In such a nomadic societal organization, *"ownership means in effect the title to a cycle of migration"*. Furthermore, trade and migration routes had to be open to maintain mobility within the geographical area of the Empire (Kratochwil, 1986: 35-36; Burban ve Cooper, 2010: 4). Thus, though the Mughal Empire had a territory, territorial control over its geographical area through imposing clearly defined border lines was weak, and not constant.

7. CONCLUSION

Territoriality is a prevalent human action, and humanitarian organizations have terrestrial activities in one way or another. Daily life teems with compartmentalized spaces regulating human interactions. Territories such as private, personal, public, home etc. carry messages for outsiders signifying that marked space is different from other spaces. Therefore, territories more or less create separated living spaces for individuals and organizations. Indeed, each territory is linked to one another; that is, there is a mutuality among territories since each territory dichotomizes others in a complex relationship.

Territorial behaviour patterns are not exclusive to human beings, but also to animals. Animals try to safeguard their living spaces against unwelcomed threats. However, human territoriality is more complex, and humans use territories for various reasons, not just for safeguarding. The most important and salient feature or function of human territoriality is to regulate interactions among humans and their organizations through forming communication lines. Each boundary carries a message for societal life, and territories bring about more territories. Private territory not only forms the scope of public territory but it also stimulates other individuals to form their own private territories. Therefore, there is a mutuality between territorial areas in practical life.

Territoriality is a spatial strategy. Individuals and human organizations consciously and rationally impose boundaries on a certain geographical area. However, any human territorial actions, whether biologically or psychologically stimulated, can be a rationally performed attempt. Also, biologically or psychologically stimulated human territoriality is a rational move in itself since it is a reaction to genetic necessity. Yet, people can rationally and consciously establish demarcated spaces for various purposes without any biological and psychological stimulation. In this sense, territorial actions can be seen in a wide range of geographical scales.

Territoriality of modern states is politically and socially dominant form of contemporary world, and geographically and practically quite comprehensive containing almost all parts of societal life. In addition, this form is constantly reconstituted through political maps, international law, geopolitics or international relations. The legitimacy of modern state comes from exclusive sovereignty in strictly demarcated geographical area. However, other forms of territoriality simultaneously exist with modern territorial states. For instance, as an emerging polity, the EU also have territorial characteristics but it is limited in comparison to modern territorial states. Likewise, there are various territorial politics in sub-state level.

BIBLIOGRAPHY

Agnew, John (1994), "The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory", *Review of International Political Economy*, 1 (1): 53-80.

Agnew, John (1999), "Mapping Political Power Beyond State Boundaries: Territory, Identity, and Movement in World Politics", *Millennium: Journal of International Studies*, 28 (3): 429-521.

Agnew, John (2005), "Sovereignty Regimes: Territoriality and State Authority in Contemporary World Politics", *Annals of the Association of American Geographers*, 95 (2): 437-461.

Agnew, John (2009a), "Territoriality", Derek Gregory, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael J. Watts and Sarah Whatmore (Eds.), *The Dictionary of Human Geography*, 5th Edition (Singapore: Blackwell Publisher): 744-745.

Agnew, John (2009b), "Territorialization", Derek Gregory, Ron Johnston, Geraldine Pratt, Michael J. Watts and Sarah Whatmore (Eds.), *The Dictionary of Human Geography*, 5th Edition (Singapore: Blackwell Publisher): 745-746.

Akengin, Hamza (2015), *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi*, 4. Baskı (Ankara: Pegem Akademi).

Altman, Irwin (1970), "Territorial Behavior in Men: An Analysis of the Concept", Leon A. Pastalan and Daniel H. Carson (Eds.), *Spatial behavior of older people*, (Michigan: University of Michigan Press): 1-24.

Anderson, James and Liam O'Dowd (1999), "Borders, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance", *Regional Studies*, 33 (7): 593-604.

Antonsich, Marco (2010), "Rethinking Territory", *Progress in Human Geography*, 35 (3): 422-425.

Ardrey, Robert (1966), *The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations* (New York: Atheneum Press).

Ashley, Richard (1988), "Untying the Sovereign State A Double Reading of the Anarchy Problematique", *Millennium: Journal of International Studies*, 17 (2): 227-262.

Blacksell, Mark (2006), *Political Geography*, (London: Routledge Press).

Brenner, Neil (1999), "Beyond State-Centrism? Space, Territoriality, and Geographical Scale in Globalization Studies", *Theory and Society* 28: 39-78.

Burbank, Jane and Frederick Cooper (2010), *Empires in World History Power and the Politics of Difference* (New Jersey: Princeton University Press).

Cox, K. Robert (1991), "Redefining 'Territory'", *Political Geography Quarterly*, 10 (1): 5-7

Delaney, David (1997), "The Political Construction of Scale", *Political Geography*, 16(2): 93-97.

Delaney, David (2005), *Territory: A Short Introduction* (Malden: Blackwell Publishing).

Delaney, David (2009), "Territory and Territoriality", Rob Kitchin and Nigel Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 11 (Amsterdam: Elsevier Press): 196-208.

Diener, Alexander C. and Joshua Hagen (2009), "Theorizing Borders in a 'Borderless World': Globalization, Territory and Identity Alexander", *Geography Compass* 3 (3): 1196–1216.

Edney, J. Julian (1974), "Human Territoriality", *Psychological Bulletin*, 81 (12): 959-975.

Elden, Stuart (2010), "Land, terrain, territory", *Progress in Human Geography*, 34 (6): 799–817.

Elden, Stuart (2013), *The Birth of Territory* (Chicago: The University of Chicago Press).

Flint, Colin and J. Peter Taylor (2014), *Siyasi Coğrafya Dünya-Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik*, 6. Basımdan Çeviri (Ankara: Nobel Yayıncılık) (Çev. Fulya Ereker).

Gottmann, Jean (1973), *The Significance of Territory* (Charlottesville: The University Press of Virginia).

Hall, T. Edward (1959), *The Silent Language* (New York: Doubleday & Company Press).

Johnston, Ron (2001), "Out of the 'Moribund Backwater': Territory and Territoriality in Political Geography", *Political Geography*, 20: 677–693.

Jones, Marti, Jones, Rhys and Michael Woods (2004), *An Introduction to Political Geography Space, Place and Politics* (London: Routledge Press).

Kadercan, Burak (2017), "Territorial Design and Grand Strategy in the Ottoman Empire", *Territory, Politics, Governance*, 5 (2): 1-19.

Kireevi, A. Anton (2015), "State Border", Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine and Anton A. Kireevp (Eds.), *Introduction to Border Studies* (Vladivostok: Far Eastern Federal University Press): 98-117.

Knapp, L. Mark, Hall, A. Judith and G. Terrence Horgan (2014), *Nonverbal Communication in Human Interaction*, Wadsworth (Boston: Cengage Learning).

Kratochwil, Friedrich (1986), "Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry into the Formation of the State System", *World Politics*, 39 (1): 27-52.

Lorenz, Konrad (2002), *On Aggression* (London: Routledge Press) (Çev. Marjorie Kerr Wilson).

Lyman, Stanford M. and Marvin B. Scott (1967), "Territoriality: A Neglected Sociological Dimension", *Social Problems*, 15 (2): 236-249.

Malmberg, Torsten (1980), *Human Territoriality: Survey on the Behavioural Territories in Man with Preliminary Analysis and Discussion of Meaning* (The Hague: Mouton Publishers).

Mann, Micheal (1984), "The Autonomus Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results", *European Journal of Sociology*, 25 (2): 185-213.

Marston, Sallie A. (2000), "The Social Construction of Scale", *Progress in Human Geography* 24 (2): 219-242.

Moore, Margaret (2015), *A Political Theory of Territory* (Oxford: Oxford University Press).

Müller, Andreas (2013), "Territorial Borders as Institutions", *European Societies*, 15 (3): 353-372.

Münkler, Herfried (2007), *Empires the Logic of World Domination from Ancient Rome to the United States* (Cambridge: Polity Press) (Çev. Patrick Camiller).

Newman, David (2006), "The Lines That Continue to Separate Us: Borders in Our 'Borderless' World", *Progress in Human Geography* 30 (2): 143-161.

Paasi, Anssi (1998), "Boundaries as Social Processes: Territoriality in the World of Flows", *Geopolitics*, 3 (1): 69-88.

Paasi, Anssi (2003), "Territory", John Agnew, Katharyne Mitchell and Gerard Toal (Gearoid O Tuathail) (Eds.), *A Companion to Political Geography* (Oxford: Blackwell Publishers): 109-122.

Paasi, Anssi (2009), "Bounded Spaces in A 'Borderless World': Border Studies, Power and the Anatomy of Territory", *Journal of Power*, 2 (2): 213-234.

- Painter, Joe (2010), "Rethinking Territory", *Antipode*, 42 (5): 1090–1118.
- Penrose, Jan (2002), "Nations, States and Homelands: Territory and Territoriality in Nationalist Thought", *Nations and Nationalism*, 8 (3): 277-297.
- Pitz, Jerry (2004), *Encyclopedia of Human Geography* (London: Greenwood Publishing)
- Porteous, J. Douglas (1976), "Home: The Territorial Core", *Geographical Review*, 66 (4): 383-390
- Prevelakis, Georges (2009), "Buffer Zone", Rob Kitchin and Nigel Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 11 (Amsterdam: Elsevier Press): 362-367.
- Raffestin, Claude (2012), "Space, Territory, and Territoriality", *Environment and Planning D: Society and Space*, 30: 121-141.
- Sack, Robert D. (1983), "Human Territoriality: A Theory", *Annals of the Association of American Geographers*, 73 (1): 55-74.
- Sack, Robert D. (1986), *Human Territoriality: Its Theory and History* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Sack, Robert D. (1993), "The Power of Place and Space", *Geographical Review*, 83 (3): 326-329.
- Sassen, Saskia (2008), *Territory-Authority-Rights: From Medieval to Global Assemblages* (New Jersey: Princeton University Press).
- Sassen, Saskia (2013), "When Territory Deborders Territoriality", *Territory, Politics, Governance*, 1(1): 21-45.
- Soja, Edward W. (1971), "The Political Organization of Space", *Association of American Geographers Resource Paper*, 8: 1-54.
- Sommer, Robert (1959), "Studies in Personal Space", *Sociometry*, 22 (3): 247-260.
- Sommer, Robert (1966), "Man's Proximate Environment", *Journal of Social Issues*, 22 (4): 59-70.
- Storey, David (2001), *Territory: The Claiming of Space* (Essex: Pearson Prentice Hall Press).
- Taylor, Peter J. (1994), "The State as Container: Territoriality in the Modern World-System", *Progress in Human Geography*, 12 (2): 151-162.

Taylor, Peter J. (1996), "Territorial Absolutism and Its Evasions", *Geography Research Forum*, 16: 1-12.

Taylor, Ralph B. and Debra Kaye Brooks (1980), "Temporary Territories?", *Responses to Intrusions in a Public Setting*", *Population and Environment*, 3 (2): 135-145.

Taylor, Ralph B. (1988), *Human Territorial Functioning An empirical, evolutionary perspective on individual and small group territorial cognitions, behaviors, and consequences* (New York: Cambridge University Press)

Walker, Rob B. J. (1993), *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (New York: Cambridge University Press).

Werner, Carol M. and Irwin Altman (1995), "Territoriality", Tony Manstead and Miles Hewstone (Eds.), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology* (Oxford: Blackwell Publishers): 652-653.

Wimmer, Andreas ve Nina Glick Schiller (2002), "Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences", *Global Networks*, 2 (4): 301–334.

**BİR SÜREÇ OLARAK HOŞNUTSUZLARIN ÇEVRECİLİĞİ:
HİNDİSTAN'DAN SARDAR SAROVAR BARAJI ÖRNEĞİ**

**ENVIRONMENTALISM OF THE MALCONTENT AS A
PROCESS: THE EXAMPLE OF SARDAR SAROVAR DAM
FROM INDIA**

Defne GÖNENÇ* & Alper ALMAZ**

ÖZ

Devlet-piyasa-toplum-doğa arasındaki güç ilişkilerinin yeniden belirlendiği neo-liberal dönemde çevre hareketleri, katılımcıları açısından çeşitlilik göstermektedir. Arsel, Akbulut ve Adaman, çevre hareketlerinin sınıflandırmasını “zenginlerin çevreciliği” ve “yoksulların çevreciliği” ayrımının ötesine taşıyan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu çalışmada amaç, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını yeniden değerlendirmektir. Çalışma, Hindistan’daki Sardar Sarovar Barajı’na karşı ortaya çıkan çevreci hareketin katılımcılarını nitel araştırma yöntemlerini kullanarak incelemektedir. Hindistan’da gerçekleştirilen saha çalışması esnasında veriler hem toplu ve bireysel görüşme hem de katılımsız gözlem metotları kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada, çevre hareketlerinin, katılımcılarını dönüştürdüğü bir süreç olarak ele alınması durumunda, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramının, sadece orta sınıf özelliklerini taşıyan

* Doktora Öğrencisi ve Araştırma Görevlisi, Graduate Institute of International and Development Studies (IHEID), Maison de la Paix, Chemin Eugène-Rigot 2, 1202 Cenevre, İsviçre, defne.gonenc@graduateinstitute.ch, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7410-3884>

** Doktora Öğrencisi, Scuola Normale Superiore Institute of Human and Social Sciences, Piazza dei Cavalieri, 7- 56126 Pisa, İtalya, alper.almaz@sns.it, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5125-2177>.

* Makale Geliş Tarihi: 05.08.2017
Makale Kabul Tarihi: 31.10.2017

grup için değil, çevre hareketine katılan tüm gruplar için kullanılabilceği savlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hoşnutsuzların Çevreciliği, Çevre Hareketleri, Narmada Bachao Andolan, Sardar Sarovar Barajı, Toplumsal Hareketler.

ABSTRACT

In the neoliberal era, which redefines the power relations among the state-market-society-nature, the environmental movements differ in terms of their participants. Arsel, Akbulut and Adaman created the concept of “environmentalism of the malcontent” that moves beyond the distinction between the “environmentalism of the rich,” and the “environmentalism of the poor”. The purpose of this study is to re-evaluate the concept of the “environmentalism of the malcontent”. The study was undertaken by evaluating the participants of the environmental movement against the Sardar Sarovar Dam, located on the Narmada River in India, by undertaking qualitative research methods. Data is collected through individual and group interviews, and non-participant observation method during the field trip undertaken in India. In the article, it is argued that if the environmental movements are elaborated as a process which have transformative effects on its participants, the concept of the “environmentalism of the malcontent” can be used to define the environmentalism of not only the ones with the middle-class qualities, but also that of other groups in the environmental movement.

Keywords: Environmentalism of the Malcontent, Environmental Movements, Narmada Bachao Andolan, Sardar Sarovar Dam, Social Movements.

GİRİŞ

Özellikle 1980 sonrasında izlenen neo-liberal iktisat politikaları dünyanın birçok yerinde çevre sorunlarını arttırmıştır. Piyasaları serbestleştirip tüketimi pompalayan, bireysel ihtiyaçlardan ziyade rantçılığı merkezine yerleştiren bir kalkınma anlayışının doğmasıyla doğanın tahribatı hızlanmıştır. Sürekli maliyet düşürüp olabildiğince kâr etmeye dayalı bir ekonomik sistem, hızlı ve plansız sanayileşme ile çarpık kentleşme doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı arttırmıştır.

Serbest ticaret, özelleştirme ve küreselleşme süreçlerinin toplumsal dinamikleri yeniden düzenlediği bu dönemde çevre hareketlerinin sayısı ve önemi artmıştır.

Çevre hareketleri, kent ve çevre sorunları ile doğa tahribatı karşısında ortaya çıkan toplumsal hareketler olarak tanımlanabilir. Toplumsal hareketler, kamusal düzlemdeki karar verme mekanizmalarına katılmayan, görece güçsüz kesimlerin taleplerini kamuoyuna duyurmak ve karar vericileri etkilemek üzere çeşitli kolektif eylemlere başvurmalarıyla oluşan toplumsal örgütlenmelerdir (Tilly, 1978; McAdam, 1982; Tarrow, 1998; Della Porta ve Diani, 1999; Özen ve Özen, 2010).

Devlet-piyasa-toplum-doğa arasındaki güç ilişkilerinin yeniden belirlendiği neo-liberal dönemde ortaya çıkan çevre hareketleri, sebepleri, aktörleri ve amaçları açısından çeşitlilik göstermektedir. Arsel, Akbulut ve Adaman, çevre hareketlerinin sınıflandırılmasını “zenginlerin çevreciliği” ve “yoksulların çevreciliği” ayrımının ötesine taşıyan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ortaya atmıştır (Arsel vd., 2015). Buna göre, çevre hareketleri, amaçları sadece post-materyal biçimde çevreyi ya da geçim kaynaklarını korumak olmayan bir grup insanı da içermektedir. Bu grup, birçok bakımdan orta sınıf özelliklerini taşısa da dolaylı yoldan çevre projelerinden ekonomik, siyasi ve kültürel olarak etkilenen yeni bir gruptur. Amaçları sadece çevreyi korumak olmayan bu grubun çevreciliğini Arsel, Akbulut ve Adaman, “hoşnutsuzların çevreciliği” olarak adlandırmaktadır.

Bu makale, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ele almakta ve de bu kavramın kapsamını yeniden tartışmaya açmaktadır. Makalede, çevre hareketlerinin katılımcılarını dönüştürdüğü bir süreç olarak ele alınması durumunda, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramın, sadece Arsel, Akbulut ve Adaman’ın belirlediği orta sınıf özelliklerini taşıyan grup için değil, çevre hareketine katılan tüm gruplar için kullanılabilmesi savunulmaktadır.

Buna göre, ilk olarak çevre hareketine geçim kaynaklarını koruma amacıyla katılan yoksul katılımcılar, orta sınıf özelliklerini taşıyan grup ile bir araya gelince, aslında kendilerinin de politika yapım sürecinden dışlandıklarının farkına varıp yeni talepler dile getirmektedirler. Ne çevre hareketleri ne de hareket katılımcıları durağandır. Çevre hareketleri zaman içinde dönüşür (Giugni ve Grasso, 2015:339). Aynı zamanda bu hareketler katılımcılarını da değiştirip dönüştürür. Buna göre, çevre hareketleri, insanları bir araya getirmekte ve hareket içinde yapılan paylaşımlar sayesinde hareket katılımcılarının farkındalıklarını arttırıp onları dönüştürmektedir.

Çalışma, örnek olay incelemesi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada, Hindistan’ın Narmada Vadisi’ndeki Sardar Sarovar Barajı projesine karşı oluşan

hareket ele alınmaktadır. Hindistan, uluslararası kapitalizmin hızla “kalkınmakta” ve büyümekte olan önemli bir pazar ekonomisi olduğu için ele alınmıştır. Sürekli maliyet düşürüp olabildiğince kâr etmeye dayalı çarpık bir ekonomik sistem, üretimin emeğin ucuz, çevre standartların düşük olduğu az gelişmiş ülkelere kaydırılmasına sebep olmakta ve dolayısıyla, bu ülkelere yapılan enerji yatırımlarını hızlandırmaktadır. Enerji projelerine anti-demokratik, tepeden inme yöntemlerle karar verilmesi ve de barajların yerli halkın yaşam alanlarına, geçim kaynaklarına ve ekolojik dengeye olan yoğun etkileri, baraj yapımına karşı toplumsal hareketleri tetiklemektedir.

Bu çalışmada amaç, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını çevre hareketlerini katılımcılarını dönüştüren bir süreç olarak ele alarak yeniden değerlendirmektir. Makalede ilk olarak literatürde ana çevrecilik akımları ele alınacak ve de Arsel, Akbulut ve Adaman tarafından literatüre kazandırılan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı tartışılacaktır. Bunu takiben, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını bir süreç olarak değerlendiren kavramsal çerçeve ve de makalede izlenen metodoloji anlatılacaktır. Son olarak ise makalenin geliştirdiği kavramsal çerçeve, Hindistan’daki Narmada Bachao Andolan hareketi üzerinden tartışılacaktır.

1. ZENGİNLERİN VE YOKSULLARIN ÇEVRECİLİĞİ

Kapitalizmin ikinci çelişkisi yaklaşımına göre, kapitalizmin sürekli sermaye birikimini teşviki sadece emek-sermaye çelişkisi ile değil doğa-sermaye çelişkisi ile de karşı karşıyadır (O’Connor, 1988). Bu sebeple kapitalizme karşı sadece sınıf mücadelesi değil çevreci hareketler de gereklidir ve de sermaye birikimi arttıkça çevre mücadelesinin de güçlenmesi beklenebilir (Eryılmaz ve Akman, 2016: 21). Joan Martinez Alier, 2002 yılında yayınladığı Yoksulların Çevreciliği (*The Environmentalism of the Poor*) başlıklı kitabında dünyada temel olarak üç tür çevrecilik akımı belirlemiştir: Doğa korumacılık, eko-verimlilik ve yoksulların çevreciliği (Martinez Alier, 2002). Literatürde, doğa korumacılık ve eko-verimlilik genel olarak zenginlerin çevreciliği olarak da yer almaktadır. Buna göre maddi kaygıları bulunmayan Batı toplumlarının vahşi doğayı koruması anlamına gelen zenginlerin çevreciliği, genellikle gelir kaynaklarını korumayı hedefleyen yoksulların çevreciliğinden farklıdır (Eryılmaz ve Akman, 2016:22).

Doğa korumacılık akımı öncelikle doğanın saflığına ve mükemmelliğine vurgu yapmakta ve onun korunması gerektiğini savlamaktadır (Martinez Alier, 2002). Bu akım, bir yandan doğayı insanlığa hizmet eden kaynaklar bütünü olarak görürken öte yandan doğanın korunması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu sebeple, ekonomik büyüme kavramına karşı çıkmamakta ve de sadece piyasanın dışında kalan doğanın güzelliklerini korumayı hedeflemektedir. İkinci Dünya Savaşı’nı takiben Avrupa ve Batı Amerika’da artan bolluk ve refah,

siyasetin odağını nicel paylaşım anlaşmazlıklarından doğanın güzelliğinden alınan keyif gibi nitel kaygılara kaydırmıştır. Bu yönüyle doğa korumacılık akımı daha çok orta-sınıf ve üst-orta sınıfın desteklediği bir akımdır (Inglehart, 1981). Martinez Alier, doğa korumacılığın arkasında üç temel post-materyal motivasyon olduğunu belirlemiştir. İlki bilimsel motivasyonlardır. Buna göre, doğa bilimciler ve biyologlar doğanın mükemmelliğine ve zenginliğine vurgu yapmaktadır. İkinci sebep estetik kaygılardır. Buna göre, doğa, sadece güzel olduğu ve insana keyif verdiği için korunmalıdır. Üçüncü motivasyon ise dindir. Doğa, kimilerine göre dini açıdan kutsaldır ve bu yüzden doğanın korunması gereklidir (Martinez Alier, 2002). John Muir, güzel manzaraların, soyu tükenmekte olan türlerin, mercan kayalıklarının ve tropik yağmur ormanlarının korunmasını amaçlayan bu akımın ilk temsilcisidir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sırasıyla 1872 ve 1890 yıllarında Yellowstone ve Yosemite Milli Parklarının kurulması bu akımın ilk başarıları arasında sayılabilir. Doğa korumacılık akımına getirilen iki önemli eleştiri de mevcuttur. İlk olarak, bu akımın yerel halkları ve onların bilgi birikimlerini doğa koruma çalışmalarında göz ardı etmesi eleştirilmiştir. Ayrıca bu akım, doğanın korunmasında uluslararası kurumlara gereğinden fazla önem atfetmektedir (Anguelovski ve Martinez Alier, 2014).

Eko-verimlilik akımı ise sanayileşme, ekonomik büyüme ve şehirleşme gibi etkinliklerin çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini kabul etmekle beraber bunlardan kaçmanın da mümkün olmadığını iddia etmektedir (Martinez Alier, 2002). Doğa korumacılık akımının tersine, bu öğreti doğanın kendisini değil, doğanın insanlığa sunduğu kaynakların korunması gerektiğini savlar. Bu kaynakları “doğal sermaye” olarak nitelendirir. Bu kaynaklar ekonomik büyüme ve gelişmenin devamı için elzemdir. Teknolojik gelişme, ekonomik etkinliklerin doğa üzerindeki negatif etkisini azaltma yolunda en uygun yöntem olarak görülmektedir. Buna ek olarak doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi, akılcı kullanımı ve ekolojik modernizasyonu da önemli çözüm yöntemleri arasında görülmektedir. Bu akıma yöneltelen en önemli eleştiri ise doğal kaynakları ticarileştirmesi ve piyasa ekonomisinin doğa üzerindeki etkisini artırmasıdır (Mol ve Spaargaren, 2007; Anguelovski ve Martinez Alier, 2014: 169).

Doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımları, Avrupa ve Kuzey Amerika kökenli akımlardır. Bu iki akımın her ne kadar doğaya yükledikleri anlamlar birbirinden farklı olsa da aslında bu iki akımın birbirlerini tamamladığı söylenebilir. Öte yandan, zengin Kuzey ülkelerindeki çevre hareketlerini anlamada bir yol haritası sunsalar da Hindistan ve Türkiye gibi Güney ülkelerindeki çevre hareketlerinin sebeplerini değerlendirmekte sınırlı kalırlar. Kuzey ülkelerindeki insanların birçoğu geçimini doğal kaynaklardan sağlamamaktadır. İthal enerji kullanır, tüketim malzemelerini emeğin ucuz,

çevre standartların düşük olduğu Güney ülkelerinden ithal eder ve de oluşan atıkları da yine Güney ülkelere ihraç ederler (Martinez Alier, 2013). Bu sebeplerle, Güney ve Kuzey ülkelerinde, hem karşı karşıya kalınan çevre sorunları ve bu sorunların sebepleri hem de toplumsal hareketlerin talepleri, yöntemleri ve aktörleri farklılık göstermektedir. Güney'deki çevreci hareketler, yoksulluk, doğal kaynakların sömürülmesi, ekoloji ve sosyal adalet konuları üzerinde durmaktayken, Kuzey'deki çevreci hareketler, yaşam kalitesi, doğal güzellikler ve doğal kaynakların ekonomik değerlerini vurgulamaktadır. Bu anlamda, Kuzey'deki çevre hareketlerini anlamak için ortaya konulan post-materyal tezler, Güney'deki hareketleri anlamaya yetmemektedir. Özellikle 1990'ların ilk yıllarından itibaren Güney ülkelerinde oluşan çevre hareketlerini inceleyen çalışmalar ortaya konmaya başlamıştır (D'Souza, 2002; Guha ve Martinez Alier, 1997; Dwivedi, 2001; Bryant, 1992). Bu çerçevede, Guha ve Martinez Alier "yoksulların çevreciliği" kavramını geliştirmiş ve Güney ülkelerindeki çevre hareketlerini açıklamaya çalışmıştır (Martinez Alier, 2013).

Güney ülkelerinde doğal kaynaklar ve insanlar birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Büyük kısmı tarım, hayvancılık, balıkçılık ve ormancılık ile uğraşan Güney ülkelerindeki insanlar için doğa, temel yaşam alanı ve geçim kaynağıdır. Bu sebeple, Güney'in yoksul halkları baraj ve maden gibi büyük projeler söz konusu olduğunda, çoğu zaman, doğanın korunmasından yana tavır sergilemiş, devlet ve şirketlerin karşısında olmuştur (Martinez Alier, 2013).

Yoksulların çevreciliği doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımlarının kısıtlı bakış açılarını eleştirmektedir. Doğa korumacılık ve eko-verimlilik akımları, Kuznets Eğrisini örnek göstererek, zenginleşen toplumların çevresel kaygılarının arttığını savlamaktadır. Buna göre, Kuzey'in zengin toplumlarının çevreye daha çok değer verdiği, yoksulluğun çevreyi kirleten ana sebeplerden biri olduğu savunulmaktadır. Daha sağlıklı ve temiz bir çevre için ekonomik büyüme önerilmektedir (Davey, 2009:2). Yoksulların çevreciliği kavramı ise sosyal adalet üzerine kuruludur. Buna göre insan hakları ve çevre birbirinden ayrılmaz konulardır. Bu sebeple, Güney'deki çevreci hareketlerde yerel halk, yaşam alanını, geçim kaynaklarını, sağlığını ve kültürünü tehdit eden büyüme odaklı neo-liberal ekonomi politikalarıyla karşı karşıya gelmektedir. Yani, yoksulların çevreciliği kavramı ile açıklanabilen hareketler zengin ve güçlü grupların doğal kaynakları orantısız kullanmasına karşı ortaya çıkan direniş hareketleridir. Örneğin, çok uluslu şirketlerin Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki yerli tohum stoklarını kullanma isteğine karşı ortaya çıkan çiftçi hareketleri, tarım alanlarına zarar veren, yeraltı sularını kirleten maden arama ve işletme faaliyetlerine karşı oluşan direnişler, ormanların kesilmesine, insanların yerlerinden edilmesine yol açan enerji santrallerinin kurulmasına karşı ortaya çıkan hareketler çevreciliğin Güney'deki yansımalarıdır.

2. HOŞNUTSUZLARIN ÇEVRECİLİĞİ

Ne zenginlerin çevreciliği ne de yoksulların çevreciliği kavramları günümüzdeki çevreci hareketlerin anlaşılması için yeteri kadar kapsamlı bir düzlem sunmamaktadır. Her ikisinin de kavramsal gücü çevreci hareketlerin katılımcılarının taleplerinin homojen olduğu varsayımıyla sınırlıdır. Halbuki, günümüzdeki çevre hareketlerinin katılımcıları gelir düzeyleri, sınıfları, ırkları, ulusları, eğitim seviyeleri, cinsiyetleri, renkleri ve yaşları açısından farklılık göstermektedir. Ayrıca, çevre hareketlerinin oluşum ve gelişim süreçleri karmaşık bir yapıya sahiptir. Örneğin yerel bir çevre hareketi, ulusal bir hareket haline alabilir. Bu süreçte, hareket katılımcıları ve onların motivasyonları değişebilir. Ayrıca bu yaklaşımlar, son dönemlerdeki çevre hareketlerinde önemli bir rol oynayan, genellikle orta sınıf özelliklerini taşıyan, fakat harekete katılma sebepleri ne post-materyal sebeplerle ne de geçim kaynaklarını muhafaza etme amacıyla açıklanamayan bir grubun çevreciliğini açıklayamamaktadır. Halbuki bu grubun çevreciliği birçok ülkede hem çevresel değerlerin yayılması ve aktarılmasında hem de çevre kaynaklarının tüketilmesinde önemli rol oynamaktadır (Baviskar, 2003; Mawdsley, 2004; Akbulut, 2014).

Bu çerçevede, Arsel, Akbulut ve Adaman, Gerze'deki kömürlü termik santrale karşı ortaya çıkan mücadeleyi örnek olarak aldıkları çalışmalarında "hoşnutsuzlar" olarak adlandırdıkları bir grup insanın çevre hareketlerinde çok önemli bir rol oynadığını savlamaktadırlar. Bu grubun orta sınıf karakterini taşıyan, genellikle orta gelirli, eğitim düzeyi yüksek, şehirde ikamet eden, emekli memur ve işçilerden oluştuğunu ve bu grubun, özellikle çevre hareketinin daha fazla insana duyurulmasında çok önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Arsel vd., 2015).

Gerze kömürlü termik santral projesine karşı yürütülen çevre hareketi Yaykıl Köyü'nden çiftçiler ile Yeşil Gerze Platformu (YEGEP) katılımcılarının iş birliği sonucunda oluşmuştur. Yaykıl Köyü çiftçilerinin çevreciliğini "yoksulların çevreciliği" olarak adlandırmak mümkünse de YEGEP üyelerinin çevreciliği "zenginlerin çevreciliği" kavramı ile açıklanamaz. Bu grubun çevre hareketine katılma amacı ne geçim kaynaklarını muhafaza etmek ne de post-materyal estetik kaygılardır. Grup üyeleri, temel olarak, Türkiye'deki neoliberal dönüşüm sürecinde uygulanan politika değişikliklerinden duydukları genel hoşnutsuzluğu çevre teması üzerinden dile getirmektedir. "Hoşnutsuzlar" olarak nitelendirilen bu grubun üyelerinin ortak özelliği, genellikle sol görüşlü olmaları ve 1980 darbesi ile Türkiye siyasi hayatından dışlanmalarıdır (Arsel vd., 2015:373). Bu grubun büyük bir kısmı, 1980 öncesinde Türkiye siyasi hayatında ve öğrenci hareketlerinde yer almış olsalar da darbeye birlikte hapse atılmış, işkence görmüş ve sindirilmiştir. Kendisini daha ziyade sol görüşlü olarak

nitelendiren katılımcıların gelir düzeyleri Gerze'deki işçi sınıfından genellikle daha yüksektir. Birçoğu emekli memur, öğretmen, doktor veya beyaz yakalı grubuna sokulabilecek YEGEP üyelerinin en önemli sermayeleri ise sosyal ve kültürel birikimleridir (ibid). Grup sadece post-materyal sebeplerle çevreci bir tutum sergilemese de grubun çevreciliğinde estetik kaygıların izlerine de rastlanır. Zira grup üyeleri, Gerze'nin doğal güzelliklerini korumayı amaçlamaktadır ve bölgenin doğal güzelliklerini, kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmektedir (ibid).

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu makalede, teorik çerçeve olarak Arsel, Akbulut ve Adaman'ın "hoşnutsuzların çevreciliği" kavramından hareket edilmektedir. Fakat onlardan farklı olarak, "hoşnutsuzlar" olarak tanımladıkları grubun sadece orta sınıf özelliklerini taşıyan YEGEP üyelerini kapsamadığı, bu kavramın, zaman içinde, bu grupta iş birliği içinde çevre hareketine katılan tüm grupları kapsayacak şekilde genişletilebileceği iddia edilmektedir.

Çevre hareketleri bir süreç içerisinde oluşmakta ve yayılmaktadır. Bu süreç durağan değildir ve kendisiyle beraber hareketin katılımcılarını da değiştirip dönüştürmektedir. Aslında Gerze örneğinde de bu durum açıktır ve dönüşüm sürecinin hareket katılımcılarının üzerindeki etkilerinden Arsel, Akbulut ve Adaman'ın makalesinde de açıkça bahsedilmektedir (ibid: 388-389). Çiftçi ve köylüler öncelikle geçim kaynaklarını ve sağlıklarını koruma amacıyla başkaldırıya başlamışlardır. Onlar için öncelikli olan kendi topraklarını, sağlıklarını ve geçim kaynaklarının sürekliliğini koruyabilmektir. Termik santral yapımına karşı bir çevre hareketinin başlaması, Yaykıl köylülerini YEGEP üyeleriyle bir araya getirir. Çoğu 1980 öncesinde siyasi hareketlerin de içinde yer almış YEGEP üyeleri, darbe sonrasında sindirilmiş ve dışlanmış olsalar da toplumsal farkındalıklarını kaybetmemişlerdir. Tam tersine, siyaset yapma sürecinin dışında bırakılmak ve izlenen çarpık kalkınma stratejisi, onlarda siyasi iradeye ve rejime karşı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Termik santrale karşı çıkmak için hazırlanan etkinlikler, toplantılar, eylemler, piknikler bu iki grubun bir araya gelmesini sağlamış ve aralarındaki iletişimi artırıp diğer konularda da görüş alışverişini tetiklemiştir (ibid:380). Böylece Yaykıl köylüleri, kendilerinin de aslında siyaset yapım sürecinden dışlanmış olduğunun, küresel kapitalizmin tekelleşme ve piyasa serbestisi yanlısı politikalarının kendilerini birçok anlamda olumsuz etkilediğinin farkına varmışlardır. Bu durum, Yaykıl köylülerinin tarıma verilen destekler ve çiftçinin kalkınma stratejisindeki rolü ile ilgili yakınmaya başlamasında açıkça görülmektedir. Dolayısıyla Yaykıl köylüleri de süreç içerisinde, hoşnutsuzluklarının farkına varmıştır. Bu sebeple, çevre hareketinin başında termik santral yapımına karşı çıkış sebepleri "yoksulların

çevreciliği” kavramı ile açıklanabiliyor olsa da süreç içerisinde, hareket içinde kalıyor olmalarının sebebi çeşitlenmiş ve genişlemiştir. Son tahlilde, bu iki grup, politika yapım sürecinden dışlanmışlık paydaşı üzerinde buluşmuştur (Arsel, vd., 2015: 386-388). Dolayısıyla, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını daha geniş bir açıdan ele almak mümkündür. Bu argümanı ampirik olarak destekleyecek veriler aslında Arsel, Akbulut ve Adaman’ın makalesinde de mevcut olsa da “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı makalenin teorik kısmında sınırlı bir biçimde ele alınmıştır.

4. METODOLOJİ

Bu çalışmada “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı, çevre hareketlerinin katılımcılarının süreç içerisindeki değişimi göz önüne alınarak değerlendirilecektir. Hindistan’daki Narmada Nehri’nde Sardar Sarovar Barajı’nın yapımına karşı ortaya çıkan Narmada Bachao Andolan (NBA) hareketi ele alınacaktır. Narmada Bachao Andolan, Hindistan’ın en geniş katılımlı çevre hareketlerinden biri olduğu ve de halen aktif biçimde çalışmalarına devam ettiği için seçilmiştir. Küresel ölçekli yoğun çabalara ve yüksek katılımlı protestolara rağmen, Narmada Nehri’ne Sardar Sarovar Barajı’nın yapılması ve zaman içerisinde de barajın yüksekliğinin artırılması engellenememiştir.

Çalışma örnek bir olay incelemesi şeklinde tasarlanmış ve çalışmada temel olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. NBA hareketinin analizi birincil kaynaklara dayanmaktadır. 2016 yılının Aralık ayında bölgeye araştırma gezisi gerçekleştirilmiş ve NBA katılımcılarının çalıştıkları evde kalınmıştır. Barwani’de gerçekleştirilen saha çalışması esnasında veriler hem toplu ve bireysel görüşme hem de katılımsız gözlem metotları kullanılarak toplanmıştır. Dördü bireysel, dördü grup görüşmesi şeklinde olmak üzere sekiz adet yarı-yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Toplam 40 kişi ile görüşülmüştür. Saha çalışması esnasında hem hareket lideri Medha Patkar hem de NBA’yı oluşturan halk ile görüşülmüştür. Görüşülen NBA katılımcıları kartopu örnekleme metodu kullanılarak belirlenmiştir. Bölgede hem kadın hem erkek NBA katılımcısı ile görüşülmüştür. Görüşülenlerin yaşları okul öncesi çocuklardan 65 yaş üstü gruba kadar değişmektedir. Görüşülenlerin arasında zengin ve yoksul toprak sahibi köylüler, topraksız *adivasi* (göçebe halk) ve üniversite öğrencileri bulunmaktadır. Görüşmeler esnasında katılımcılara neden NBA’yı destekledikleri ve de NBA içinde neler öğrendikleri hakkında sorular sorulmuştur. Kaydedilen görüşmeler teorik çerçeve içinde analiz edilmiştir. Bölgede yapılan saha çalışmasına ek olarak Sardar Sarovar Barajı ile ilgili birçok resmi doküman, Anayasa Mahkemesi kararları, gazete haberleri ve ikincil kaynaklar incelenmiştir.

5. NARMADA BACHAO ANDOLAN HAREKETİ

Oluşum Süreci

Hindistan'da baraj projeleri, birçok kez çetrefilli mücadelelere sahne olmuştur. Narmada Nehri'ne yapılan Sardar Sarovar Barajı'nı destekleyenler ve projeye itiraz edenler, kamu yararı, insan ve doğa ilişkisi, teknoloji ve kalkınma ilişkisi, modernleşme, kalkınma projelerinin maliyet-fayda analizi gibi kavramları tamamen farklı açılardan değerlendirmektedir (Fisher, 2001: 304). Sardar Sarovar Barajı, Hindistan'ın üzerinde en çok konuşulan ve en çok itiraz edilen projelerinden biridir. Bir baraj yapımı ele alınırken tartışılması gereken sadece barajın yerinden edeceği insanların yeniden yerleştirilme süreci değildir. Baraja alternatif biçimlerde su ve elektrik üretmenin mümkün olup olmadığının da düşünülmesi gerekir. Bu açıdan Sardar Sarovar Barajı büyük baraj projelerinin ne kadar kabul edilebilir olduğunu sorgulatan ve de büyük barajlara alternatif yöntemlerle su ve elektrik üretilmesinin ne kadar önemli olduğunu hatırlatan bir örnektir (Cullet, 2001: 986).

Üçü çok büyük, 30'u büyük, 135'i orta büyüklükte 3000'den fazla barajı içeren Narmada Projesi dev bir projedir. Proje, dünyadaki en büyük baraj ve kanal projelerinden bir tanesidir. Sardar Sarovar Barajı, Narmada Projesi'nin en büyük üç barajından birisidir. 2017 yılı itibarıyla boyu 138,68 metreyi bulan baraj, birçok aileyi yerinden etmiş, vadinin ekolojik dengesini ciddi ölçüde bozmuş ve bölgedeki sosyal, ekonomik ve demografik yapıyı değiştirmiştir. 2015'te yayınlanan durum tespit raporuna göre 37.729 aile yerinden edilmiştir (SSD Fact Finding Report, 2015). Yerlerinden edilenlerin %60-70'i avcılık, ormancılık, toplayıcılık ve geçimlik tarımla uğraşan yerli göçebe topluluklar, geri kalanı ise Nimar Ovası'nda yaşayan görece zengin köylülerdir (Whitehead, 2003: 4225). Yerinden edilen insanların yeniden yerleştirilme sürecinde birçok sorun yaşanmaktadır. Yerleri değiştirilen insanlara verilen topraklar ya yerleşim yerlerinden çok uzak ya da verimsiz topraklardır. Oluşturulan yeni yerleşim alanlarında elektrik, su ve tuvalet problemleri vardır. Ciddi itirazlara rağmen barajın boyunun sürekli yükseltilmesi, yeniden yerleştirme sürecine birçok yolsuzluğun karışması ve baraj yapımının sebep olduğu sellerin bölgedeki yaşamı tehdit etmesi sebepleriyle Sardar Sarovar Barajı'na karşı verilen mücadele halen devam etmektedir (Times of India, 2013). Barajın boyunun 138 metreyi bulmasıyla, Nimar ve çevresinde yaşayan binlerce aile ve verimli topraklar, yeni bir sel tehlikesi ile karşı karşıyadır (Patkar, 2017). Hindistan Anayasa Mahkemesi ise, 2017 yılının Şubat ayında verdiği karar ile 2000 ve 2005 yıllarında verdiği kararlardan farklı olarak, bölgedeki toprak sahiplerine, su altında kalacak toprakları karşılığında para verilmesini onaylamıştır. Karara göre, topraksız işçilere ise herhangi bir tazminat verilmeyecektir.

Tüm bu yönleriyle Sardar Sarovar Barajı, neo-liberalizmin toplumun büyük kısmının taleplerini dışlayan anti-demokratik yönünü gözler önüne sermektedir. Proje, neo-liberal yeniden yapılanma sürecinde Gujarat, Madhya Pradesh, Maharashtra'daki yoksul köylü ve *adivasileri* proleterleştirmiş, su kullanımındaki mülkiyet haklarını, büyük toprak sahipleri ve orta Gujarat'taki sanayiciler lehine değiştirmiştir (Nilsen, 2008: 305). Kapitalist sistemin bireyi, sistemin merkezine yerleştirdiği ve bireysel özgürlüklerin hayata geçirilmesi için en ideal sistem olduğu iddia edilir. Sardar Sarovar Barajı, bu iddiayı çürütecek örneklendirmelerden sadece biridir. Barajlar, su biriktirmek, dağıtmak ve paylaşmak amacıyla yapılırsa da özellikle büyük baraj projeleri, tam tersine, su kontrolünü merkezileştiren ve de kontrolün sadece birkaç kişinin elinde toplanmasını sağlayan projelerdir (Chattopadhyay, 2014:8). Bu yönüyle, özellikle büyük barajlar, aslında bir yeniden dağıtım mekanizmasıdır. Bu açıdan, çok büyük bir baraj projesi olan Sardar Sarovar, kapitalizmin bireysel talepleri, toplumsal özgürlükleri kısıtlayıcı, sermaye yanlısı yüzünün görülmesi açısından çok önemli bir örnektir.

Projeye ilk tepkiler 1980'li yılların başında başlamıştır. Projeye ilk olarak Gujarat, Madhya Pradesh ve Maharashtra'daki kentlerde yaşayan eğitimli gruplar, özellikle *adivasi* üzerine çalışanlar ve öğrenciler karşı çıkmıştır. Hareketin itici gücü şehirlili yüksek eğitimli entelektüeller ve öğrenciler olsa da çiftçiler, tarım işçileri, kadınlar ve *dalit*'ler (dokunulmazlar) Sardar Sarovar Barajı karşıtı örgütlenmeye büyük destek vermişlerdir. Daha sonra, hareketin simge ismi haline gelecek olan Medha Patkar ise proje karşıtı hareketlere 1985 yılında başlamıştır (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016). Patkar, hem projeye karşı ulusal ve uluslararası örgütlenmede hem de yerel toplulukların proje ile ilgili itirazlarının devlet ve proje yetkililerine iletilmesinde büyük rol oynamaktadır.

NBA'nın kurulmasından önce, bölgede projeyi farklı açılardan eleştiren birkaç örgüt mevcuttu. Örneğin, Gujarat'taki öğrencilerin oluşturduğu Chatra Yuva Sangharsh Vahini grubu hükûmetin rehabilitasyon çalışmalarını eksik bulmuş ama barajı içme suyu sağlayacağı için desteklemişti. Fakat, Narmada Ghati Navnirman Samiti (Narmada Vadisi Aydınlanma Komitesi) ve Narmada Ghati Dharandrashta Samiti (Narmada Vadisi Barajdan Etkilenenler Komitesi), baraj yapımına tümünden karşı çıkmıştı. Bu grupların baraj projesine tümünden karşı çıkmasının temel sebepleri, yerinden edilecek insanların yeniden yerleştirilmesi için hükümetin gerçekçi bir çalışma yapmamış olması ve projenin çevresel etkilerinin öngörülenden çok daha fazla olma olasılığıdır (Dwivedi, 1997: 6-12). 1985 yılında bu gruplar birleşmiş ve NBA kurulmuştur. Medha Patkar'ın liderliğini yürüttüğü NBA, Sardar Sarovar Barajı'nın yapımına karşı çıkanlar için bir çatı grup görevini üstlenmiştir. NBA'nin baraj projesine itirazının temel

sebepleri, hükümetin yeterli bir rehabilitasyon çalışmasının bulunmayışı, projenin bölgenin ekolojik yapısını ciddi biçimde değiştirecek olması, projenin halk sağlığı üzerindeki potansiyel olumsuz etkileri ve kamusal fayda sağlaması öngörülen bir projenin yapımında halkın hiçbir görüşüne yer verilmemiş olmasıdır (ibid).

Nilsen'e göre NBA'nın en önemli rolü, Sardar Sarovar Barajı hakkında ulusal ve uluslararası çapta projenin bilinirliğini attırmak olmuştur. Zira, hükümetin projeye ilgili bilgi sızdırmak istemediği ve gerçekleri gizlediği veya değiştirerek açıkladığı bir ortamda, proje ile ilgili bilgi edinmek ve projenin önemini anlayabilmek kolay değildi (Nilsen, 2013: 471). NBA, özellikle yerinden edilen insanlar ile ilgili yaptığı çalışmalar, hazırladığı eleştirel proje değerlendirmeleri ve hükümetin sunduğu resmi dokümanları analiz etmesi sayesinde, Sardar Sarovar Barajı'nın çarpıklığının ulusal ve uluslararası alanda duyulmasını sağlamıştır.

NBA'nın öteki önemli rolü ise Dünya Bankası'nın Narmada Projesi'nden çekilmesinde etkili olmasıdır. NBA'nın uluslararası alanda farkındalık yaratması ve diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte küresel bir hareket oluşturması, Dünya Bankası'nın, bankanın tarihinde ilk defa bir proje için bağımsız değerlendirme raporu hazırlatmasına zemin hazırlamıştır. Morse Raporu'nun Sardar Sarovar projesini sosyal ve ekolojik açıdan kusurlu bulması Dünya Bankası'nın projeden çekilmesine temel hazırlamıştır. NBA'nın Dünya Bankası üzerindeki etkileri bununla da sınırlı kalmamıştır. Dünya Bankası'nın çevresel ve sosyal standartlarının geliştirilmesi için kurum içinde bir tartışmanın başlamasında NBA'nın diğer sivil toplum örgütleriyle birlikte örgütlediği karşı hareketin rolü çok büyüktür (Dünya Bankası, 2017). Bu yönüyle Narmada Projesi uluslararası alanda da çok önemli küreselleşme karşıtı bir hareketin örgütlenmesini sağlamış, aynı zamanda da alternatif kalkınma politikalarının geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dünya Barajlar Komisyonu'nun kurulmasının en önemli sebeplerinden bir tanesidir. Dünya Barajlar Komisyonu Dünya Bankası ve Uluslararası Koruma Birliği'nin girişimiyle 1998'de kurulmuştur. 2000 yılının Kasım ayında baraj projeleri ile ilgili kapsamlı bir rapor açıklamıştır. Güney Afrika'nın Su İşleri Bakanı Kader Asmal'ın başkanlığında toplanan ve dünyanın farklı ülkelerinden on iki üyeden oluşan Dünya Barajlar Komisyonu, özellikle kalkınmakta olan ülkelerdeki barajların ekonomik, sosyal ve ekolojik etkilerini incelemiştir. Ayrıca, barajların planlanması, tasarlanması, inşası, işletilmesi ve devreye alınması gibi konularda uluslararası düzeyde kabul gören standartlar geliştirmektedir.

Dünya Bankası'nın projeden çekilmesiyle Hindistan devleti projeyi kendi olanakları ile tamamlamaya karar verince NBA projeyi Hindistan Anayasa

Mahkemesi'ne taşımıştır. 2000 yılında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin baraj yapımını onaylaması üzerine NBA mücadelesini baraj sebebiyle başlayan yeniden yerleştirilme sürecine yönlendirmiştir. 32 yıldır mücadelesine devam eden NBA, günümüzde yeniden yerleşme süreci ile ilgili insan hakları ihlallerine odaklanmıştır.

NBA Katılımcıları ve Katılımcıların Talepleri

NBA çok katmanlı bir yapıya sahiptir. NBA katılımcıları sınıf, gelir düzeyi, yaş, cinsiyet ve kast açısından farklılık göstermektedir. Hareket hem Narmada Vadisi'nde hem de Hindistan'ın ve dünyanın farklı köşelerinde yaşayan insanları kapsamaktadır. Hareket içinde hem şehirde oturan, orta sınıf, entelektüeller, öğrenciler hem de kırsalda yaşayan ve genellikle tarım, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşan insanlar beraber çalışmaktadır. Şehirde oturan, orta sınıf, entelektüel katılımcılar özellikle Dünya Bankası ve uluslararası sivil toplum örgütleriyle ilişki kurulmasında, hukuki süreçte, gençlik kampları düzenlenmesinde ve de barajın çevre ve toplum üstündeki etkilerinin teknik olarak ele alınmasında emek sarf etmiştir (NBA Press Note, 2000; NBA Press Release, 2000a; NBA Press Release, 2000b; Nilsen, 2013; Routledge, 2013).

Dwivedi ise katılımcıları açısından NBA'yı merkez grup ve destek grubu ikiye ayırmaktadır. 15-20 kişilik merkez grup, genellikle iyi eğitim görmüş, şehirli, entelektüel birikimi fazla kişilerden oluşmakta ve hareketle ilgili kararları almaktadır. Bu grup aynı zamanda NBA'nın yabancı sivil toplum örgütleriyle ilişki kurmasında ve Narmada Projesi'nin dünyada tanınmasında rol oynamaktadır. Bu katılımcıların çoğu Narmada Vadisi'nde yaşamayan ve genel olarak, Hindistan genelindeki tüm insan hakları ihlalleri, adalet ve çevre sorunlarıyla ilgilenen kişilerdir. Geri kalan katılımcılar ise destek grubuna dahildir (Dwivedi, 1998: 166).

NBA'nın Hindistan dışında yaşayan katılımcıları da mevcuttur. Dünyanın birçok ülkesinden sivil toplum kuruluşları bölgeyi ziyaret etmiş, saha çalışmaları yapmış ve dünyanın çeşitli kentlerinde Sardar Sarovar Barajı karşıtı eylemler düzenlenmiştir. Örneğin, Friends of the River Narmada (Narmada Nehri Dostları) adı altında uluslararası bir ağ mevcuttur (Friends of River Narmada, 2017). Bu grup NBA faaliyetlerine destek olmak için imza kampanyaları yürütmüş, çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlemiş ve projeler gerçekleştirmiştir (Avtur, 2014: 287). Aynı zamanda NBA birer uluslararası ağ olan International Rivers Network (Uluslararası Nehirler Ağı) ve International Narmada Campaign (Uluslararası Narmada Kampanyası) ile ilişki içindedir (Routledge, 2003: 245-246). Harekete verilen uluslararası destek de çok kuvvetlidir. Hareket, uluslararası birçok sivil toplum örgütü ve ağı ile iletişim halindedir. Örneğin, 2000 yılında düzenlenen geniş katılımlı eylemlere, Hollanda, Amerika, İngiltere

ve Kanada'dan çeşitli bireysel katılımcılar, aynı zamanda Environmental Defense Fund (Çevre Koruma Fonu), Friends of Earth (Dünya Dostları), Survival International (Uluslararası Hayatta Kalma), Association for India's Development (Hindistan Kalkınma Derneği) ve Narmada Solidarity Coalition of New York'un (New York Narmada Dayanışma Koalisyonu) da aralarında bulunduğu birçok uluslararası sivil toplum örgütü katılmıştır (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016).

NBA da birçok ulusal ve uluslararası ağa katılmış, çeşitli toplumsal hareketlere, kolektif mücadelelere destek vermiştir. Örneğin NBA, 1992'den beri Hindistan'da aktif olan *National Alliance of People's Movement* (Toplumsal Hareketlerin Milli Birliği)'in bir parçasıdır. Aynı zamanda, uluslararası sosyal ve çevresel adalet isteyen 1999 Seattle ve 2000 Prag eylemlerine destek vermiştir.

NBA katılımcıları, birçok açıdan çeşitlilik göstermektedir. Harekete kadınlar, şehirli entelektüeller, çiftçiler, zengin ve yoksul köylüler, topraksız tarım işçileri, *dalit*'ler, *adivasi* (göçebe halk), akademisyenler, meslek odaları, öğrenciler, İngiltere, Kanada ve Amerika'daki öğrenci grupları ve çevreci sivil toplum örgütleri destek vermiştir. Bölgede birçok farklı *adivasi* grubu yaşamaktadır. Bhiil, Bhilala, Gond ve Korku, özellikle ormanlık alanlarda yaşayan, geçimini ormancılık ve geçimlik tarımdan sağlayan *adivasi* gruplarından bazılarıdır (Gandhi, 2003: 483).

Tüm bu farklı gruptan insanın NBA'ya katılma sebebi ilk zamanlarda farklılık göstermektedir. Öğrenciler, şehirde yaşayan orta sınıf entelektüeller, çevreci sivil toplum örgütleri ve NBA'yı yurtdışından destekleyen sivil toplum kurumları, baraj yapımına öncelikle demokratik ve çevreci kaygılarla kargı çıkmışlardır. *Adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler ise projeye, baraj, yaşam alanlarını ve geçim kaynaklarını tehdit ettiği ve halk sağlığını riske attığı için karşı çıkmışlardır. Örneğin, 63 yaşındaki, bölgede 7 hektarlık toprağı bulunan NBA katılımcısı, toprağı ve evi sular altında kalacağı için ve de devletin yeniden yerleştirme politikalarını yanlış ve yetersiz bulduğu için NBA'ye katıldığını dile getirmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). Toprak sahibi köylü bir aileden gelen 20 yaşındaki genç bir NBA katılımcısı ise NBA'yı, NBA kendilerine destek olduğu ve topraklarıyla ilgili isteklerini devlete iletmediği için desteklediğini belirtmiştir. Özellikle topraklarını ve evlerini korumak için başlattıkları hukuki süreçte NBA'dan aldıkları destek büyüktür, zira NBA hukuki sürecin takibi yapmaktadır (NBA katılımcısı II, bireysel görüşme, Aralık 2016).

Bu gruplar bir araya geldiğinde, bir çatı hareketi olarak NBA, Sardar Sarovar Barajı'nı birçok açıdan eleştirmiş, aynı zamanda, bu projeye alternatif kalkınma projeleri de geliştirmiştir. Büyük ölçekli sanayi projelerine karşı çıkan

NBA, yerel yönetimlerin kuvvetlendirildiği demokratik bir kalkınma anlayışını benimsemiştir. Yenilenebilir enerji projelerini, doğa ve yerli halkla dengeli bir biçimde bütünleşen projeleri önermiştir. Enerji ve su ihtiyacının giderilmesi için kuru tarım teknolojilerini, entegre havza yönetimini, var olan barajların daha etkin kullanımını, yer altı suyu kullanımını ve geliştirilmesini, küçük ve mikro ölçekli tarımsal depolamayı desteklemektedir. NBA ayrıca kalkınma projelerine dair kararların daha katılımcı ve demokratik bir şekilde alınması gerektiğinin ise önemle altını çizmektedir.

Katılımcıları ve katılımcılarının talepleri bir süreç olarak değerlendirildiğinde NBA, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramına uygun bir örnektir. Sardar Sarovar karşıtı gelişen çevreci hareket, özellikle *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin genel politik farkındalıklarını arttırmış ve onların alternatif bir kalkınma vizyonu geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Zira öncelikle sadece barajın olumsuz etkileri üzerinden oluşan direniş hareketi zamanla *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüleri dönüştürmüş, onların politik farkındalığını arttırmıştır. Hareket katılımcıları, 30 seneyi aşkın süredir devam eden çevreci hareket içinde hem kendileri dönüşmüşler hem de toplum içindeki kendi yerlerini sorgulamaya başlamışlardır. Devlet-toplum ilişkisini irdelemeye başlayan katılımcılar devletten bazı yeni taleplerde bulunmaya başlamışlar ve Hindistan’da uygulanan diğer politikalara karşı da bir hoşnutsuzluk geliştirmişlerdir.

Baraj karşıtı hareket, ilk olarak bazı araştırmacıların Narmada Vadisi’nde yaşayan ve baraj sebebiyle yerinden edilecek gruplarla ilgili araştırma yapmak için bölgeye gelmesiyle başlamıştır. Bölgeye gelen araştırmacılar, durumu kavrayınca özellikle *adivasi*’leri baraj yapımına karşı çıkmaya teşvik etmişlerdir. Patel, ilk önceleri *adivasi*’lerin kendi çıkarlarını devlete karşı nasıl koruyacaklarını bilmediklerini vurgulamaktadır. Hatta Patel, ismi verilmeyen bir bakanın “devletin *adivasi*’leri topraklarından çıkarmak için parmak bile kımıldatmasına gerek olmayacağını, zira *adivasi*’lerin evlerini su basınca fare gibi kaçışacaklarını” iddia ettiğini not etmiştir (Patel, 1995). Nilsen ise *adivasi*, *dalit* ve köylülerin ilk başlarda projeye karşı çıkmadıklarına, çünkü devletin bu gruplar için itaat edilmesi gereken bir otoriteyi temsil ettiğine dikkat çekmektedir. Bu sebeple, kamu görevlileri köylere gezip proje hakkında duyuru yaptığında baraj yapımına karşı çıkmamışlar, barajın kendi hayatları üzerindeki muhtemel etkilerini sorgulamamışlardır (Nilsen, 2013: 463-464). Fakat bu grubun araştırmacılarla, öğrencilerle ve şehirli entelektüellerle bir araya gelmesi, onları devlet-toplum-sermaye ilişkisi üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bölgede yapılan görüşmelerde bu dönüşüm açıkça gözlemlenmiştir. Medha Patkar, bölgeye ilk geldiğinde bölge halkının projenin muhtemel etkileri hakkında tamamen bilgisiz olduğunu anlatmaktadır. Zira, kamu görevlileri, proje hakkında bölgede yaşayan halka yeteri kadar bilgi vermemiştir (Patkar, bireysel

görüşme, Aralık 2016). Buna göre, araştırmacılar, öğrenciler ve orta-sınıf şehirli entelektüellerle bir araya gelmek, ilk aşamada, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin proje hakkındaki bilgilerini arttırmış ve onları devlet-toplum ilişkisi üstüne düşünmeye teşvik etmiştir. Örneğin, bireysel görüşme esnasında bir NBA katılımcısı süreç içinde devlete olan güveninin sarsılmadığını fakat devlet tarafından kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını düşündüğünü ve bu sebeple kimi zaman devlete karşı kızgınlık hissettiğini belirtti (NBA katılımcısı II, bireysel görüşme, Aralık 2016).

Ayrıca NBA, *adivasi*'ler, *dalit*'ler ve yoksul köylülerin kendi hukuki haklarını öğrenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, görüşmeler esnasında 63 yaşındaki 7 hektarlık toprak sahibi katılımcı, NBA'ya katılmadan önce eğitimsiz olduğunu fakat NBA içinde hukuksal süreci ve kendi haklarını öğrendiğini dile getirmiştir. Bu farkındalık onu yeniden yerleştirilme sürecindeki kendi hakları hakkında konuşmaya ve çevresindeki diğer köylüleri de bu konu hakkında bilgilendirmeye teşvik etmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). Başka bir toplu görüşme esnasında da toprak sahibi kadın bir NBA katılımcısı NBA içinde kendi haklarını öğrendiğini ve bu sebeple kendi haklarını alabilmek için mücadele ettiğini belirtmiştir (NBA katılımcısı III, toplu görüşme II, Aralık 2016). Bir diğer toplu görüşme esnasında bir NBA katılımcısı başta Indore olmak üzere daha birçok şehre hayatlarında ilk defa NBA sayesinde gittiklerini ve bunun onların genel bilgilerini arttırdığını söylemiştir (NBA katılımcısı IV, toplu görüşme III, Aralık 2016). Dahası, Sardar Sarovar karşıtı hareket öncesinde polisten korkan ve dayak yiyen, fakat bu durumu normal kabul eden *adivasi*'ler, NBA'nın içinde kendilerinin de toplumun bir parçası olduğunun farkına varmışlardır. Polis kavramını sorgulamaya başlayan *adivasi*'ler, polisin asıl görevinin toplumun, yani kendilerinin huzurunu korumak olduğunu anlamaya başlamışlardır. Ayrıca, baraj yapımına karşı çıkma fikrinin bir araya getirdiği insanlar, Hindistan siyasetindeki yozlaşmanın farkına varmışlardır. Örneğin, bireysel görüşme esnasında, üniversite mezunu ve büyük toprak sahibi bir çiftçi, NBA içindeyken Hindistan siyasetinde ne kadar fazla yolsuzluk olduğunun farkına vardığını ifade etmiştir (NBA katılımcısı V, bireysel görüşme, Aralık 2016). Yine siyasi yozlaşma sonucunda uluslararası firmaların isteklerinin, Hindistan halkının isteklerinden daha çok yerine getirilmesi NBA katılımcılarını alternatif bir kalkınma vizyonunu desteklemeye teşvik etmektedir. Örneğin Sardar Sarovar Barajı'nın sularından Gujarat bölgesindeki Coca-Cola ve Ford Motors gibi uluslararası firmaların, tarım ile uğraşan çiftçi halkın daha fazla faydalanması, bölgede bilinmekte ve tepkilere yol açmaktadır.

Adivasi, *dalit* ve yoksul köylülerin geçirdiği bu dönüşüm süreci, NBA'nın bölgede uyguladığı "Bizim köylerimizde bizim yönetimimiz" başlıklı yerel bir program sayesinde de hız kazanmıştır. Bu program çerçevesinde sadece baraj

yapımına karşı çıkmamış aynı zamanda toprak koruma, sulama çalışmaları ve eğitim faaliyetleri de yürütülmüştür (Kala, 2001:1999). Okuma-yazma eğitimleri verilmiş, zirai çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu program, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin toplum içindeki statülerini sorgulamalarını sağlamış, siyasi algılayışlarını değiştirmiştir. Böylece program, katılımcılarının alternatif bir kalkınma vizyonuna sahip olmalarında ve onların politik farkındalıklarının artmasında büyük rol oynamıştır. Örneğin, 63 yaşındaki toprak sahibi NBA destekçisi, insanları kendi topraklarını sular altında kalmaktan korumak için örgütlemek istediğini belirtmiştir (NBA katılımcısı I, toplu görüşme I, Aralık 2016). NBA'ya katılmak *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin sadece kendi haklarını öğrenmelerini sağlamamış, aynı zamanda onları, bu bilgilerini toplumun geri kalanını uyarmak ve onları da insan hakları ihlallerine karşı harekete geçirmek için kullanmaya teşvik etmiştir.

Süreç içerisinde politik farkındalıkları artan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin, devletten yeniden yerleştirilme sürecinin adil biçimde uygulanması dışında da çeşitli talepleri oluşmaya başlamıştır. Toplu görüşme esnasında NBA katılımcılarından biri: “Yaşadığımız bölgenin koşullarının zor, kalkınma düzeyinin düşük olduğunun farkındayız. Bölgeye okul ve sağlık hizmeti gerekiyor” demiştir (NBA katılımcısı V, toplu görüşme III, Aralık 2016). Özellikle sağlık ve eğitim konularında bölgenin eksikliğini farkında olan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler, devletten okul yapımı ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi konusunda yatırım beklemektedir. Görüşme esnasında NBA katılımcıları, devletten evlerini ve tarlalarını koruması dışındaki, eğitim ve sağlık hizmeti ile ilgili diğer isteklerini “temel” olarak nitelendirmiştir (NBA katılımcısı VI, toplu görüşme II, Aralık 2016). Zira köylerdeki çocuklar okula gidebilmek için her gün çok uzun yol yürümek zorunda kalmaktadır. Fakat *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin devletin bu isteklerini yerine getirip getirmeyeceği konusunda büyük şüphelere de sahip olduğu gözlenmiştir. Görüşme esnasında köylülerden biri, devlete olan güvensizliğini “Yeniden yerleştirme süreci o kadar sorunlu ki daha devletten okul ve sağlık hizmeti istemeye varamadık” sözleri ile dile getirmiştir (NBA katılımcısı VII, toplu görüşme III, Aralık 2016).

Bu dönüşüm süreci NBA'nın birçok farklı talebi dile getiren sloganlarından da anlaşılmaktadır. “Koi nahi hatega, bandh nahi banega” (Biz taşınmayacağız, baraj da inşa edilmeyecek), “Jungal jameen kuni chee, amri chee, amri chee” (Orman ve toprak kime ait: bizimdir, bizimdir), “Humara gaon, mai humara raj” (Bizim köylerimizde bizim yönetimimiz) ve “Ikas cha me yeh, vinaash nahi” (Biz kalkınma istiyoruz yok etme değil) bu söylemlerden bazılarıdır. Bu söylemlerde, NBA'nın sadece baraj yapımına ve insanların yerinden edilmesine karşı çıkmakla kalmadığı, hükümetin ekonomi politikalarını ve vizyonunu da eleştirdiği dile getirilmektedir (Routledge, 2003: 259-265). Söylemlerde hem

baraj yapımının değiştireceği mülkiyet ilişkilerine karşı bir mücadele hem alternatif bir kalkınma anlayışına özlem hem de katılımcı bir yönetim anlayışına duyulan inanç görülmektedir.

Amaçlarını Gerçekleştirme Yönünde Elde Edilen Sonuçlar

Aldığı tüm ulusal ve uluslararası desteklere ve Dünya Bankası'nın projeden çekilmesine rağmen, NBA amacını gerçekleştirememiş ve baraj yapımı engellenememiştir. Tablo I'den görüleceği üzere Sardar Sarovar Barajı binlerce hektar toprağı sular altında bırakmıştır. Barajın inşaatının bitmesine rağmen, projenin etkilediği insanların yeniden yerleştirilme süreci ise tamamlanmamıştır. Üstelik, Sardar Sarovar Barajı'nın yerinden ettiği insanların yeniden yerleştirilme süreci, kamu görevlilerinin karıştığı yolsuzluklar ile doludur. Örneğin, kamu görevlileri tarafından aslında var olmayan 2.000 kadar arsa kayda geçirilmiştir (Times of India, 2016). Bununla beraber, 2000 ve 2005 yıllarında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin aldığı kararlardaki belirtilen yerlerinden edilen insanlara "toprağı karşılık toprak" verilmesi ilkesi kararları, kararlara uygun biçimde uygulanmamakta, projenin etkilediği insanlara para verilmesi için ısrar edilmektedir (*Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 18 Ekim 2000; Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Ors, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 15 Mart 2005*). 2017 yılının şubat ayında Hindistan Anayasa Mahkemesi'nin verdiği karar da bu durumu destekler niteliktedir (*Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, Hindistan Anayasa Mahkemesi, 8 Şubat 2017*). Anayasa Mahkemesi'nin verdiği kararda barajın boyunun 138 metreye ulaşması sebebiyle yerinden edilecek insanlara toprak karşılığında para verilmesi öngörülmüş, bu duruma itiraz eden ve toprağından vazgeçmeyenlerin olması durumunda devlete her türlü yetki de verilmiştir. 25 Mayıs 2017'de Madhya Pradesh görevlileri tarafından 18.386 aileye evlerini ve topraklarını 31 Temmuz 2017'ye kadar acil boşaltmaları için talimat gönderilmiştir. Fakat bu tarihe kadar devletin yeterli bir yeniden yerleştirme politikası izlememesi ve de barajın boyunun 138 metreye ulaşmasıyla evlerinden ve topraklarından edilecek köylü aile sayısının 18.386'dan çok daha fazla olması sebepleriyle bölgede protesto hareketleri tekrardan hız kazanmıştır.

Tablo.I: Sardar Sarovar Barajının Yeniden Yerleştirme ve Rehabilitasyon Süreci

	Madhya Pradesh	Maharashtra	Gujarat
Bataklık haline gelen toplam toprak miktarı	20,822 Hektar	9,590 Hektar	7,112 Hektar
Yeniden yerleştirilmeye hakkı olmasına rağmen hala yerleştirilmemiş aile sayısı	6,000 civarı	1,200 civarı	Birkaç yüz aile
Topraksız Tarım İşçileri	Binlerce aile (Bu konu hakkında tam bir araştırma mevcut değildir.)	Birkaç yüz olarak belirtilmiştir (Fakat kayıtların yanlış olduğu tahmin edilmektedir.)	Resmi bir araştırma bulunmamaktadır

Kaynak: Durum Tespit Raporu (SSD Fact Finding Report), 2015)

Ayrıca, özellikle kurak köylere içme ve sulama suyu vaadiyle meşrulaştırılmış baraj inşaatının tamamlanmasından sonra, barajın sularının kullanımında ciddi değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Örneğin, ilk önceleri, baraj suyunun içme suyu olarak sadece köylere ve ufak kasabalara, özellikle de kuraklıktan etkilenen bölgelere verilmesi öngörülmüştü. Fakat zaman içinde planlar değiştirilmiş ve üç tane şehre de barajdan içme suyu sağlanmaya başlanmıştır. Bu da suyun suya ihtiyacı olan diğer bölgelere gönderilmesini engellemektedir (Patkar, bireysel görüşme, Aralık 2016). 2015 durum tespit raporuna göre, barajın Gujarat'ta 8.215 kasaba ve 135 kentsel bölgeye, Rajahastan'da ise 1.107 kasaba ve iki kentsel bölgeye su sağlaması öngörülmekteydi. Fakat Gujarat'ın sanayi için kullanılacak su miktarını arttırması ve kanal yapımında geç kalınmasıyla kurak köylere su dağıtımında ciddi aksaklıklar meydana gelmektedir (SSD Fact Finding Report). Buna rağmen Sardar Sarovar Barajı'nın sularının Gujarat'ta bulunan Coca-Cola, Ford Motors ve Tata Motors gibi küresel şirketlerce ciddi miktarlarda kullanıldığı belirlenmiştir (The Indian Express, 2014). Örneğin, Coca-Cola'nın Ahmedabad'ın Sanand bölgesinde bulunan fabrikasına günde 3 milyon litreden fazla su tahsis edilmiştir. Yine Sanand'da bulunan Ford ve Nano fabrikalarına ise günde 2 milyon litreden fazla su yönlendirilmektedir. Aynı zamanda Sardar Sarovar Barajı çevresindeki tarımsal alanların bir kısmı da tarım dışı alanlarda kullanılmak üzere tahsis edilmeye başlanmıştır. (Counterinterview, 2014).

Tüm bunlara rağmen, NBA'nın başarısı yadsınamaz. NBA 32 seneyi aşkın süredir devam etmektedir ve günümüz itibariyle halen aktiftir. Baraj yapımını durduramamış olsa da kalkınma söylemini ve anlayışını küresel boyutta ciddi biçimde etkilemiştir (Rajagopal, 2005: 213-214). NBA, Hindistan'ın en önemli ve yoğun katılımlı sistem karşıtı toplumsal hareketlerinden biridir. NBA, Sardar Sarovar Barajı karşıtlığı çerçevesinde ulusal ve uluslararası bir ağ kurmuştur. Bu ağ, dünyanın çeşitli yerlerindeki sosyal adaletsizliklerle ilgili bilgi akışını ve karşı mücadele oluşumunu kolaylaştırmıştır.

6. SONUÇ

1980 sonrası hız kazanan neo-liberal küreselleşme süreci, devlet-toplum-sermaye ve doğa arasındaki ilişkiyi yeniden düzenlemektedir. Sermaye birikim süreci içinde sürekli yeni pazar arayışı ve doğayı metalaştırma çabaları, neo-liberal küreselleşmeye karşı tepkileri de hızlandırmaktadır. Bu sebeple, çevre hareketlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu süreçte, çevre hareketleri de katılımcılarının amaçları, yaşları, eğitim seviyeleri, sınıfları ve gelir seviyeleri ve daha birçok başka kategori açısından çeşitlilik kazanmaktadır. Arsel, Akbulut ve Adaman, yeni dönemdeki çevre hareketlerine katılan bir grup insanın çevreciliği anlatmak için yeni bir kavram ortaya atmıştır. Buna göre çevre hareketleri, çevreciliği “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı ile açıklanabilecek bir grup insanı da kapsamaktadır. Bu makalede amaç, literatüre Arsel, Akbulut ve Adaman tarafından kazandırılan “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını daha geniş bir açıdan tekrar değerlendirmektir. Buna göre, çevre hareketleri durağan değildir, süreç içinde katılımcılarını değiştirip dönüştürürler. Bu sebeple, çevre hareketlerini bir süreç olarak ele alan makalede, hoşnutsuzların çevreciliği kavramının çevre hareketlerine katılan daha geniş bir kesimin çevreciliğini açıklamak için kullanılabileceği iddia edilmiştir.

Arsel, Akbulut ve Adaman, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramını ele aldıkları makalelerinde Gerze kömürlü termik santral projesine karşı yürütülen çevre hareketini ele almışlardır. Bu makalede ise Hindistan'daki Sardar Sarovar Barajı karşıtı hareket incelenmiştir. NBA'nın katılımcıları toplumun farklı kesimlerindedir ve de harekete farklı sebeplerle katılmışlardır. Baraj karşıtı hareket, hem şehirde yaşayan, orta-sınıf, entelektüel bir kesimi hem de kırsalda yaşayan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüleri kapsamaktadır. Şehirli, orta sınıf, entelektüeller, çevreci ve demokratik kaygılarla harekete katılmışken, kırsalda yaşayan *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylüler harekete ilk önce geçim kaynaklarını ve yaşam alanlarını koruma amacıyla katılmıştır. NBA hareketine ilk olarak geçim kaynaklarını ve yaşam alanlarını koruma amacıyla katılan grubun, ilerleyen süreçte, politika yapım sürecinden dışlanmış olduğunu fark ettiği ve devletten yeni taleplerde bulunduğu gözlenmiştir. Bu yönüyle NBA katılımcılarından

sadece orta sınıf, şehirli entelektüellerin değil, *adivasi*, *dalit* ve yoksul köylülerin de çevreciliği “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramıyla açıklanabilir. Son tahlilde, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramının, Arsel, Akbulut ve Adaman’dan farklı olarak, sadece, yazarlar tarafından “hoşnutsuzlar” olarak belirlenen, orta sınıf özelliklerini taşıyan, eğitilmiş ve genellikle şehirde yaşayan çevre hareketi katılımcılarının çevreciliği için değil, bu grupla iş birliği içinde çevre hareketine katılan diğer grupların çevreciliği için de kullanılabilmesi saptanmıştır. Bu sebeple, çevre hareketleri bir süreç olarak değerlendirildiğinde, “hoşnutsuzların çevreciliği” kavramı çok daha fazla sayıda insanın çevreciliğini anlamak için kullanılacak bir kavram haline gelmektedir.

TEŞEKKÜR NOTU

Yazarlar, Hindistan'daki saha çalışması esnasında kendilerine tercümanlık yapan Saurav Rajput'a ve kendilerine her türlü kolaylığı sağlayan, Medha Patkar başta olmak üzere, tüm Narmada Bachao Andolan grubuna teşekkürü borç bilmektedir.

KAYNAKLAR

Akbulut, Bengi (2014), “Neither Poor Nor Rich But “Malcontent”: An Anatomy of Contemporary Environmentalisms”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 2 (1): 9-24.

Anguelovski, Isabelle ve Joan Martinez Alier (2014), “The ‘Environmentalism of the Poor’ Revisited: Territory And Place In Disconnected Glocal Struggles”, Ecological Economics, 102: 167-176.

Arsel, Murat, Bengi Akbulut ve Fikret Adaman (2015), “Environmentalism of the Malcontent: Anatomy of an Anti-Coal Power Plant Struggle in Turkey”, The Journal of Peasant Studies, 42 (2): 371-395.

Avtur, Senem (2014), “Baraj Politikalarına Karşı Toplumsal Tepkiler: Hindistan ve Türkiye’deki Toplumsal Hareketlerin Karşılaştırılması”, Yönetim ve Ekonomi, 21 (1): 281-289.

Baviskar, Amita (2003), “Between Violence and Desire: Space, Power and Identity in the Making of Metropolitan Delhi”, International Social Science Journal, 55 (175): 89-98.

Bryant, Raymond L. (1992), “Political Ecology: An Emerging Research Agenda in Third World Studies”, Political Geography, 11 (1): 12-36.

Chattopadhyay, Sutapa (2014), "Postcolonial Development State, Appropriation of Nature, and Social Transformation of the Ousted Adivasi in the Narmada Valley, India", *Capitalism Nature Socialism*, 25 (4): 65-84.

Counterview (2014), "30 Lakh Litres of Narmada Water to Cola: Why Waste Water in Gujarat, Maharashtra and MP, Asks Patkar", <http://www.counterview.net/2014/09/30-lakh-liters-of-narmada-water-to-cola.html> (04.08.2017).

Cullet, Philippe (2001), "Human Rights and Displacement: The Indian Supreme Court Decision on Sardar Sarovar in International Perspective", *The International and Comparative Law Quarterly*, 50 (4): 973-987.

Davey, Iain (2009), "Environmentalism of the Poor and Sustainable Development: An Appraisal", *JOAAG*, 4 (1): 1-10.

Della Porta Donatella ve Mario Diani (1999), *Social Movements: An Introduction* (Oxford: Blackwell).

D'Souza, Dilip (2002), *The Narmada Damned: An Inquiry Into the Politics of Development* (New Delhi: Penguin Books).

Dünya Bankası (2017), "Learning from Narmada", <http://lnweb90.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/DocUNIDViewForJavaSearch/12A795722EA20F6E852567F5005D8933> (13.03.2017).

Dwivedi, Ranjit (1997), "People's Movement in Environmental Politics, A Critical Analysis of the Narmada Bachao Andolan in India", *ISS Working Papers- General Series*, 242: 1-42.

Dwivedi, Ranjit (1998), "Resisting Dams and 'Development': Contemporary Significance of the Campaign against the Narmada Projects in India", *The European Journal of Development Research*, 10 (2): 135-183.

Dwivedi, Ranjit (2001), "Environmental Movements in the Global South: Issues of Livelihood and Beyond", *International Sociology*, 16 (1): 11-31.

Eryılmaz, Çağrı ve Fatmagül Akman (2016), "Kolektif Bir Çevre Hareketi Olarak Artvin'de Maden Karşıtı Direniş", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26: 17-33.

Fisher, William F. (2001), "Diverting Water: Revisiting the Sardar Sarovar Project", *International Journal of Water Resources Development*, 17 (3): 303-314.

Friends of River Narmada (2017), <http://www.narmada.org/> (13.03.2017)

Gandhi, Ajay (2003), "Developing Compliance and Resistance: The State, Transnational Social Movements and Tribal Peoples Contesting India's Narmada Project", *Global Networks*, 3 (4): 481-495.

Giugni, Marco ve Maria T. Grasso (2015), "Environmental Movements: Heterogeneity, Transformation, and Institutionalization", *Annual Review of Environment and Resources*, 40: 337- 361.

Guha, Ramachandra ve Joan Martinez Alier (1997), *Varieties of Environmentalism: Essays North and South* (London: Earthscan).

Inglehart, Ronald (1981), "Post-Materialism in an Environment of Insecurity", *The American Political Science Review*, 70 (4): 880-900.

Kala, Pablo (2001), "In the Spaces of Erasure: Globalisation, Resistance and Narmada River", *Economic and Political Weekly*, 36 (22): 1999-2001.

Martinez Alier, Joan (2002), *The Environmentalism of the Poor: A study of Ecological Conflicts and Valuation* (Cheltenham: Edward Elgar).

Martinez Alier, Joan (2013), "The Environmentalism of the Poor", *Geoforum*, 54: 239-241.

Mawdsley, Emma (2004), "India's Middle Classes and the Environment", *Development and Change*, 35 (1): 79-103.

McAdam, Doug (1982), *Political Process and the Development of Political Insurgency 1930-1970* (Chicago: University of Chicago Press).

Mol, Arthur P. J. ve Gert Spaargaren (2007), "Ecological Modernization Theory in Debate: A Review", *Environmental Politics*, 9 (1): 17-49.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 18 Ekim 2000.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Ors, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 15 Mart 2005.

Narmada Bachao Andolan v. Union of India And Others, *Hindistan Anayasa Mahkemesi*, 8 Şubat 2017.

NBA Press Note (2000), "Several Hundred People Storm Water Resource and Power Ministries: NBA Challenges Narmada Control Authority and Power Ministry on Sardar Sarovar and Maheshwar Projects: NBA files Review Petition", <http://www.narmada.org/nba-press-releases/november-2000/nba.challenges.nca.html> (20.09.2017)

NBA Press Release (2000a), “Arundhati Roy and Other Supporters Reach Domkhedi-Jalsindhi Justice Sachar, 33 Others Detained by Gujarat Police : 500 Stopped on M.P.- Gujarat Border: 'Saga of Narmada' Continues as Planned”, <http://www.narmada.org/nba-pressreleases/august2000/saga.of.narmada.continues.html> (20.09.2017).

NBA Press Release (2000b), “Narmada Satyagraha Concludes with a Call for Justice and Struggle Against the Destruction: People Assert Right to Create a New Life”, <http://www.narmada.org/nba-press-releases/september-2000/satyagraha.concluded.html> (20.09.2017).

The Indian Express (2014), “Narmada waters to fuel Coca Cola’s new bottling plant at Sanand”, <http://indianexpress.com/article/business/companies/narmada-waters-to-fuel-coca-colas-new-bottling-plant-at-sanand/> (15.03.2017).

Nilsen, Alf Gunvald (2008), “Political Economy, Social Movements, and State Power: A Marxian Perspective on Two Decades of Resistance to the Narmada Dam Projects”, *Journal of Historical Sociology*, 21(2/3): 303-330.

Nilsen, Alf Gunvald (2013), “Against the Current; From Below: Resisting Dispossession in the Narmada Valley, India”, *Journal of Poverty*, 17 (4): 460-492.

O’Connor, James (1988), “Capitalism, Nature, Socialism: A Theoretical Introduction”, *Capitalism, Nature, Socialism*, 1(1): 11-38.

Özen, Hayriye ve Şükrü Özen (2010), “Kamu Siyasaları ve Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Protesto Hareketlerinin Madencilik Piyasasına Etkileri”, *Amme İdaresi Dergisi*, 43 (2): 33-64.

Patel, Anil (1995), “What do the Narmada Valley Tribals Want?”, William F. Fischer (Der.), *Towards Sustainable Development: Struggling over India’s Narmada Valley* (Londra ve New York: Routledge): 179-200.

Patkar, Medha (2017), “Politics Over Narmada, Once Again”, *The Wire*, <https://thewire.in/147539/politics-over-narmada-once-again/> (15.06.2017).

Rajagopal, Balakrishnan (2005), “Limits of Law in Counter-Hegemonic Globalization: The Indian Supreme Court and the Narmada Valley Struggle”, Boaventura de Sousa Santos ve Cezar A. Rodriguez Garavito (Der.), *Law and Globalization from Below* (Cambridge: Cambridge University Press).

Routledge, Paul (2003), “Voices of The Dammed: Discursive Resistance Amidst Erasure in the Narmada Valley, India”, *Political Geography*, 22: 243-270.

SSD Fact Finding Report (2015), “Drowning a Valley: Destroying a Civilization”, https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attached-files/fact_finding_report_ssd2015.pdf

Tarrow, Sidney (1998), *Power in Movement: Social Movement and Contentious Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

The Indian Express (2014), “Narmada Waters to Fuel Coca Cola’s New Bottling Plant At Sanand”, <http://indianexpress.com/article/business/companies/narmada-waters-to-fuel-coca-colas-new-bottling-plant-at-sanand/> (15.03.2017).

Tilly, Charles (1978), *From Mobilization to Revolution* (Reading, MA: Addison-Weasley).

Times of India (2013), “South Gujarat Reels Under Narmada Flood Waters”, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/ahmedabad/South-Gujarat-reels-under-Narmada-flood-waters/articleshow/22041437.cms> (15.03.2017).

Times of India (2016), “Justice Jha Exposes R&R Corruption in Sardar Sarovar Project”, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/bhopal/Justice-Jha-exposes-RR-corruption-in-sardar-sarovar-project/articleshow/53557560.cms> (15.03.2017).

Whitehead, Judy (2003), “Space, Place and Primitive Accumulation in Narmada Valley and Beyond”, *Economic and Political Weekly*, 38 (40): 4224- 4230.

YERELLİK-POPÜLERLİK EKSENİNDE TÜRKİYE'DE ÇEVRE MÜCADELELERİ

BETWEEN THE LOCAL AND THE POPULAR: ENVIRONMENTALIST STRUGGLES IN TURKEY

Hayriye ÖZEN*

ÖZ

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de son yıllarda çevre mücadelelerinde dikkate değer bir artış yaşandı. 1990'ların hemen başından itibaren doğmaya başlayan ve altın madenciliği, hidroelektrik santraller, termik santraller ve nükleer santraller gibi projelere olumsuz çevresel etkileri nedeniyle karşı çıkan bu mücadeleler, 2000'li yıllarda belirgin bir ivme kazanarak ülkenin hemen tüm bölgelerine yayıldılar. Bu makale Doğu Karadeniz bölgesinde HES projelerine karşı ve Ege ve Güney Marmara bölgelerinde altın madenciliği projelerine karşı 2000'li yıllarda doğan protesto hareketlerine odaklanarak şu soruya yanıt arıyor: HES ve altın madenciliğine karşı yerelde doğan çeşitli protesto hareketleri bölgesel veya ulusal ölçekte etkili olabilecek kolektif bir siyasal özneye ya da, diğer bir deyişle, karşı-hegemonik bir popüler harekete dönüşme potansiyeline ne ölçüde sahip oldular? Bu soruya cevaben hem altın madenciliği hem de HES karşıtı mücadelelerin, yerelliği aşan bir karaktere bürünmelerine karşın popüler hareketlere dönüşemedikleri tartışılıyor. Her iki mücadele de, yereldeki altın madenciliği ve HES projelerine karşıtlığın ötesine geçen bir söylem inşa ettiler ve yerelin yanı sıra yerelin dışından da çeşitli toplumsal grupları harekete geçirdiler. Bununla birlikte, her iki mücadele de

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hayriye.ozen@atilim.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5476-176X>.

* Makale Geliş Tarihi: 31.07.2017
Makale Kabul Tarihi: 08.12.2017

harekete geçirdiği heterojen grupları kolektif bir kimlik etrafında bütünleştirerek ulusal ölçekte etkili olabilecek popüler bir siyasal özneye dönüşemedi. Çalışmada söz konusu mücadelelerin kolektif bir kimlik inşa edememesinin nedenlerine ilişkin olarak dört faktörün öne çıktığı ileri sürülüyor: yerelliğin süregiden baskısı; parlamenter temsiliyetin eksikliği, protestocuların mevcut kimlik ve aidiyetlerinin hakimiyeti; ve, iktidar blokunun protesto hareketlerini yönetmek ve kontrol etmek üzere geliştirdiği dil ve pratikler. Çalışma, yerellik ile popülerlik arasında bir nitelik kazanan çevre mücadelelerinin oldukça önemli kazanımlarına rağmen, neoliberal rasyonaliteyle şekillendirilen kamu politikalarının içerdiği çevresel tehditler karşısında güçlü bir itiraza dönüşemediklerine işaret ederek sonlanıyor.

Anahtar Kelimeler: HES Protestoları, Altın Madenciliği Protestoları, Yerel Hareket, Popüler Hareket, Çevre Hareketi.

ABSTRACT

As is the case in many other countries, many environmental struggles have emerged in Turkey within the last few decades. Although they first emerged only in a few places in the 1990s, these struggles extended to almost all regions of the country in 2000s by voicing environmentally harmful effects of gold-mining, hydroelectric power schemes, thermal power plants and nuclear plant projects. By focusing on the anti-HEPP protests in the Eastern Black Sea region and the anti-gold mining protests in the Aegean and South Marmara region, this paper addresses this question: to what extent do these locally emerged protest movements have the potential of transforming into a regional or national counter-hegemonic popular movement? It is argued that although they went beyond the local, neither the anti-gold mining nor the anti-HEPP protests succeeded to turn into such political agent. Both struggles constructed a discourse that articulated local demands together with national ones, and mobilized not only local, but also several national social groups. However, they could not construct a collective identity, failing to unite plural mobilized groups and turn them into a popular political agent. The study underlines four factors as to the reasons of this failure: the ongoing pressure of the local, the absence of a political party willing to represent demands of

protest movements, the dominance of existing identities, and the discourse and related practices of the power bloc against the protests. The study concludes by discussing the outcomes and consequences of the anti-HEPP and anti-gold mining protests, which are neither local nor popular, but stuck in between the two.

Keywords: Anti-HEPP Protests, Anti-Gold Mining Protests, Local Movement, Popular Movement, Environmental Movement.

GİRİŞ

Son birkaç on yıl hemen her ülkede doğan irili ufaklı çevre kampanyalarına ve protesto hareketlerine tanıklık etti. Kapitalizmin neoliberal döneminde ivme kazanan bu hareketler öncelikle sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmakla birlikte, geç sanayileşen ülkelerin sermayeye cazip ‘yatırım fırsatları’ sunmak üzere gerek doğal çevreyi göz ardı etmesi, gerekse doğal kaynakları ticarileştirmesiyle birlikte hızla bu ülkelere de yayıldı. Bu kampanya ve hareketler doğal çevrenin sermaye birikimi yönünde araçsallaştırılması ve tahrip edilmesine çeşitli biçimlerde itirazlar dile getirdiler (Martinez-Alier, 2002; Doyle, 2005; Doherty ve Doyle, 2006). Genellikle spesifik bir çevre sorunu etrafında doğan bu mücadelelerin bir çoğu, ‘arka bahçemde olmaz’ anlamına gelen NIMBY (Not In My Backyard) tarzı tamamen yerel ve sadece belli bir projenin belli bir mekanda yürütülmesine karşı çıkan tikel mücadeleler olarak kalırken, bazıları yerel ve spesifik bir sorunu, demokrasi, insan hakları (Della Porta ve Piazza, 2007; Doherty ve Doyle, 2006; Woods, 2006), milliyetçilik (Barcena et al., 2003; Garavan, 2007) ve kalkınma (Ekins, 1992; Kousis, 1997) gibi daha geniş konulara bağlayarak, bu alanlardaki politikaları ve uygulamaları sorguladılar ve böylece yerelliklerini aşip ulusal ve hatta ulusötesi popüler bir nitelik kazandılar (Rucht, 1993; Gordon and Jasper, 1996; Castells, 1997; Doyle ve Doherty, 2007; Franquemagne 2007; Boudet, 2011; Rootes, 2013; Neville ve Weinthal, 2016).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son yıllarda çevreci protesto kampanyaları ve hareketlerinde dikkate değer bir artış oldu. İlk örnekleri 1970’lerde görülmekle birlikte, esas olarak 1980 sonrası belirgin hale gelen ve seslerini duyurabilen bu hareketler, 2000’li yıllarda ülkenin hemen tüm bölgelerine yayıldılar (Atauz, 2000; Duru, 2002; Keleş ve Hamamcı, 2005). Bu hareketler, yine dünyadaki çeşitli protesto kampanyaları ve hareketlerine benzer şekilde, özellikle enerji santralleri, madencilik ve barajlar gibi büyük ölçekli projelere muhalefet ettiler. Somut olarak vermek gerekirse, Karadeniz, Akdeniz,

Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Ege bölgelerinde pek çok nehirin Hidroelektrik Santral (HES) yapımına tahsis edilmesi; Karadeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde termik santral ve Karadeniz ve Akdeniz bölgelerinde nükleer santral projelerinin hayata geçirilmeye çalışılması; ve Ege, Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde altın madenciliği projelerine izin verilmesi bir dizi çevre mücadelesinin doğmasına zemin hazırladı.

Bu çalışmada Doğu Karadeniz bölgesinde HES projelerine karşı ve Ege ve Güney Marmara bölgelerinde altın madenciliği projelerine karşı 2000'li yıllarda doğan protesto hareketlerine odaklanarak şu soruya cevap arıyorum: farklı yörelerde doğan ancak aynı ulusal-yapısal koşullardan etkilenen ve aynı hedeflere sahip olan bu tikel ve yerel protesto hareketleri bölgesel veya ulusal ölçekte etkili olabilecek kolektif bir siyasal özne oluşturma ya da bir diğer deyişle mevcut neoliberal maden ve enerji politikalarına meydan okuyabilecek karşı-hegemonik bir popüler harekete dönüşme potansiyeline ne ölçüde sahip oldular? Diğer bir ifadeyle, farklı yerlerdeki altın madenciliği faaliyetlerine veya HES faaliyetlerine karşı yürütülen mücadelelerin kolektif bir altın madenciliği hareketi veya HES karşıtı harekete dönüşme potansiyeli ne oldu? Toplumsal/siyasal hareketler üzerine geliştirilmiş farklı perspektiflerin hemen hepsinin vurguladığı üzere, bir hareketin tikel/yerel veya popüler bir nitelik alması, siyasal gücü ve dolayısıyla yaratabileceği toplumsal/siyasal sonuçlar açısından büyük önem arz eder. Zira, tikel hareketler tek bir talep/amaç etrafında sınırlı bir katılımı mobilize edebilen hareketlerken, popüler hareketler bir dizi talebi eklemlenebilen ve buna bağlı olarak daha geniş bir katılıma sahip olan hareketlerdir (bkz. Laclau ve Mouffe, 1985). Dile getirdikleri toplumsal talepler doğrultusunda hegemonik yapıları dönüştürmeyi hedefleyen popüler hareketlerin aksine, sınırlı bir hedefe sahip tikel/yerel hareketler, hegemonik yapı tarafından kolaylıkla absorbe edilebildikleri için kapsamlı bir toplumsal/siyasal değişime yol açamazlar. Bu çalışma, altın madenciliği ve HES karşıtı protesto hareketlerini tikellik/yerellik ve popülerlik ekseninde inceleyerek, bir yandan bu hareketlerin niteliklerini açığa çıkarırken, diğer yandan neden bu nitelikleri aldıklarını ortaya koyuyor. Ayrıca, söz konusu hareketlerin nitelikleri doğrultusunda yarattıkları ve yaratabilecekleri toplumsal/siyasal sonuçlara da değiniyor.

Çalışmada kullanılan ve doküman analizi ve derinlemesine mülakat yöntemleri ile toplanılan niteliksel verilerin analizine, yer yer toplumsal hareketler ve çevre hareketleri literatüründen de faydalanılmakla birlikte, esas olarak Ernesto Laclau'nun politik mücadeleler üzerine geliştirdiği kavramlar kılavuzluk ediyor¹. Bu çerçevede, hem altın madenciliği hem de HES karşıtı

¹ Doküman analizinde her iki hareketin katılımcılarının oluşturduğu çeşitli web sitelerinin yanı sıra, farklı siyasi ve ideolojik yönelime sahip dört ulusal gazete (Radikal, Evrensel, BirGün, Hürriyet) kullanıldı. Derinlemesine mülakatlar 'yarı-yapılandırılmış' sorular doğrultusunda

mücadelelerin, yerelliği aşan bir karaktere bürünmelerine karşın popüler hareketlere dönüşemediklerini tartışıyorum. Her iki protesto hareketi de karşı çıktıkları projelerin doğal çevreye ve yerel yaşama zararlarını vurgulamanın ötesinde, doğanın ve doğal kaynakların metalaştırılmasına itiraz eden ve spesifik projelerin yanında ilgili kamu politikalarını ve bu politikaları şekillendiren hakim siyasi ve ekonomik yapıyı hedefe koyan bir söylem inşa etti. Yine her iki hareket de yerel toplumsal grupların yanında bölgesel ve ulusal ölçekte faal çeşitli toplumsal grupların ilgi ve desteğini harekete geçirdi. Ancak, böylelikle yerelin oldukça ötesine geçen bu protesto hareketleri, enerji ve maden politikalarına karşı çıkabilecek popüler bir karşı-hegemonik harekete dönüşebilmek için gerekli son adımı atamadılar; yani, farklı grupları kolektif bir kimlik etrafında birleştirip bütünleştirerek homojen bir siyasi özne inşa edemediler. Bu durumun nedenlerini ele aldığım takip eden bölüm dört faktöre dikkat çekiyor: yerel halk ve taleplerin baskısı, parlamenter temsiliyetin eksikliği, protestocuların mevcut kimlik ve aidiyetlerinin hakimiyeti ve hükümet, siyaset, sermaye ve medyanın ittifakından oluşan iktidar blokunun protesto hareketlerini yönetmek ve kontrol etmek üzere geliştirdiği dil ve pratikler. Çalışma, yerellik ile popülerlik arasında bir nitelik kazanan çevre mücadelelerinin ne tür etkiler yaratabildiklerine değinerek sonuçlanıyor.

1. TİKEL/YEREL MÜCADELELER VE KARŞI-HEGEMONİK POPÜLER HAREKETLER

Yerel çevre hareketlerini belli bir yerdeki spesifik bir çevre problemine yönelik olarak yürütülen bir mücadele şeklinde tanımlayabiliriz (Della Porta ve Rucht, 1992). Bu tür hareketleri genellikle yereldeki acil veya beklenmedik bir çevresel bir tehdit veya sorun tetikler (Kousis, 1999; Rootes, 2008). Bu hareketlerin bir kısmı yerel coğrafyanın yerel halkın istemediği bir şekilde kullanılmasına karşı çıkararak tamamen yerel ve tek bir çevre sorununa odaklı tikel hareketler olarak kalırlar (Carter, 2012). Çevre literatüründe NIMBY (*not in my backyard*- arka bahçemde olmaz) olarak adlandırılan bu hareketler, çevresel tehdit olarak gördükleri projeye veya soruna yol açan kamu politikaları ve bu politikaları doğuran hegemonik ekonomik ve siyasi yapılarla ve bu yapıları

çeşitli protestocularla yapılan birebir ve odak grup mülakatlarından oluştu. Altın madenciliği mücadelesi için birebir görüşmeler Hicri Nalbant (Çanakkale), Mehmet Akif Öznal (Balıkesir), Arif Cangı, Muammer Sakaryalı (İzmir), Ural Köklü (Eşme) ile; odak grup görüşmeleri ise Efemçukuru köylüleri, Eşme-İnay köylüleri, Eşme--Gümüşkol köylüleri, Efemçukuru köylüleri, Çanakkale- Şahinli köylüleri ile yapıldı. HES mücadelesi için birebir görüşmeler Sinan Kutay (Trabzon), Ömer Şan, Genççağa Karafazlı, Kazım Delal (Rize), Kamil Ustabaş, Şenol Çevik (Hopa) ve Yakup Okumuşoğlu ile; odak grup görüşmeleri ise Fındıklı Derelerin Kardeşliği (Avni Ertaş, Mehmet Gürkan, Şenol Terzioğlu), Fındıklı- Çağlayan Vadisi sakinleri, Trabzon Halkevi, Çaykara- Solaklı vadisi sakinleri ile gerçekleştirildi.

değiştirip dönüştürmekle hiçbir biçimde ilgilenmezler. Karşı çıktıkları projelerin başka bir yörede gerçekleştirilmesi de bu tür hareketlerce bir sorun olarak görülmez. Oldukça sınırlı bir katılıma sahip olabilen bu tür hareketler, aynı zamanda kısa ömürlü olup karşı çıktıkları spesifik projelerin engellenmesiyle veya gösterilen çabalara karşın engellenmemesiyle birlikte sona ererler.

Son yıllarda doğan hareketlerin de ortaya koyduğu üzere, yerel çevre hareketleri hem yerellikleri ile hem de sadece çevre konusu ile sınırlı kalmayarak (Rootes, 2007), 'ölçek değişimi'ne gidebilirler (McAdam vd, 2001; McAdam ve Tarrow, 2004). Gerek yerel çevre meselelerini farklı ideolojik perspektiflerden çok çeşitli konulara bağlayarak ve böylece daha kapsamlı talep ve sorunları dile getirerek (Della Porta ve Piazza, 2008), gerekse farklı coğrafyalardan farklı toplumsal grupları harekete geçirerek yerelin ötesine geçen mücadelelere dönüşebilirler² (Sanders, 2008; Diani ve Rambaldo, 2008). Yerel çevre hareketlerinin yerelin ötesinde bir söylem ve katılıma sahip olması sanayileşmiş Kuzey'deki ülkelerde doğan hareketlerde de söz konusu olmakla birlikte (della Porta and Piazza 2007; Franquemagne 2007; Garavan 2007), daha çok geç sanayileşen veya sanayileşmemiş Güney'de doğan hareketlerde görüldüğü söylenebilir (Escobar ve Alvarez, 1992; Haynes 1999; della Porta and Rucht 2002; Doyle 2004; Doyle and Simpson 2006).

Yerel bir hareket, hegemonik toplumsal yapılara karşı mücadele yürütme potansiyeline sahip karşı-hegemonik popüler bir harekete dönüşebilir mi? Diğer bir ifadeyle, farklı yerel ve tikel mücadeleler kolektif bir siyasal özneye dönüşerek yerelin ötesine geçebilir mi? Melucci'nin de (1995) vurguladığı üzere, bir hareketin nasıl kolektif bir aktöre dönüşebildiği veya neden dönüşemediği sorusu toplumsal hareket sosyolojisinin yanıtlaması gereken en temel sorulardan biridir. Bu soruyu özellikle popülizm üzerine yazdığı kitapla (2005) oldukça kapsamlı bir biçimde yanıtlayan Ernesto Laclau'ya göre, tikel bir mücadele, farklı toplumsal talepleri dile getirdiği ölçüde geniş bir toplumsal ilgi ve katılımı mobilize eden popüler bir harekete dönüşme şansını yakalayabilir. Diğer bir ifadeyle, spesifik bir toplumsal talep etrafında doğan yerel mücadeleler, bu spesifik talebin yanı sıra mevcut kurumsal sistem tarafından karşılanmayan farklı toplumsal talepleri de dile getirdiği ölçüde popüler bir ilgi, destek ve katılımı harekete geçirerek büyüyebilir.

² Çevre konusu, son bir kaç on yıldır yüksek kamuoyu ilgisine mazhar olması ile birlikte çeşitli ideolojilerle eklenerek dile getirilen bir konu oldu (Dobson, 2007). Öyle ki, birtakım ortak temaları paylaştığı sol ideolojinin ötesinde, feminizm, anarşizm ve hatta faşizm ve muhafazakarlık gibi sağ ideolojiler tarafından da çeşitli biçimlerde kullanıldı ve içerildi (Eckersley, 1992; Doyle ve McEachern, 2008; Scruton, 2012). Dahası, çevreci temalara diğer ideolojik temaların eklenmesiyle, ekofeminizm ve ekososyalizm gibi yepyeni ideolojik sentezler de üretildi (Dobson, 2007).

Laclau (2005; 2011), genellikle tikel bir talep etrafında doğan toplumsal mücadelelerin, başlangıçta mevcut kurumsal sisteme yönelik bir meydan okuma içeremeyeceklerini belirtir. Bu tür mücadeleler, tam tersine, dile getirdikleri tikel talebin kurumsal sistem içinde karşılanması yönünde rica niteliğinde bir istekte bulunurlar. Burada kritik olan kurumsal sistemin bu ricaya vereceği yanıt olacaktır: olumlu bir yanıt verilmesi durumunda dile getirilen talep karşılanmış olur ve mücadele sona erer; ancak, olumsuz bir yanıt mücadelenin büyümesini tetikleyebilir. Özellikle farklı toplumsal taleplere cevap vermekte güçlük çeken görece zayıf hegemonik sistemlerde, karşılanmamış taleplerin sahipleri, kendileri gibi sistem tarafından karşılanmayan taleplere sahip diğer toplumsal gruplar ile bir araya gelerek daha kapsamlı bir mücadeleye girişebilirler. Bu grupların bir araya gelmesini sağlayacak olan ne taleplerinin benzerliği ne de bu grupların benzerliği olup, yalnızca bütün hepsinin sistem tarafından dışlanan, dikkate alınmayan, reddedilen veya bastırılan taleplere sahip olmalarıdır. Yani, Laclau'nun (2005) ifadesiyle, bu gruplar 'pozitiflik' değil, 'negatiflik' temelinde bir araya gelebilirler. Sistem tarafından reddedilme durumu, içerik olarak birbirinden oldukça farklı toplumsal talepleri 'sistem karşıtlığı' çerçevesinde 'eşdeğer' kılar ve bu tür talepleri bir araya getirebilecek yegane şey bu eşdeğerlik durumudur.

Dolayısıyla, herhangi bir mücadelenin genişleyip büyümesi ya da diğer bir deyişle pek çok toplumsal grubu bir araya getiren popüler bir harekete dönüşmesi öncelikle bu grupların talepleri arasında kurulacak bir eşdeğerlik ilişkisine bağlı olacaktır. Bununla birlikte, eşdeğerlik ilişkisi kurulması popüler hareketlerin oluşabilmesi için tek başına yeterli değildir. Başlangıçta eşdeğerlik ilişkisiyle bir araya gelen farklı grupların eşdeğerliğin ötesine geçerek ortak hareket edebilmeleri, 'kolektif bir kimlik' etrafında birleşip bütünleşmelerini gerektirir (Laclau, 2005). Bu noktada, birbirinden farklı taleplere sahip grupları ortaklaştırarak tekil bir siyasi özneye dönüştürecek bir kimliğin nasıl inşa edilebileceği sorusu öne çıkar. Laclau'ya göre böyle bir kimlik eşdeğer hale gelen taleplerden birinin diğer tüm talepleri de sembolik olarak temsil edecek şekilde merkezileşmesiyle mümkün olur. Eşdeğerlik zinciri içindeki tikel bir talebin böyle bir görevi üstlenebilmesi ise literal anlamından bir ölçüde sıyrılması ya da Laclau'nun (2005) ifadesiyle 'boş gösteren'e dönüşmesiyle mümkün olur. Kendi literal anlamına sıkı sıkıya bağlı olmayıp farklı çağrışımlara izin verecek bu talep, böylelikle diğer talepleri de içererek hepsinin ortak gösterenine dönüşür ve tüm talepleri ve bu taleplerin sahibi farklı grupları birleştirip bütünleştirir. Örneğin, milliyetçi bir harekette, milliyetçi talepler aynı zamanda ekonomi, din, insan hakları veya cinsel kimlikle ilgili pek çok talebi de temsil edebilir. Böyle bir ortak payda oluşturamayan mücadelelerin, çeşitli taleplere sahip farklı toplumsal grupları uzun süre birarada tutarak ortak hareket etmelerini sağlamaları ve böylece hakim yapıları güçlü bir şekilde meydan okumaları neredeyse imkansız

hale gelir. Diğer bir deyişle, mobilize ettiği çeşitli grupları kolektif bir kimlik etrafında tekil bir siyasal özneye dönüştüremeyen mücadeleler bölük pörçük itirazların ötesine geçmekte çok büyük güçlük yaşarlar.

2. ALTIN MADENCİLİĞİ VE HES KARŞITI MÜCADELELER

İlk olarak 1990'larda doğan altın madenciliği ve HES karşıtı protestolar özellikle 2000'li yıllarda ivme kazanarak farklı yörelere yayıldılar. Bu durum, neoliberal dönüşüme 2001 ekonomik krizinin ardından yeniden hız verilmesi ve bu doğrultuda gerek madencilik gerekse enerji politikalarının daha da liberalleştirilmesi ile yakından ilgilidir. Bu doğrultuda, maden ve su gibi kaynakların neredeyse koşulsuz olarak sermayenin kullanımına açılması yerel protesto hareketlerinin doğuşuna giden yolu döşeyen en önemli adım oldu.

İlk olarak 1985 yılında çıkarılan 3213 sayılı maden yasası ile neoliberal ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenen madencilik alanı, 2004 yılında çıkarılan 5177 sayılı yasa ile piyasa ihtiyaçlarına mutlak bir öncelik veren bir hal aldı. Yeni düzenleme, amaçladığı üzere, yabancı sermayeyi cezbetmekte başarılı oldu ve çeşitli çokuluslu altın madeni şirketleri Ege, Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yeni madencilik faaliyetleri başlattı. Benzer şekilde enerji politikaları da önce 1984 yılında çıkarılan 3096 sayılı yasa ile, ardından 2000'li yılların hemen başlarında çıkarılan yeni yasa ve düzenlemeler ile liberalleştirildi³. Bu düzenlemeler elektrik üretiminde su kaynaklarının kullanımını 'yenilenebilir enerji kaynakları' oldukları iddiasıyla teşvik etti. Yasal düzenlemelerin hemen ardından, tıpkı madencilik alanında olduğu gibi, pek çok yerde hidroelektrik santralleri kurma girişimleri başladı.

Burada altı çizilmesi gereken önemli bir husus, 1980'lerden bu yana kurulan çeşitli hükümetlerin neoliberal maden ve enerji politikaları çerçevesinde yerli ve yabancı sermayeyi yeni yatırımlara teşvik ederken, bu yatırımların yol açabileceği çevresel ve toplumsal tahribat ve değişiklikleri hiçbir biçimde dikkate almamasıdır⁴. Tamamen sermaye lehine yapılan düzenlemeler, yerleşim yerlerine çok yakın alanlarda ağır kimyasallar kullanılarak yapılacak altın

³ 2001 yılında 4628 sayılı "Elektrik Piyasası Kanunu", 2002'de "Elektrik Piyasası Yönetmeliği", 2003 yılında "Elektrik Piyasasında Üretim Faaliyetlerinde Bulunmak Üzere Su Kullanım Hakkı Anlaşmasına İmzalanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Su Kullanım Antlaşması Yönetmeliği" (Yılmaz, 2013).

⁴ Türkiye'de çevre koruma amaçlı yasal düzenlemeler yapılması uluslararası baskı doğrultusunda 1980'lerde başlamıştır. Ancak, yasalar genellikle kağıt üzerinde kalmış ve tam olarak hayata geçirilmemiştir (Aydın, 2005; Çavdar, 2012). Örneğin, pek çok yatırım için 1993 yılında zorunlu hale getirilen Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) tam olarak uygulanmayıp, genellikle geçiştirilmesi gereken bir prosedür olarak görülmüştür. Ayrıca ÇED düzenlemesi birtakım yatırımlara engel olmaması için sıklıkla değiştirilmiştir.

madenciliğine izin verilmesinin yanında pek çok hidroelektrik santral projesine Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporu olmadan 49 yıllığına lisans verilmesi gibi sonuçlar doğurdu (Okumuşoğlu, 2012). Bu tür yatırımların yerel düzlemde yarattığı sorun ve tedirginliğin bir ifadesi olarak 1990'larda doğan altın madenciliği ve HES karşıtı ilk mücadeleler de hükümetleri doğal çevreyi ve buna bağlı yaşamı korumak üzere tedbir alma yönünde harekete geçiremedi. Tam tersine, gerek hükümetler gerekse diğer bazı devlet kurum ve aktörleri bu tür itirazları dinlemek yerine engelleme yönünde tedbir alma yoluna gittiler. Örneğin, 2004 yılında çıkarılan maden yasası, Bergama hareketi gibi hareketlerin maden projelerini engellemesinin önünü kesmek üzere tasarlandı (Özen, 2009).

Altın madenciliği ve HES projelerine doğal çevre ve yerel halk üzerinde mutlak bir öncelik veren bu anlayış, yeni protesto hareketlerinin doğmasının zeminini hazırlamış oldu. Özellikle 2005 yılından sonra Ege, Güney Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz bölgesinde altın madenciliğine karşı ve Karadeniz, Akdeniz, Ege, Doğu Anadolu bölgesinde HES'lere karşı bir dizi yeni protesto hareketi doğdu. Bu çalışma Ege (Uşak-Eşme ve İzmir-Efemçukuru) ve Güney Marmara (Çanakkale ve Balıkesir-Kaz Dağları) bölgesinde doğan altın madenciliği karşıtı mücadelelere ve Doğu Karadeniz (Trabzon, Rize, Artvin) bölgesinde doğan HES karşıtı mücadelelere odaklanıyor. Eşme'deki hareket, Tüprag isimli çok uluslu şirketin, 1997 yılında izin almakla birlikte, 2004 yılında çıkarılan yeni maden yasasının ardından yoğunluk kazanan faaliyetlerine karşı doğdu (Radikal, 30 Ağustos 2005; Hürriyet, 6 Mayıs 2006). Efemçukuru köyündeki hareket de, benzer şekilde, aynı şirketin Efemçukuru'nda 1992 yılında izin almakla birlikte, yeni maden yasasının ardından hız verilen faaliyetlerine karşı doğdu (Evrensel, 17 Mart 2003). Her iki hareketin doğuşunda da hem yerel halk hem de İzmir'den çeşitli grupların mobilize olması önemli bir role sahip oldu. İzmir'den Ege Çevre ve Kültür Platformu (Egeçep) ve Elele Hareketi protestolarda oldukça aktif ve etkin bir şekilde yer aldı. Kaz Dağları yöresindeki protestolar ise 2007 yılından itibaren onlarca maden şirketinin bölgede yaklaşık kırk farklı yerde başlattığı altın arama faaliyetleriyle birlikte doğdu. Arama faaliyetlerinin geniş bir alanda sürdürülmesine paralel olarak protesto hareketleri de yöreden geniş bir katılıma sahip oldu. Mücadele sürecinde Eşme'de İnay Vicdan Hareketi, Çanakkale'de Kazdağı Koruma Girişim Grubu ve Balıkesir'de Kaz Dağları ve Madra Dağı Çevre Platformu gibi yerel oluşumlar kuruldu.

HES karşıtı protestolar ise 2005 yılından sonra onlarca HES inşaatının başlamasının ve yüzlercesinin planlanmasının ardından kitlesel bir boyut kazandı. 1990'lardaki öncüllerinin ardından 2000'li yıllarda ilk olarak Rize'nin Fındıklı ilçesinde doğan bu protestoları, önce Doğu Karadeniz bölgesinde, sonrasında ise Akdeniz, Ege, Batı Karadeniz ve hatta Doğu Anadolu bölgesinde

doğan pek çok HES protestoları takip etti (Hamsici, 2010). Ancak HES projelerinin çoğunun Doğu Karadeniz bölgesinde yapılmak istenmesi nedeniyle protestoların özellikle bu bölgede yoğun ve etkin olduğunu söyleyebiliriz. Bölgedeki HES karşıtı mücadelelerin gelişme sürecinde yerel oluşumların yanı sıra bölgesel ve ulusal platformlar da kuruldu: Yerel Derelerin Kardeşliği oluşumları, Derelerin Kardeşliği Platformu, Karadeniz İsyandadır, Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformu ve Su Meclisi. Bu oluşumların en faal olanları yerel Derelerin Kardeşliği oluşumları ve Derelerin Kardeşliği Platformu'dur (DEKAP). Farklı yörelerdeki HES projelerine karşı ortak bir muhalefeti örgütlemek üzere kurulan DEKAP, şehir ve kasabalardaki Derelerin Kardeşliği oluşumlarının bölgesel bir şemsiye platformudur (Şan, mülakat, 2011).

3. HAREKETLERİN SÖYLEMLERİ: YERELDEN EVRENSELE

Protesto hareketlerinin inşa ettiği söylemleri, Laclau'nun kavramsal çerçevesinden, iki doğrultuda ele almamız gerekir: bir yandan dile getirilen talep veya talepler doğrultusunda, diğer yandan ise protestoların hedefi veya hedefleri doğrultusunda. Aslında, talep ve hedefler birbirinden tamamen farklı ve bağımsız iki kategori olmayıp, genellikle birbirleri ile yakından bağlantılıdır ve taleplerin niteliği özellikle küçük boyutlu hareketlerde hedefleri de bir ölçüde belirler. Ele aldığımız protesto hareketlerini talepler ve buna bağlı hedefleri çerçevesinde incelediğimizde, hem altın madenciliği hem de HES karşıtı protestoların istisnasız bir biçimde yerel ve tikel bir talep ve buna bağlı bir hedef etrafında doğduğunu görüyoruz: 'yaşam alanlarının korunması' talebi ve bu doğrultuda 'yaşam alanlarına tehdit içeren' altın madenciliği ve HES projelerinin engellenmesi hedefi⁵. Farklı yörelerde doğmalarına karşın hem altın madenciliği hem de HES karşıtı mücadelelerin hemen hepsinin temel talep ve hedeflerini bu şekilde dile getirdiklerini görüyoruz. Bu temel talep ve hedefin gerisinde söz konusu projelerin doğal çevreye, insan yaşamına ve doğaya bağlı geçim kaynaklarına geri dönülemez zararlar vereceği ve bu nedenle doğrudan bir tehdit oluşturduğu kanaati yatıyor. Bu kanaat doğrultusunda altın madenciliği veya HES projelerinin engellenmesi hedefi projelere yakın köy veya kasaba sakinleri tarafından, tümüyle olmamakla birlikte, çoğunlukla kuvvetli bir biçimde benimsendi. Çeşitli yerel grupların sınıf, statü ve ideolojik farklılıklarını geri plana atarak bir araya gelmelerini ve ortak hareket etmelerini sağlayan en önemli faktör bu ortak hedefe sahip olmaları oldu.

⁵ 'Yaşam alanı' her iki mücadelenin de söyleminde yer alan temel kavramlardan birisi olarak karşımıza çıkıyor. Protestocular 'çevre' kavramı yerine 'yaşam alanları' kavramını kullanmayı özellikle tercih etmekte (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011), zira bu kavramla, insan sağlığının yanı sıra bütün bir canlı yaşamına ve toprak, hava ve suyu içeren doğal çevreye ve bunun da ötesinde yöredeki insanların yaşamlarını kazanma ve yaşam biçimlerine de işaret etmeyi amaçlıyorlar (Sakaryalı, mülakat, 2010).

Bununla birlikte, ne altın madenciliği ne de HES karşıtı mücadeleler yalnızca 'yaşam alanlarının korunması' talebi ve spesifik altın madeni ve HES projelerinin engellenmesi hedefi ile sınırlı kaldılar. Her iki hareket de bu tikel talep ve hedefi daha kapsamlı ulusal taleplerle birlikte ve çoğunlukla evrensel bir retorik kullanarak dile getirdiler. Örneklendirmek gerekirse, yaşam alanlarının korunması talebini, altın madenciliğinin ulusal düzeyde engellenmesi, madencilik politikalarının değiştirilmesi, HES projelerinin engellenmesi ve enerji politikalarının değiştirilmesi gibi taleplerle birlikte seslendirdiler. Bütün bu talepler, 'çevre koruma', 'kapitalizm ve metalaştırma', 'neoliberal kapitalizmin yarattığı eşitsizlikler', 'doğal kaynakların kullanımı', 'insan- doğa ilişkisi' gibi evrensel temalar vurgulanarak dile getirildi. Böylece, her iki mücadele de yalnızca spesifik projeleri değil aynı zamanda bu projelere zemin hazırlayan neoliberal kamu politikalarını ve bu politikaları şekillendiren kapitalist yapıyı da sorgulayan ve değişimini talep eden bir söylemi inşa etmiş oldular.

Somut olarak vermek gerekirse, HES karşıtı mücadeleler yalnızca HES projelerine değil, su kaynakları ve enerji kaynaklarının sermayeye açılarak ticarileştirilmesine dikkat çektiler. Örneğin:

...bir de akan suyun ticarileştirilmesi mantığı var, sermayenin akan suyu yatırım alanı, kar alanı olarak görmesi var. Esas düğüm noktası bu. HES'ler durdurulsa bile sermaye suyu ele geçirmek isteyecek.....Suyun ticarileştirilmesi yanında enerjinin de ticarileştirilmesi de var. Burada büyük bir rant var. Sermaye neoliberal politikalarından dolayı bütün alanları ticarileştirmek istiyor. Eğitimde yaptı sağlıkta yaptı ulaşımında yaptı, bu da bir parçasıdır (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011).

Protestocular, bu çerçevede, HES karşıtı protestoları yalnızca bir 'çevre hareketi' veya 'doğa mücadelesi' olarak değil, suyun ve enerjinin sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda ticarileştirmesine de karşı çıkan 'bir direniş, bir halk hareketi' olarak gördüler (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011). Protestoculara göre, HES karşıtı mücadelenin 'yaşam hakkını ve yaşam alanlarını' savunması sermaye lehine formüle edilen neoliberal politikalara karşı çıkmayı da içerdi (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011).

Benzer şekilde altın madenciliği karşıtı mücadeleler de yalnızca yereldeki projelere itiraz etmekle sınırlı kalmayarak, bu projelere yol açan neoliberal politikaları da sorguladı. Bunun yanında, altın madeni şirketlerinin çokuluslu şirketler olması, mücadelenin söyleminde sıklıkla 'emperyalizm' temasına vurgu yapılmasına yol verdi. Örneğin, Eşme protesto hareketinin üyeleri, çokuluslu maden şirketinin Eşme'deki faaliyetini ve hükümetin bu faaliyete verdiği desteği emperyalist kapitalist sistemin bir parçası olarak gördüklerini pek çok kez dile getirdiler. Bu çerçevede maden şirketi 'emperyalist', hükümetler emperyalist

sisteme bağımlı aktörler ve madene karşı verilen mücadele de ‘anti-emperyalist’ bir mücadele olarak görüldü. Örneğin:

Bütün bu olanları bizi yönetenler bilmiyor mu? Yaşam alanlarımızın bu şekilde talan olmasına, bedenimizde (doğamız bedenimizdir) yüzyıllarca onulmaz yaralar oluşmasına neden karşı çıkmazlar. Hatta biz yaşamı savunanlara neden ‘iç düşman’ gibi davranırlar?.... Hükümet edenler de çıkıp “delikanlıca” gerçeği anlatamıyorlar, anlatmıyorlar. “Kapitalist sisteme dahiliz. Bu sistemin ağaları var ve bizi borç kışkacına aldılar....Bu nedenle her istediklerini yapıyoruz, diyemiyorlar. Emperyalist sömürü mekanizmasının içinde debeleniyoruz, diyemiyorlar. Bunun yerine gerçeği çarpıtıp “zengin madenlerimizin fakir bekçisi olmayacağız” gibi demagojilere başvuruyorlar (Sakaryalı, 2011: 154-5).

Bunlar bizim gibi ülkelerde vampir gibi emiyorlar. Her türlü siyanürle altın ticareti de dâhil büyük bir şey. Ta kendisi yani emperyalizmin (Köklü, mülakat, 2010).

Emperyalizm teması doğrultusunda altın madeni şirketleri ‘sömürgeci’ ve ‘çok uluslu tekeller olarak’ tanımlandı (Öznel, mülakat, 2011). Kaz Dağları yöresindeki bir protesto eylemi öncesinde yapılan basın açıklamasında ifade edildiği üzere:

Çok uluslu altın tekelleri ve yerli işbirlikçilerinin doymak bilmez hırsları için, ülkemizin çevresel felaketlere sürüklenmesine yol açacak “bugüne kadar planlanan en büyük çevresel yıkım projesi” olan, 5177 sayılı Maden Yasası; emperyalist talan yasasıdır. Bu yasa ile dayatılan; “ne olursa ve nerede olursa olsun madencilik yapılmalı” anlayışını ve madenlerimizin yüzde 2’lik paylarla peşkeş çekilmesine karşı sonuna kadar direnmeye kararlıyız (Kazdağları ve Madra Dağı Çevre Platformu, 19 Ocak 2008 eylemi basın açıklaması).

Bu çerçevede, özellikle, protesto hareketlerinde etkin bir rol oynayan sol/sosyalist birey, grup veya örgütlerin yürütülen mücadeleleri yerel bir mücadele olarak değil, ulusal bir mücadele, hatta küresel anti-kapitalist mücadelenin bir parçası olarak gördüklerini belirtmek gerekir. Yine özellikle bu gruplar, neoliberal mantık doğrultusunda şekillenen politikalara ve bu politikaların yol verdiği projelere yerel mücadeleler ile karşı çıkılmayacağını ve neoliberal politikaların mağdur ettiği tüm toplumsal kesimlerin ortak bir mücadelesinin gerekli olduğunu vurguladılar:

Buna karşı nasıl çıkarız? Bütün bu neoliberal saldırılar karşısında mağdurlar olan mağdurların hak mücadelesi üzerinden ortaklaşacağı bir zemin yapılması gerekiyor. Yoksa tabii ki kısım kısım direnen

vadiler kazanıyor, direnmeyenler kaybediyor. Ama topyekun kurtuluşun yolu bütün bu saldırı mekanizmalarının ortaklaştırılacağı siyasal talepleri de içinde barındıracak bir harekete dönüştürülmesi gerekiyor. Ancak o zaman bir başarıyı yakalayabiliriz. (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011).

Dolayısıyla, yerelde yaşam alanlarının korunması talebi ile doğan altın madenciliği ve HES karşıtı mücadeleler, bu talebin yanında, madencilik, enerji ve su politikalarının değişmesi talebini dile getirdiler ve bu talepler doğrultusunda yalnızca yereldeki projelere değil, madencilik ve enerji politikalarını şekillendiren ulusal siyasi ve ekonomik yapıya ve hatta global yapıya itiraz eden bir söylem inşa ettiler. Daha somut bir biçimde vermek gerekirse, altın madenciliğine karşı yürütülen mücadeleler, hem spesifik projelerin hem de genel olarak altın madenciliğinin engellenmesi talebini emperyalist/kapitalist sistem karşıtlığı çerçevesinde dile getirirken, HES karşıtı mücadeleler spesifik HES projelerinin yanında genel olarak HES'lere ve ilgili enerji ve su politikalarına muhalefetlerini neoliberal kapitalizm eleştirisi çerçevesinde ortaya koydular. 'Yerel'in oldukça ötesine geçen bu söylem, aşağıda verildiği üzere, yerelin ötesinde bir ilgi ve katılımın mobilize edilmesinde kritik bir rol oynadı.

4. YEREL, BÖLGESEL, ULUSAL MOBİLİZASYON

Hem altın madenciliği hem de HES karşıtı protesto hareketlerinin doğuşunda iki farklı yerel toplumsal grup, oldukça farklı saiklerle de olsa, önemli bir rol oynadı. Neredeyse eş zamanlı olarak itirazlarını yükselten bu iki gruptan biri projelerin yapılacağı köy ve kasabalarda geleneksel bir yaşam süren ve çoğunlukla muhafazakar sakinler iken, diğeri köy, kasaba ve yakın şehirlerdeki eğitilmiş, profesyonel ve kısmen örgütlü ve sol tandanslı sakinler oldu. İlk grup, projelerin alışageldikleri yaşam tarzına yönelik tehditlerine karşı kendiliğinden bir tepki verdi. İkinci grubun muhalefeti ise daha çok siyasi görüşleri ile ilgili oldu. Sol ideoloji ile çevrecilik, ekolojizm veya yeşil ideoloji arasında 'sosyal adalet', 'eşitlik', 'kapitalizm karşıtlığı' gibi ortak meselelerden ve duyarlılıklardan kaynaklanan kuvvetli bir benzeşirlik olması, diğer pek çok ekolojik mücadelede olduğu gibi (Doyle and Kellow, 1995; Dobson, 2007; Salazar ve Alper, 2002), altın madenciliği ve HES karşıtı mücadelelerde de sol tandanslı bu grupların hızlı bir şekilde çevreye tehdit oluşturan söz konusu projelere karşı harekete geçmesine yol açtı. Bu gruplar, protesto hareketlerinin doğması ve yerelde genellikle enformel bir şekilde organize olmasında ve, yukarıda verildiği gibi, protesto hareketlerinin söylemlerinin ulusal talep ve evrensel temalar içeren bir hal almasında oldukça etkili oldular. Bunun yanında, yerelin dışındaki gruplarla iletişim ve işbirlikleri kurma ve böylelikle protesto hareketlerine yerelin dışında destek sağlamakta da önemli bir paya sahip oldular.

Yerelin dışındaki çeşitli grupların protesto hareketlerine katılımında söz konusu hareketlerin söylemindeki evrensel retoriğin rolünü vurgulamak gerekir. Bu retorik özellikle sol/sosyalist grupların kapitalizm karşıtlığı ve sosyal adalet gibi hedefler doğrultusunda mücadelelere katılımını sağladı. Bu çerçevede HES karşıtı mücadelelere sol/sosyalist siyasi partiler (ÖDP, TKP, EMEP, ESP), Yeşiller, akademisyenler, üniversite öğrencileri, meslek odaları ve sendikalar destek verirken, altın madenciliği protestolarına sol/sosyalist siyasi partiler (CHP, ÖDP), Yeşiller, meslek odaları, akademisyenler ve sendikalar değişen ölçülerde destekler verdiler. Bunun yanı sıra mücadelelerin söylemindeki doğal yaşamı ve doğaya bağlı toplumsal yaşamları koruma vurgusu, 'çevre' eksenli çeşitli oluşumları her iki alandaki mücadelelere destek vermeye itti. Altın madenciliği protestolarını EGEÇEP, Ege Üniversitesi, Çevreci Avukatlar Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA), Marmara Çevre Platformu, Güney Marmara Çevre ve Doğayı Koruma Derneği gibi sivil toplum kuruluşları desteklerken, HES protestolarında Doğa Derneği ve TEMA gibi sivil toplum kuruluşları yer aldı. Bu gruplar çeşitli toplantılar, mitingler ve paneller ile bir araya geldiler ve mücadele sürecinde son derece önemli olan çeşitli teknik ve hukuki bilgi paylaşımında bulundular (Çevik, mülakat, 2011; Kutay, mülakat, 2011; Öznal, mülakat, 2011).

Böylelikle, altın madenciliği ve HES karşıtı mücadeleler yerelden ve yerelin dışından, farklı aidiyetlere ve farklı toplumsal taleplere sahip birçok grubu bir araya getirdi. Diğer bir ifadeyle, yereldeki grupların kendi yaşam alanlarını koruma çabalarıyla, yerelin dışındaki sol/sosyalist ve çevreci grupların kendi ideolojileri ve buna bağlı aidiyetleri doğrultusunda mücadele etme ve görünür olma istekleri bir araya gelmiş oldu. Bütün bu grupları tüm farklılıklarına karşın bir araya getiren etmen farklı amaçlarla da olsa hepsinin HES'lere veya altın madenciliği projelerine itiraz etmeleri, yani ortak bir hedefe yönelmeleri oldu. Bu ortak hedef birbirinden oldukça farklı bütün bu grupları 'eşdeğer' kıldı ve bu eşdeğerlik durumu bütün bu grupların belli ölçülerde işbirliğine gidebilmeleri için gerekli dayanışmayı yarattı. Böylece, başlangıçta yereldeki spesifik bir projeye karşı hayata geçen protesto hareketleri, dolaşıma soktukları protesto söyleminin yanı sıra, mobilize ettikleri kitle açısından da hızla yerelliklerini aştılar.

Bu noktada şu soruyu sormak gerekiyor: HES'ler ve altın madenciliğine karşı yürütülen mücadeleler eşdeğer kılarak harekete geçirdikleri heterojen katılımı, itiraz ettikleri kamu politikalarına meydan okuyabilecek ölçekte bir siyasal özneye ne ölçüde dönüştürebildiler? Aşağıdaki bölümde yanıtı aranan bu soru, söz konusu mücadelelerin karşı-hegemonik bir güce evrilme potansiyellerini anlayabilmek için kritik bir sorudur. Bu soruyu yanıtlamak için

altın madenciliği ve HES karşıtı mücadelelerinin 'kolektif bir kimlik' inşa etme kapasitelerini incelememiz gerekiyor. Zira, daha önce de değinildiği gibi, eşdeğerlik durumu farklı gruplar arasında çok zayıf bir ortaklık ve dayanışma yaratır. Bu nedenle farklı kimlik ve taleplere sahip grupların birlikte mobilize olabilmeleri için bir ilk basamak olarak gerekli olmakla birlikte, bu grupların farklılıklarını geri plana atarak ortaklaşmaları ve böylece uzun soluklu bir hareket oluşturabilmeleri için yeterli değildir.

5. MÜCADELELERİN KARŞI-HEGEMONİK KAPASİTESİ

Ne altın madenciliği ne de HES karşıtı protesto hareketi dile getirdikleri farklı ve kapsamlı talepler doğrultusunda mücadele edebilecek kolektif bir siyasal özneye dönüşebildi. HES mücadeleleri, altın madenciliğine karşı mücadelelere kıyasla böyle bir potansiyele özellikle mücadelelerin ilk yıllarında daha fazla sahip olmakla birlikte, bu potansiyel 2011 sonrası hızla aşındı. İlk yıllarda bu doğrultuda atılan en önemli adımlar HES mücadelelerine katılan farklı grup, dernek ve partileri aynı çatı altında buluşturan şemsiye platformların kurulması oldu. Yerelde mücadele veren farklı Derelerin Kardeşliği oluşumları, 2008 yılında Derelerin Kardeşliği Platformu çatısında biraraya gelirken, hem Derelerin Kardeşliği Platformu hem de yerelin dışındaki çeşitli sendika, meslek odası, siyasi parti ve dernekler yine 2008 yılında Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu'nu kurarak bir araya geldiler. Bu çabaları 2010 yılında, HES mücadelesine katılan bütün bu platformları ve diğer oluşumları bir araya getirmek üzere Su Meclisi isimli platformun kurulması izledi (Okumuşoğlu, mülakat, 2012). Ancak, ortak bir mücadele platformu olarak tasarlanan bu meclis Doğa Derneği ve TEMA gibi sivil toplum kuruluşları ile Derelerin Kardeşliği Platformu ve Suyun Ticarileştirilmesine Hayır gibi platformlar arasındaki, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı olarak açıklanacak olan, ayrılıklar nedeniyle kısa ömürlü oldu. Bunların dışında, yalnızca HES karşıtı oluşumları değil, altın madenciliğine karşı yürütülen mücadeleleri ve yerelde doğmuş diğer irili ufaklı çevre mücadelelerini ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren toplantılar ve mitingler 2009 ile 2012 yılları arasında Ankara ve İstanbul'da düzenlendi. Bu tür faaliyetler tüm çevre direnişlerini bir araya getirerek ortaklaştırma yolunda adım atma çabalarının somutlaştığı faaliyetlerdi. Örneğin, 2010 yılında Ankara'da TMMOB'un girişimiyle düzenlenen 'Çevre Direnişleri Buluşuyor' toplantısı ve 2012 yılının hemen başında İstanbul'da yapılan ve 'Yaşam Alanlarını, Yaşamı Savunanlar Buluşuyor, Mücadeleler Birleşiyor' isimli toplantı, adlarından da anlaşılacağı üzere, altın madenciliği, HES, termik santral ve nükleer santral karşıtı tüm çevre hareketlerini birleştirme amacıyla düzenlendi. Bu toplantıların yanı sıra yine İstanbul ve Ankara'da çeşitli çevre mücadelelerinin protestolarını sergileyecekleri kitlesel mitingler düzenlendi. Mücadeleleri yeni bir merkez etrafında

bütünleştirmek isteyen bu çabalara (Aksu, 2016, Çoban ve diğ., 2015) karşın, çevre mücadelelerindeki çeşitli aktörler arasında sınırlı ve kısa ömürlü dayanışmaların ve ittifakların ötesine geçen bir ortaklaşma ve bütünleşme doğmadı. Başka bir deyişle, farklı gruplar arasında, farklılıklarını aşarak birlikte hareket etmeye sevkedecek 'ortak bir kimlik' inşa edilemedi ve bu nedenle ne HES ne de altın madenciliği projelerine karşı çıkan heterojen çoğulluk, bütünleşmiş tekil bir siyasal aktöre dönüştü. Sonuç olarak, altın madenciliği ve HES karşıtı protesto hareketleri yereli aşan söylem ve katılımlarına karşın yereldeki projeleri hedefleyen tikel hareketler olarak kaldılar⁶.

Gerek dile getirdikleri toplumsal talepler, gerekse mobilize edebildikleri kitle açısından popüler bir siyasal harekete dönüşme potansiyelini kuvvetli bir şekilde içeren bu hareketlerin neden kolektif bir kimlik geliştiremedikleri sorusunun yanıtını 'farklılık' ve 'eşdeğerlik' arasındaki gerilimde aramak gerekiyor. Yukarıda kısaca değinildiği gibi kolektif bir kimliğin oluşması farklı grup ve talepler arasında neredeyse kendiliğinden doğan eşdeğerlik ilişkisinin ötesine geçilerek bütün grupları birleştirip bütünleştirecek ortak bir paydanın geliştirilmesi ile mümkündür. Böyle bir ortak payda ise, daha önce açıklandığı gibi, mücadelelerin dile getirdiği taleplerden birinin diğer talepleri de temsil etmeye başlamasıyla kurulabilir. Altın madenciliği ve HES protestolarının temel talebi olan 'yaşam alanlarının korunması' talebinin böyle bir temsiliyete kuvvetli bir yönelimi olmadı. Bu talep yalnızca altın madenciliğinin engellenmesi veya yalnızca HES karşıtlığına literal olarak işaret etmeyen bir talep olması nedeniyle rahatlıkla çevre koruma, anti-kapitalizm, doğal kaynakların ticarileştirilmemesi, madencilik, enerji, ve su politikalarının değiştirilmesi gibi taleplerin temsiliyetini de üstlenebilirdi. Başka bir ifadeyle, altın madenciliği ve HES projelerine muhalefet üzerinden dile getirilen diğer bütün talepleri de sembolik olarak temsil eden bir 'boş gösteren'e dönüşebilirdi. Ancak, tam tersine, yaşam alanlarının korunması talebi çoğunlukla spesifik yerlerdeki spesifik projelerin engellenmesi gibi bir temsiliyetle sınırlı kaldı. Bu durumu doğuran en önemli etmen çeşitli talepler ve bu talepleri dile getiren grupların farklılıkları ve ortak hedef karşısındaki eşdeğerlikleri arasında bir denge oluşturulamaması ve farklılıkların öne çıkma eğilimi ve baskısı oldu.

Farklılıkların eşdeğerliğin önüne geçmesinde özellikle üç faktörün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, projelerin ve bu projelere karşı verilen mücadelenin çoğunlukla yerelde somutlaşması nedeniyle yerelliğin mücadeleler üzerinde süregiden bir baskı oluşturması, ikincisi mücadele

⁶ Bu duruma HES mücadeleleri özelinde işaret eden diğer iki çalışma için bkz. Aksu (2016) ve Erensü (2016).

sürecinde dile getirilen çeşitli talepleri temsil etmeyi üstlenen siyasi bir partinin olmaması, üçüncüsü hareketin temel aktörlerinin halihazırdaki aidiyet ve kimliklerini öne çıkarma eğilimleri ve nihayet sonuncusu ise mevcut iktidar blokunun bu hareketleri yönetmek ve kontrol etmek üzere kullandığı dil ve pratiklerdir. Mücadelelerin kontrolünün büyük ölçüde dışında olan üçüncü faktörün aksine, ilk iki faktör mücadelelere içsel faktörlerdir ve, paradoksal bir şekilde, bir yandan çevre mücadelelerin doğuşunda ve gelişiminde çok kritik bir öneme sahip olmuşken, diğer yandan bu mücadelelerin hegemonik kamu politikalarına meydan okuyabilecek ölçekte bir siyasal özneye dönüşme potansiyeli üzerinde olumsuz etkilere sahip olmuşlardır. Aşağıda bu üç faktör daha detaylı bir biçimde ele alınıyor.

Yerelin Baskısı

Daha önce açıklandığı üzere, altın madenciliği ve HES karşıtlığında somutlaşan irili ufaklı çevre mücadelelerinin doğuşunda ve gelişiminde ‘yerel’in birkaç nedenden ötürü yadsınamaz bir payı oldu. Öncelikle, yereldeki projeler görece soyut ‘çevre’, ‘doğa’, ‘anti-kapitalizm’ gibi temalarla kıyaslandığında fiziksel mevcudiyeti olan belirli bir hedef sundular. Öte yandan, bu hedeflere karşı ‘yerel halkın’ harekete geçmesi ve pek çok yerde kararlı ve istikrarlı bir direniş sergilemesi, hem altın madenciliği hem de HES mücadelelerinin en önemli meşruiyet ve güç kaynağı oldu. Yerelin böylesine kritik bir role sahip olması, mücadeleler üzerinde yereldeki projeleri engellemeye neredeyse mutlak bir öncelik ve ağırlık verme yönünde belirgin bir baskı yarattı. Aslında, yerel mobilizasyonu canlı tutmak, neoliberal enerji ve madencilik politikaları gibi ulusal hedeflere ya da kapitalizm gibi global ve soyut hedeflere göre yerel halkı doğrudan ve daha çok ilgilendiren somut hedeflere yönelimi bir anlamda kaçınılmaz kıldı.

Yerelin baskısı aynı zamanda yerel protestoculara öncelik ve ağırlık verme yönünde bir etki yarattı. HES karşıtı hareketin mensuplarının sözlerinde somutlaştığı üzere,

...saldırıya maruz kalan, yaşam ve geçim alanları daralacak olan köylümüzdür. Öznesi ve muhatabı kırsal olan bir sorunu büyük şehirlerde, akademik çevrelerde oluşturulan platform veya meclis türü yapılanmalarla çözmeye kalkışmak doğru bir yaklaşım değildir (Kara, 2011: 3).

Mücadelenin gerçek sahibi suyun doğduğu yerdekiler. Uzaktan mücadele olmuyor (Ustabaş, mülakat, 2011).

Bu eğilim HES mücadelesinde yer alan Karadeniz İsyandadır gibi bazı grupların ‘yerel’ olmadıkları gerekçesiyle DEKAP gibi yerel gruplar tarafından

mücadeleden uzak tutulmaya çalışılması gibi çabalarda somutlaştı (Fındıklı Derelerin Kardeşliği odak grup görüşmesi, 2011). Yerele ağırlık verme yönündeki bu tür eğilimlerin farklı talepler ve farklı katılımcılar arasında oluşan eşdeğerlik ilişkisini gevşek ve zayıf kıldığını belirtmek gerekir. Özellikle protesto eylemlerinin büyük ölçüde yerele sıkışıp kalması ve bu protesto eylemlerinde kolluk kuvvetleri ile yerel halkın karşı karşıya gelmesi ile birlikte yerelin öneminin artmasıyla, mücadelelere yerelden katılanlar ile yerelin dışından katılanlar arasındaki eşdeğerlik ilişkisinin büyük ölçüde zayıfladığını söyleyebiliriz. Bu durumun özellikle Rize Fındıklı ve Eşme İnay Köyü gibi protestolara yoğun ve adanmış bir şekilde katılan ve istikrarlı bir biçimde mücadele yürüten yerlerde özellikle geçerli olduğunun da altını çizelim.

Yerelin öncelik kazanarak farklı talep ve gruplar arasında başlangıçta ortaya çıkan eşdeğerlik ilişkisini bozması veya en azından zayıflatması, protestoları tikel bir mücadeleye doğru çekme yönünde kuvvetli bir tazyik yarattı. Her ne kadar yereldeki projelere yol veren kamu politikaları ve bu politikaları şekillendiren neoliberal mantık, yereldeki gruplar tarafından dahi, sorgulanıyor olsa da bu sorgulama hep yereldeki projeleri engelleme hedefinin arkasında kaldı. Bununla bağlantılı bir şekilde yerelin dışındaki birey ve gruplar genellikle bu hareketlerin temel aktörleri olarak değil, harekete dışarıdan destek veren ikincil aktörler olarak görüldü.

Parlamenteer Temsilîyetin Eksikliği

Altın madenciliği ve HES karşıtı mücadelelerin bütünleşmiş bir siyasal özneye dönüşmemesinde, bu mücadeleleri temsil eden herhangi bir siyasal partinin mevcut olmamasının veya mücadelelerin yeni bir siyasal partiyi doğuramamasının da bir payı oldu. Siyasi bir parti, gerek farklı taleplerin dile getirilmesinde ve böylece bu taleplerin sahibi farklı grupların bütünleştirilmesinde, gerekse mücadelelerin talepleri yönünde politik sisteme baskı yapacak stratejilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynayabilirdi. Almanya'daki Yeşil Parti örneği, bu tür partilerin farklı toplumsal talep, grup, örgüt ve hareketleri kucaklayan ortak bir dil geliştirebileceklerini ve böylece çevre ekseninde ortaya çıkan mücadeleleri bütünleştirebileceklerini gösteren en başarılı örnektir (O'Neill, 2000). Çeşitli çevre mücadelelerinin yanı sıra insan hakları, barış ve demokrasi mücadelelerini de bir araya getirebilmiş olan Alman Yeşilleri, 1980 yılında partileşmelerinin ardından birtakım iniş ve çıkışlar yaşamış olmakla birlikte, nükleer enerji başta olmak üzere çevre ile ilgili konuları gündemde tutmayı ve çevresel duyarlılıklar doğrultusunda oy kullanan bir seçmen kitlesi oluşturmayı başarmıştır (Rüdig, 2012). Alman Yeşilleri kadar başarılı olmamakla birlikte, Fransa, İtalya, Belçika, Finlandiya, Hollanda, İsviçre ve İsveç gibi ülkelerde kurulan ve parlamentoya girebilen diğer yeşil partiler de

çevre meselelerini gündemde tutma konusunda belli bir başarı gösterebilmişlerdir. Bu partiler, özellikle muhalefette yer aldıkları sürece, oldukça tartışmalı konuları parlamentoya taşımış, kamu politikalarını radikal bir biçimde eleştirebilmiş ve çeşitli sorunlara radikal çözüm önerileri sunabilmişlerdir (Müller-Rommel, 2002).

Türkiye’de önce 1988 yılında kurulan, ancak 1994 yılında kapanan, ardından 2008 yılında yeniden kurulan Yeşiller Partisi (2012 yılında Eşitlik ve Demokrasi Partisi ile birleşerek Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi adını almıştır) ise, çevre mücadelelerini çeşitli biçimlerde destekleyerek bu mücadelelere çok önemli katkılar sunmakla birlikte, Avrupa Yeşillerine benzer bir işlevde bulunmanın ve toplumsal/siyasal bir etki yaratmanın oldukça uzağına düşmüştür. Gerek ilk, gerekse ikinci Yeşiller partisi’nin bazı kurucuları veya mensupları özellikle altın madenciliğine karşı mücadelelerin doğuşunda ve gelişiminde son derece önemli roller oynamıştır. Ayrıca, ikinci Yeşiller Partisi hem altın madenciliği hem de HES karşıtı mücadeleleri kamuoyunun gündemine taşımakta yadsınamaz katkılar sunmuştur. Ancak, çevre, doğa ve ekoloji mücadelelerini kucaklayarak bütünleştiren bir partiye dönüşmemiştir.

Yeşiller Partisi’nin örgütlenme ve seçmene ulaşma gibi sorunlar yaşaması (Urbarlı, 2011) ve parlamento dışı kalması, Avrupa ve özellikle Alman Yeşilleri’ne benzer bir işleve sahip olmamasının nedenleri arasında görülebilir. Bu durum çevre mücadelelerince ortaya koyulan toplumsal taleplerin Yeşiller Partisi aracılığıyla parlamenter siyaset alanında dile getirilmesini engellemiştir. Bu mücadelelerin bu şekilde parlamentoya taşınması, parlamenter siyasetin sunduğu araç ve imkanların kullanılması ile mücadelelere farklı bir dinamizm kazandırmak ve daha uzun soluklu olabilmelerini sağlamak açısından da önemli farklılıklar yaratabilirdi. Hem altın madenciliği, hem de HES karşıtı mücadeleler 2010’lu yıllara gelindiğinde dinamizmlerini belli bir ölçüde yitirdiler. Bunda, Aksu’nun (2016) da belirttiği üzere, mücadelelerin önemli bir oranda yargı süreçleri üzerinden yürütülmesi etkili oldu. Yargı süreçlerinin oldukça uzun sürmesi ve siyasi iktidarın yargı kararlarını dikkate almaması, mücadelelere katılan gruplarda, özellikle altın madenciliğine karşı yürütülen mücadelelerde, belli bir bıkkınlık ve umutsuzluğun doğmasına ve protestolara katılımın azalmasına yol açtı (Cangı, mülakat, 2010). Parlamenter siyaset hem kamuoyunun ilgisini canlı tutarak, hem de politika değişikliklerini zorlayarak ve böylece yargısal süreçleri gerektirmeyerek aşabilirdi.

Mevcut Kimlik ve Aidiyetlerin Hakimiyeti

Protestocuların farklılıkları aşan yepyeni bir kimlik veya aidiyet geliştirememesinin gerisinde yatan önemli etmenlerden birisi de, bazı mevcut aidiyetlerin protesto hareketlerinin doğuşunda kritik önemde roller oynaması

oldu. Bu çerçevede özellikle mekânsal aidiyetlerden bahsetmemiz gerekiyor. Bu aidiyet geleneksel ve mekana bağlı bir yaşam süren yerel halkın altın madenciliği ve HES projelerini kimliğine ve yaşam biçimine bir tehdit olarak görmesi ve harekete geçmesinde önemli oldu. Altın madenciliğine ve HES projelerine karşı yürütülen mücadelelerin temel talebi olan 'yaşam alanlarının korunması' talebinin sıkı sıkıya bağlı olduğu bu aidiyetler, protesto hareketlerinin doğuşunda oynadıkları bu önemli rol nedeniyle mücadele sürecinde sıklıkla vurgulandılar. Bu vurgunun yereldeki çok çeşitli grupları bir araya getirmede çok önemli bir işlevi oldu (Nalbant, mülakat, 2011; Öznal, mülakat, 2011; Şan, mülakat, 2011). Somutlaştırmak gerekirse, farklı ideolojik/siyasi yönelimleri ve farklı siyasal parti aidiyetleri olan çeşitli yerel gruplar bu farklılıklarını kolayca geri plana atarak birlikte mücadele ettiler. Bununla birlikte, mekansal aidiyetleri öne çıkaran bu vurgu, yerelin dışında tam tersi bir etki yarattı: yerel gruplarla yerelin dışındaki farklı gruplar arasında farklılığı koyulttu ve böylelikle eşdeğerliği törpüledi.

Öte yandan, daha önce de belirtildiği üzere, sol ideolojik yönelime sahip pek çok grup, örgüt ve parti de ideolojik aidiyetleri doğrultusunda altın madenciliği ve HES projelerine karşı yürütülen mücadelelerin önemli bileşenleri oldular. Bir yandan protesto hareketlerinin yerelliği aşmasında önemli roller oynayan bu gruplar, diğer yandan, paradoksal bir şekilde, bu hareketlerin kolektif bir kimlik inşa edememesinde de önemli bir paya sahip oldular. Bu gruplardan bazıları protesto hareketlerini kendi başına önemli görmekten ziyade, anti-kapitalist mücadelenin bir parçası olarak görme eğiliminde oldular. Bu algının, mevcut sol kimlik ve aidiyetlere sıkı sıkıya sarılmaya yol açtığını belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra, altın madenciliği ve HES protestoları üzerinden daha önce çok da sahip olamadıkları bir görünürlük ve mücadele alanı kazanma imkanına sahip olan bazı gruplar kendi taleplerini, ideolojilerini ve amaçlarını ön plana çıkarma doğrultusunda mücadele içi bir mücadeleye giriştiler (Öznal, mülakat, 2011). Ayrıca, altın madenciliği karşıtı mücadelelerde de kısmen görülmekle birlikte özellikle HES karşıtı mücadelelerde bazı gruplar, farklı grupların birlikte mücadele edebildiği kapsamlı bir hareket yerine ideolojik olarak görece homojen ve kendi hakimiyetlerinde olacak bir hareket lehine tercih kullandılar (Karafazlı, mülakat, 2011; Okumuşoğlu, mülakat, 2012). Bu tercihin rasyonalitesi olarak ise ideolojik ayrılıklar ve bununla ilgili güvensizlikler öne sürüldü. Somutlaştırmak gerekirse bazı sol gruplar, Doğa Derneği ve TEMA gibi çevre örgütlerini, liberal eğilimli oldukları ve sermaye grupları ve Avrupa Birliği ile çeşitli ilişkiler içinde oldukları ve bu nedenle neoliberal kamu politikalarına ve sermayeye muhalefet etmeyecekleri, tam tersine halihazırdaki mücadeleyi zayıflatmak gibi bir gizli ajandaya sahip olabilecekleri gerekçesiyle mücadeleden uzak tutmaya çalıştılar (BirGün, 14 Mart 2011; Evrensel 22 Şubat 2011). Farklılığı vurgulayarak eşdeğerliği törpüleyen bu mücadeleler ortak bir

payda tesis edilmesinin ya da başka bir deyişle mevcut kimlik ve aidiyetleri aşan yepyeni bir kimlik veya aidiyet geliştirilebilmesinin önündeki engellerden birisi oldu. Böylelikle, HES protestolarında oldukça etkin bir rol oynayan aktivistlerden birinin belirttiği üzere, başlangıçta HES karşıtlığının eşdeğer kılmasıyla bir araya gelmiş olan çeşitli gruplar zamanla daha otonom hareket eder hale geldi:

Başlangıçta bu platformlar herhangi bir siyasi amaç gütmeyen tamamen yaşam alanlarının korunması amacıyla bir araya gelen insanlardan oluşurken zaman içerisinde siyasallaşmanın da getirdiği sebeplerle bu sefer platformların içerisinde bir boşalma başladı. Yani, önceden her siyasi görüşten insan birlikte bir arada yaşam alanının korunması açısından oy veren insanlarla birlikte mücadele ederken siyasallaşma ve keskinleşmeyle beraber şimdi daha çok belli bir siyasi düşünceye sahip insanlar tarafından yürütülmeye başlandı. Diğerleri de kendi halinde bir, tabii ki, muhalefet içerisinde ama onlar pasifize olmuş oldular bu süreç içerisinde (Okumuşoğlu, mülakat, 2012).

Farklı grupların bağımsız hareket etme eğilimi, bazı grupların farklı talepleri hareketin merkezine taşımaya çalışmasıyla daha da arttı. Örneğin, bazı gruplar diğerlerini yalnızca HES karşıtı olmanın yeterli olmayacağı ve suyun ticarileşmesine karşı çıkmanın gerektiği yönünde eleştirirken, diğer bazıları suyun ticarileştirilmesine karşı çıkmanın yeterli olmayacağı ve doğanın tahribatına karşı çıkmak gerektiği şeklinde eleştiriler yönelttiler. Çeşitli taleplerin eşdeğerliğini değil farklılığını öne çıkaran bu tür çabalar, grupları ortaklaştıran değil ayırıştırıcı bir etki yarattı. Diğer bir deyişle, çeşitliliğin birlikteliğini sağlamak yerine, farklılıkların öne çıkarılması ve birlikteliğin engellenmesi yönünde bir etki yarattı.

Diğer yandan, yerel protesto hareketlerinin doğuşunda ve gelişiminde önemli bir etkisi olan Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odaları Birliği'nin (TMMOB), hareketlerin bütünleşmesi yönündeki, yukarıda detayları verilen, çabalarının sonuçsuz kalmasında da benzer bir dinamiğin devreye girdiğini söylemek mümkün. TMMOB ve bağlı odaların çevre mücadelelerinde yerel aktivizmin önüne geçmeme, ancak bu aktivizme teknik bilgi ve hukuki yardım vererek destek sağlama eğiliminin, yerel grupların öne çıkması yönünde bir etki yarattığı ileri sürülebilir (Horuş, 2009). Ayrıca, TMMOB'un kendi kurumsal kimliği ve misyonu doğrultusunda hareket eden bir aktör olması da, farklılıkları koyultan bir etkiye sahip olmaktadır.

İktidar Bloğunun Dili ve Pratikleri

Protesto hareketlerinin kolektif bir kimlik geliştirememelerinde kritik diğer bir etmen olarak mevcut iktidar bloğunun (siyasi iktidar, siyaset, sermaye,

medya) bu hareketleri yönetmek ve kontrol etmek üzere geliştirdiği söylem ve buna bağlı pratiklerini dikkate almak gerekir. İktidarın genel olarak çevreci protesto hareketlerine yönelik tavrını ele aldığımızda yalnızca baskıcı ve negatif bir tavır almadığını, aynı zamanda bu hareketlere belli anlamlar yükleyen söylemleri dolaşıma sokmak anlamında üretken bir tavır aldığını da söylemek mümkün. Baskıcı tavır genel olarak protestocuları bireysel olarak yıldırma (Karafazlı, mülakat, 2011), protestocuların taleplerinin medyada yer almasını engelleme, protesto eylemlerini kolluk kuvvetleri ile bastırma, protestocuları gözaltına alma ve hatta tutuklama ve yargılama gibi taktiklerin kullanımını içerdi. Üretken tavır ise bir yandan protesto edilen projeleri ekonomik kalkınma yolunda büyük ve vazgeçilemez adımlar olarak sunan, diğer yandan ise protestocuları ‘gizli ajandaları’ doğrultusunda ekonomik kalkınmayı engellemeye çalışan ‘vatan hainleri’ olarak resmeden bir söylemin inşa edilmesini içerdi (Özen, 2009; Özen, 2014). Hem protesto edilen projeleri yalnızca sermayeye değil tüm toplumun çıkarlarına hizmet edecek meşru ve gerekli projeler olarak göstermeyi, hem de protestocuları mücrimleştirerek itibarsızlaştırmayı hedefleyen bu söylemler siyasi iktidar, çeşitli politikacılar, sermaye grupları ve siyasi iktidara yakın ve/veya çeşitli sermaye grupları ile bağlantılı medya tarafından yaygın bir şekilde dile getirildi. İktidarın bu çabaları yalnızca genel kamuoyunu etkilemeye yönelik değil, aynı zamanda ve belki de daha önemlisi, protesto mücadelelerinin bileşenleri arasında ayrılık yaratmaya yönelik oldu. Özellikle sol tandanslı grupları hedef alarak yürütülen mücrimleştirme çabaları, bu gruplar ile geleneksel ve muhafazakar yerel gruplar arasındaki işbirliği ve dayanışmayı ortadan kaldırmayı amaçladı. Örneğin, altın madeni protestolarına karşı, dış güçlerle işbirliği yapan birey ve grupların ülke kalkınmasında çok büyük bir rol oynayacak olan altın madenciliğine karşı yerel halkı kışkırtmaya çalıştığı siyasi iktidar, maden şirketleri ve bazı gazetelerde sıklıkla iddia edildi. Bunun da ötesinde, protestolarda oldukça etkin bir rolü olan İzmir’li hukukçuların, bazı HDP üyelerinin de katıldığı bir toplantıdaki resmi kullanılarak bu kişilerin ‘terörist’lerle işbirliği içinde olduğu teması işlendi (Bugün 8 Haziran 2009; Efemçukuru köylüleri ile odak grup görüşmesi, 2010; Cangı, mülakat, 2010). Benzer bir şekilde HES protestolarına öncülük yapan kişi veya grupların, ‘ucuz ve temiz enerji üretimi için son derece kritik olan HES’lere’ karşı olmasının arkasında mutlaka gizli bir ajandanın ve dış güçlerin bulunduğu ve bu grupların ülkenin milli çıkarlarına aykırı davrandıklarına vurgu yapan bir söylem kullanıldı. Bu söylem, protestocuların ‘terör örgütü propagandası’ yapmak ve ‘terör örgütü üyesi olmak’ gibi iddialarla gözaltına alınma ve özel yetkili mahkemelerde yargılanma gibi baskıcı pratiklere maruz bırakılmalarının da önünü açmış oldu (Radikal 10 Haziran 2011; Radikal 17 Haziran 2011).

Kamuoyunu belli ölçülerde etkileyen bu dil ve ilgili pratikler, protesto hareketleri üzerinde yerelliğe daha fazla sarılmak yönünde bir etki bıraktı. Böylelikle, bir yandan protesto söylemlerindeki yerellik vurgusunun artmasının yanı sıra, diğer yandan yerelin dışından, en azından yeni, destek alma arayışlarının önü bir ölçüde kesildi. Özellikle altın madenciliğine karşı yürütülen mücadelelerin bir kısmında yerel halk, yerelin dışındaki aktörlerle ortak hareket etmeme gibi bir eğilime girdi (Efemçukuru köylüleri ile odak grup görüşmesi, 2010; Cangı, mülakat, 2010).

6. SONUÇ: YEREL İLE POPÜLER ARASINDA

Farklı yörelerde gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmesi planlanan altın madenciliği ve HES projelerine karşı yerel düzlemde doğan çevre mücadeleleri, söz konusu projelerin doğal çevreye ve yerel yaşama zararlarını vurgulamanın ötesinde, doğanın ve doğal kaynakların metalaştırılmasına itiraz eden bir söylemi dile getirdiler. Yalnızca spesifik projeleri değil aynı zamanda ilgili kamu politikalarını ve bu politikaları şekillendiren siyasi ve ekonomik yapıyı da sorgulayan bu söylem ile yerel toplumsal grupların yanında farklı toplumsal grupların ilgi ve desteği harekete geçirildi. Böylece, yerelde doğan mücadeleler, yerelliği kısmen aşan bir nitelik kazandı. Bununla birlikte, ne altın madenciliğine karşı ne de HES'lere karşı yürütülen mücadeleler, karşı-hegemonik bir güce sahip olabilecek popüler bir harekete evrilmeleri için gerekli son adım olan kolektif bir kimlik inşasını başarabildiler.

Böylelikle yerellik ile popülerlik arasında kalan, yani, yerelliği belli ölçülerde aşmalarına rağmen popüler bir harekete dönüşemeyen bu mücadeleler, önemli kazanımlara yol açmakla birlikte ilgili kamu politikalarının değişimini zorlayamadılar ve gerek doğal kaynakları gerekse doğaya bağlı toplumsal yaşamları benzer projelerin tehdidinden oldukça sınırlı ölçüde koruyabildiler. Hareketlerin kazanımlarının belki de en önemlisi siyasi iktidarın veya genel olarak iktidar blokunun doğayı ve buna bağlı toplumsal yaşamı derinden etkileyecek projeleri herhangi bir toplumsal onay almaksızın hayata geçirmeye çalışmasına karşı etkili bir muhalefeti örgütleyebilmiş olmalarıdır. Altın madenciliğine karşı yürütülen mücadeleler Ege bölgesinin ardından Güney Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz bölgesine yayılırken, HES karşıtı mücadeleler Doğu Karadeniz bölgesinde doğmasının ardından ülkenin istisnasız tüm bölgelerine yayıldı. Böylelikle, iktidarın toplumsal tartışmaya açmak istemediği, hatta tartışma üstü bir mesele olarak sunmaya çalıştığı doğanın ve doğal kaynakların ticarileştirilerek sermaye birikiminde araçsallaştırılması ve buna bağlı olarak doğaya bağlı bir yaşam süren toplumsal grupların marjinalize edilmesi gibi meseleler başarıyla siyasallaştırılarak kamuoyunun dikkati çekilmiş ve toplumsal tartışmaya açılmış oldu. Bu siyasallaşmanın, farklı bölgelerdeki çok

çeşitli yerel grupları yaşamlarını etkileyecek kararlarda söz sahibi olmak üzere harekete geçirmiş olması açısından da oldukça önemli ve değerli bir kazanım olduğunu belirtmek gerekir. Gerek altın madenciliği ve gerekse HES karşıtı mücadelelerin bu kazanımları yerelde NIMBY tarzı bir mücadele yürütmekle sınırlı kalınmaması ve yereli aşan bir söylem ile yerelin ötesinde çeşitli grupların harekete geçirilmesi ile yakından bağlantılıdır.

Ancak, yerelin ötesinde bir katılım, ilgi ve dikkat çekmelerine karşın bölgesel ya da ulusal ölçekte etkili olabilecek bir siyasallaşmaya ulaşamayan çevre mücadelelerinin kazanımları, tüm önemlerine karşın, sınırlı kaldı. Mücadeleler ne madencilik, enerji ve su politikalarına ne de bu politikaları şekillendiren hegemonik yapıya kuvvetli bir şekilde meydan okuyabildiler. Yerel ve tikel mücadeleleri aşan bir güce kavuştukları için kamu politikalarında bir takım değişiklikleri talep ettiler, ancak taleplerine verilen cevabın kozmetik değişikliklerle sınırlı kalmasını engelleyemediler. Güçlü ve istikrarlı bir direniş gösteren yerlerde, çoğunlukla geçici olarak, projeler durdurulurken, ilgili kamu politikalarında mücadelelerin talepleri doğrultusunda hiç bir önemli değişiklik yapılmadı. Dolayısıyla, altın madenciliği ve HES karşıtı mücadelelerin kazanımları neoliberal mantıkla şekillendirilen kamu politikalarının içerdiği çevresel ve yaşamsal tehditler karşısında küçük kazanımlar olmanın ötesine henüz geçemedi.

KAYNAKÇA

Aksu, Cemil (2016), “Derelerin Özgürlüğünden Yaşamın Özgürleştirilmesine: HES Karşıtı Kitle Hareketlerinin Politik Ufku Üzerine Bir Deneme”. Aksu, Cemil, Sinan Erensü ve Erdem Evren (Der.), Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su- Enerji Politikaları ve Direnişler (İstanbul: İletişim): 395- 419.

Atauz, Akın (2000), “Çevreci Sivil Toplum Hareketinin Yakın Tarihi,” Türkiye’de Çevrenin ve Çevre Korumanın Tarihi Sempozyum Bildirileri (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları): 194- 220.

Aydın, Zülküf (2005), “The State, Civil Society, and Environmentalism”, Adaman Fikret ve Murat Arsel (Der.) Environmentalism in Turkey: Between Democracy and Development (Hants: Ashgate): 53–69.

Barcena, Inaki, Pedro Ibarra, Eunete Guarrotxena ve Jon Torre (2003), “The Basque Country”, Rootes, Christopher (Der.), Environmental Protest in Western Europe (New York: Oxford): 200–215.

Boudet, Schaffer H (2011). "From NIMBY to NIABY: Regional Mobilization Against Liquefied Natural Gas in The United States", *Environmental Politics*, 20 (6): 786-806.

Carter, Neil (2012), *The Politics of the Environment: Ideas, Activism and Policy* (Cambridge: Cambridge University Press).

Castells, Manuel (1997), *The Power of Identity* (Wiley-Blackwell).

Çavdar, Gamze (2012), "Heterogeneous transformation of Islamism: The justice and development party and the environment", *The Arab World Geographer*, 15 (1): 1-19.

Çoban, Aykut, Fevzi Özlüer ve Sinan Erensü (2015), "Türkiye'de Doğanın Neoliberalleştirilmesi", Çoban, Aykut (Der.) *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji* (Ankara: İmge): 399- 456.

Della Porta, Donatella ve Dieter Rucht (2002), "The dynamics of environmental campaigns", *Mobilization*, 7 (1): 1-14.

Della Porta, Donatella ve Gianni Piazza (2007), "Local contention, global framing: the protest campaigns against the TAV in Val di Susa and the bridge on the Messina Straits", *Environmental Politics*, 16 (5): 864-882.

Diani, Mario ve Elisa Rambaldo (2008), "Still the Time of Environmental Movements? A Local Perspective", *Rootes, Christopher (Der.) Acting Locally: Local Environmental Mobilizations and Campaigns* (New York: Routledge): 45-64.

Dobson, Andrew (2007), *Green Political Thought* (London: Routledge).

Doherty, Brian ve Timothy Doyle (2006), "Beyond Borders: Transnational Politics, Social Movements and Modern Environmentalisms", *Environmental Politics*, 15 (5): 697- 712.

Doyle, Timothy (2004), *Environmental Movements in Majority and Minority Worlds: A Global Perspective* (New York and London: Rutgers University Press).

Doyle, Timothy ve Adam Simpson (2006), "Traversing More Than Speed Bumps: Green Politics Under Authoritarian Regimes in Burma And Iran", *Environmental Politics*, 15 (5): 750-767.

Doyle, Timothy ve Aynsley Kellow (1995), *Environmental Politics and Policy Making in Australia* (Melbourne: Macmillan).

Doyle, Timothy ve Brian Doherty (2006), “Green Public Spheres and the Green Governance State: the Politics of Emancipation and Ecological Conditionality”, *Environmental Politics*, 15 (5): 881-892.

Doyle, Timothy ve Doug McEachern (2008), *Environment and Politics*, 3. Baskı (New York: Routledge).

Duru, Bülent (2002), “Türkiye’de Çevrenin Siyasallaşılması: Yeşiller Partisi Deneyimi”, *Mülkiye*, 26 (236): 179- 199.

Eckersley, Robyn (1992), *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach* (Albany: State University of New York Press).

Ekins, Paul (1992), *A New World Order: Grassroots Movements For Global Change* (London and New York: Routledge).

Erensü, Sinan (2016), *Gezi, Ekoloji ve Karadeniz Rabıtasına Dair, Yıldırım, Deniz ve Evren Haspolat (Der.) Değişen Karadeniz’i Anlamak* (Ankara: Phoenix): 485- 500.

Escobar, Arturo ve Sonia Alvarez (1992), *The Making of Social Movements in latin America: Identity, Strategy, and Democracy* (Boulder, CO: Westview Press).

Franquemagne, Gael (2007), “From Larzac To The Altermondialist Mobilisation: Space In Environmental Movements”, *Environmental Politics*, 16 (5): 826–843.

Garavan, Mark (2007), “Resisting The Costs Of ‘Development’: Local Environmental Activism In Ireland”, *Environmental Politics*, 16 (5): 844–863.

Gordon, Colin ve James Jasper (1996), “Overcoming the ‘NIMBY’ label: rhetorical and organizational links for local protesters”, *Research in Social Movements, Conflict and Change*, 19: 159–181.

Hamsici, Mahmut (2010), *Dereler ve İsyancılar* (Ankara: NotaBene).

Haynes, Jeff (1999), “Power, Politics And Environmental Movements In The Third World”, *Environmental Politics*, 8 (1): 222–242.

Kara, Ekrem (2011), “Derelerin Kardeşliği Mücadelesinden Ne Anlıyoruz?” <http://arsiv.mimarist.org/gundem/1425-derelerinkardesligimucadelesindenneanliyoruz.html> (18. 05. 2017).

Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (2005), *Çevre Politikası* (Ankara: İmge Yayınları).

Kousis, Maria (1997), "Grassroots Environmental Movements in Rural Greece: Effectiveness, Success and the Quest For Sustainable Development", S Baker ve diğ. (Der.) The Politics of Sustainable Development: Theory, Policy and Practice within the European Union (London and New York: Routledge): 237–258.

Kousis, Maria (1999), "Sustaining Local Environmental Mobilisations: Groups, Actions And Claims In Southern Europe", Environmental Politics, 8 (1): 172–198.

Laclau, Ernesto (2005), On Populist Reason (London: Verso).

Laclau, Ernesto (2011), "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?", Çev. H Özen, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1): 135-146.

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1985), Hegemony And Socialist Strategy: Towards A Radical Democratic Politics (London: Verso).

Martinez-Alier, Joan (2002), The Environmentalism of the Poor—A Study of Ecological Conflicts and Valuation (Cheltenham: Edward Elgar).

McAdam, Doug ve Sidney Tarrow (2004), "Scale Shift in Transnational Contention", Donatella Della Porta ve Sidney Tarrow (Der.) Transnational Protest and Global Activism (Lanham: Rowman and Littlefield Publishers): 121–150.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow ve Charles Tilly (2001), Dynamics of Contention (Cambridge: Cambridge University Press).

Melucci, Alberto (1995), "The New Social Movements Revisited", Maheu, Louis (Der.) Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action (Londra: Sage).

Müller-Rommel, Ferdinand (2002), "The Lifespan and the Political Performance of Green Parties in Western Europe", Environmental Politics, 11 (1): 1-16.

Neville, Kate J ve Erika Weinthal (2016), "Scaling Up Site Disputes: Strategies to Redefine 'Local' in the Fight Against Fracking", Environmental Politics, 25 (4): 569-592.

Okumusoglu, Yakup (2012), "HES çılgınlığı: -Yakup Okumusoglu ile söyleşi" <http://www.suhakki.org/2012/02/hes-cilginligi-yakup-okumusoglu-ile-soylesi-birinci-bolum> (28 Mart 2014).

O'Neill, Michael (2000), "Preparing for power: The German Greens and the challenge of party politics", Contemporary Politics, 6 (2): 165-184.

Özen, Hayriye (2009), “Located locally, disseminated nationally: The Bergama movement”, *Environmental Politics*, 18 (3): 408-423.

Özen, Hayriye (2014), “Overcoming Environmental Challenges by Antagonizing Environmental Protesters: The Turkish Government Discourse against Antihydroelectric Power Plants Movements”, *Environmental Communication*, 8 (4): 433-451.

Rootes, Christopher (1999), “Acting Globally, Thinking Locally? Prospects For A Global Environmental Movement”, *Environmental Politics*, 8 (1): 290–310.

Rootes, Christopher (2007), “Acting Locally: The Character Contexts And Significance Of Local Environmental Mobilisations”, *Environmental Politics*, 16 (5): 722-741.

Rootes, Christopher (2013), “From Local Conflict to National Issue: When and How Environmental Campaigns Succeed in Transcending the Local”, *Environmental Politics*, 22 (1): 95-114.

Rucht, Dieter (1993), “Think Globally, Act Locally? Needs, Forms And Problems Of Cross-national Cooperation Among Environmental Groups”, Liefferink, J Duncan, Phillip D Lowe ve Arthur P J Mol (Der.) *European Integration And Environmental Policy* (New York: John Wiley & Sons): 75–95.

Rüdiger, Wolfgang (2012), “The perennial success of the German Greens”, *Environmental Politics*, 21 (1): 108-130.

Sakaryalı, Muammer (2011), *Kışladağ’dan Mektup Var* (İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi).

Salazar, Debra ve Donald Alper (2002), “Reconciling Environmentalism and the Left: Perspectives on Democracy and Social Justice in British Columbia’s Environmental Movement”, *Canadian Journal of Political Science*, 35 (3): 527-566.

Sanders, Clare (2008), “The National and the Local: Relationships among Environmental Movement Organizations in London”, Rootes, Christopher (Der.) *Acting Locally: Local Environmental Mobilizations and Campaigns*. (New York: Routledge): 22- 44.

Scruton, Roger (2012), *How to Think Seriously About the Planet: The Case for an Environmental Conservatism* (Oxford: Oxford University Press).

Urbarlı, Koray Doğan (2011), “Seçimden sonra – Doğa mücadelesi ve yeşiller partisi”, <https://urbarli.net/2011/06/15/secimden-sonra-%E2%80%93-doga-mucadelesi-ve-yesiller-partisi/>

Woods, Kerri (2006), “What Does The Language Of Human Rights Bring To Campaigns For Environmental Justice?”, *Environmental Politics*, 15 (4): 572-591.

Yılmaz, Gaye (2013), *Suyun Metalaşması: Kıtılığın Nedeni Kıtılığa Çare Olabilir mi?* (İstanbul: Evrensel).

**RASYONEL KAMU POLİTİKASI ANALİZİ
PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DEKİ İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ
POLİTİKALARI**

**PUBLIC POLICY ANALYSIS PERSPECTIVE OF CLIMATE
CHANGE POLICIES IN TURKEY¹**

Volkan GÖÇOĞLU* & Mehmet Devrim AYDIN**

ÖZ

Bu çalışma, rasyonel kamu politikası analizi perspektifinden Türkiye'deki iklim değişikliği politikalarını incelemektedir. İlgili iklim değişikliği ulusal stratejik planı, eylem planı ile bildirilerde yer alan politika tasarımları, söz konusu analiz modeli üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk iki bölümünde çeşitli kamu politikası analizi yaklaşımları iklim değişikliği politikaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'deki iklim değişikliği politikaları yedi basamaktan oluşan rasyonel kamu politikası analizi doğrultusunda tartışılmaktadır. Çalışma sonucunda daha etkin, verimli ve somut çözüm sunan bir politika üretim sürecine ilişkin önerilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Kamu Politikası Analizi, Rasyonel Kamu Politikası Analizi, İklim Değişikliği, Plan.

¹ Bu çalışmanın kamu politikası ve kamu politikası analizi ile ilgili kısımları Prof. Dr. Mehmet Devrim Aydın danışmanlığında, Volkan Göçoğlu tarafından hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, volkangocoglu@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7036-2416>.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mdaydin@hacettepe.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8959-6194>.

* Makale Geliş Tarihi: 04.09.2017
Makale Kabul Tarihi: 02.11.2017

ABSTRACT

This study evaluates the climate change policies in Turkey from the perspective of rational public policy analysis. Relevant climate change national strategic plan, action plan, and the policy designs in the manifesto were analyzed on the context of related policy analysis model. In the first two parts of the study, various public policy analysis approaches were evaluated in the perspective of climate change policies. In the third part of the study, the climate change policies in Turkey were discussed according to rational public policy analysis consisting seven stages. In the conclusion of the study, a more effective, efficient and concrete policy making process was suggested.

Keywords: Public Policy, Public Policy Analysis, Rational Public Policy Analysis, Climate Change, Plan.

GİRİŞ

İklim değişikliği politikaları, küresel platformda Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Avrupa Çevre Ajansı gibi uluslararası kuruluşlar tarafından üretilmektedir. Uluslararası platformda iklim değişikliği alanındaki en geniş organizasyonlardan biri 1988'de kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'dir. Bu panelde, ağırlıklı olarak iklim değişikliği konusunda gelecek senaryoları üzerinde durulmuştur. Söz konusu senaryolar, ekonomik gelişme düzeyleri, kaynak kıtlıkları, nüfus artışı, düşük karbon kullanımlı teknolojilerin yayılması ve bölgesel eşitsizliklerin artması gibi faktörler göz önünde bulundurulmuş ve oluşturulmuştur (Giddens, 2009: 21). Günümüzde tartışılan iklim değişikliği politikaları da genel olarak bu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'de iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmalar, ülkenin 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (BMİDÇS) taraf olmasından sonra gelişmeye başlamıştır (ÇŞB, 2015). Bunun yanında, yürütülen çalışmalar, politikalar/politika önerileri ve Türkiye'nin "özel koşulları", ülkenin sözleşmede Ek-1 ya da Ek-2 listesinde olması tartışmaları (DSİ, 2015: 2, Mazlum, 2009: 74) çerçevesinde verimsiz bir seyir izlemiştir. Son yıllarda ise; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından hazırlanan ve daha uzun vadeli politika planlarını içeren İklim Değişikliği Stratejisi (2010-2020), İklim Değişikliği Eylem Planı (2011-2023), Türkiye İklim Değişikliği Bildirimleri (1-5)

ile özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının yaptığı çeşitli çalışmalar (Şahin, 2014) bu alana duyulan ilginin arttığını göstermektedir.

İklim değişikliği politikalarında, politikaya farklı disiplinler çerçevesinde yaklaşıldığında farklı değerlerin ön plana çıkması söz konusudur. Bolin'in (2007: 117) belirttiği üzere; iklim değişikliği politikalarına ağırlıklı olarak ekonomi penceresinden yaklaşmaktadır. Buna bağlı olarak, politikaların uygulamalarından sağlanacak toplumsal ya da küresel fayda, politikaların uygulamasının daha kısa vadede getireceği ekonomik yük karşısında göz ardı edilmektedir. Bu yüzden iklim değişikliği politikalarına daha makro bir çerçeveden bakmak ve problemleri daha mikro düzeyde belirlemek, uygun politika kararlarının alınmasında önem teşkil etmektedir.

Ülkelerde üretilen iklim değişikliği politikalarının verimliliği için, söz konusu politikaların ulusal ve yerel düzeyde sağlıklı bir şekilde üretilmesi ve uygulanması gerekmektedir. İyi bir politika üretimi için ise problemin doğru tanımlanması, aktör katılımında çeşitlilik ve kapsamlı bir çözüm planı gerekmektedir. Politika üretimi sürecinde söz konusu politika üretim aşamalarını daha ayrıntılı ele almak üzere, kamu yönetimi disiplini içerisinde bir alt alan oluşturan ve Türkiye'de popüler hale gelmekte olan kamu politikası ve analizi (Yıldız vd., 2011: 358; Dye, 1981), iklim değişikliği politikalarına daha sistematik ve bilimsel bir zemin kazandıracaktır.

Bu çalışma, Türkiye'de iklim değişikliği alanında üretilen politikaların, iskeletini Laswell'in (1956) rasyonalist kuram üzerine kurduğu ve beş aşamadan oluşan politika üretim sistemi üzerinden değerlendirerek, bu politikaların daha sistematik bir temelde ve süreçte üretilmesinin önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Çalışmada aynı zamanda, genel anlamda ekonomist bir bakış açısından ele alınarak uygulanan iklim değişikliği politikalarının, uzun vadede toplum yararını göz ardı eden dışsallıkları üzerinde durularak, problem tanımlarında ve çözümlerinde, konunun temeline inilmesinin getirileri tartışılmaktadır. Bunun yanında çalışmada, iklim değişikliği politikası üretim sürecinde yer alan aktörler ve paydaşların katılım düzeylerinin önemi üzerinde durulmaktadır. Çalışma, bilimsel yöntem temelinde, ikincil veri toplama tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Elde edilen ikincil veriler ve politika tasarımları Laswell'in (1956) rasyonel sistemikte oluşturduğu beş aşamalı politika analizi modelinde yer alan başlıklar altında sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada, bir kamu politikası analizi yapılmamış, üretilmiş ve üretilecek olan daha etkin politikalar için kamu politikası analizi sürecinde nasıl bir değerlendirme yapılması gerektiği ile problemin tanımı, aktörlerin belirlenmesi/katılımı, alternatif politikalar ve dışsallıkların belirlenme süreçleri Türkiye ekseninde ele alınmıştır.

1. KAMU POLİTİKASI ANALİZİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Kamu yönetimi alan yazınında genel olarak kabul görülen tanımıyla “devletin yapmayı ya da yapmamayı seçtiği her şey” (Dye, 1981: 1) olarak ifade edilen kamu politikası, son yıllarda Türkiye’de de araştırmacılar tarafından çalışma alanı olarak da ilgi gören bir kavramdır (Yıldız vd., 2011: 358). Kavram biraz daha detaylı olarak tasvir edildiğinde kamu politikası; devletin yasalardan gelen otorite gücünün nüfuz ettiği, herhangi bir konuda yetki sahibi olan, kamu kurumu ya da kamu görevlisinin yaptığı iş ve eylem olarak değerlendirilebilir. Buna göre, bakanlar kurulu kararıyla yürürlüğe giren ve tüm vatandaşları etkileyen bir vergi indirim gibi, küçük bir köydeki ihtiyar heyeti ve muhtarın köy ile ilgili aldığı bir karar da kamu politikası kavramını ifade edecektir (Akdoğan, 2011: 75). Öyleyse, ilk anlamıyla kamu politikası kavramını, devlet ve bağlı kuruluşları aracılığıyla karar verilen ve uygulanması belirli bir kitleyi ya da topluluğu etkileyen karar ya da kararlar bütünü olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Devletin bir konuda politika uyguladığı ya da karar aldığı göz önünde bulundurulduğunda, genellikle devlet bünyesinde ve o konu hakkında yüksek bilgi birikimine sahip bir kişinin, sahip olduğu tüm seçenek ve değerleri ortaya koyarak en iyi kararı verdiği akla gelmektedir. Graham Allison, “Essence of Decision (Kararın Özü)” isimli kitabında, bahsi geçen ve geleneksel yönetim anlayışında da yer alan tek bir resmi görevlinin verdiği bu kararı model 1 olarak tanımlamıştır. Aynı kitapta Allison, kararın kurumsal olarak alındığı durumu model 2 ve kararın bürokratik çekişmeler sonucu alındığı durumu ise model 3 olarak isimlendirmiştir (Heymann, 2008: 8). Devamında ise karar vericilerin en iyi kararı vermek için sahip olması gereken bilgi ve değerler bütününe lobiler, çıkar grupları ve çeşitli faktörlerce bulanıklaştırılarak en doğru kararın alınmasının güçleştiği de vurgulanmaktadır.

Kamu politikası analizi, uygulanacak politikanın çeşitli şekillerde ve çeşitli araçlarla çözümlenmesini ifade etmektedir. Bu bağlamda, politika analizi terimi, sistem analizi ile siyasal anlamdaki politika kavramını birbiri ile ilişkilendiren profesyonel bir disiplin için kullanılabilir (Dror, 1967: 200). Kamu politikası analizini farklı açılardan ele almak, politika analizinin şeklini ve öne çıkan unsurlarını değiştirebilecektir. Alan yazını genelinde bu yaklaşımlar, karar alma/verme sürecinin eklektik bir uzantısı olarak devam etmektedir. Söz konusu kamu politikası analizi yaklaşımlarının düşünce sistemleri farklı olsa da, aslında bu yaklaşımlar birbirleri ile çeşitli şekillerde (öğrenci-öğretmen, aynı dönem meslektaşları vb.) bağları bulunan kişiler tarafından ortaya atılan ya da geliştirilen, destek ve eleştiri boyutlarıyla birbirlerinden ayrılmaktadır (Çorbacioğlu, 2008). İlgili yaklaşımlar en genel anlamda rasyonalist bakış açısı ve post-pozitivist bakış

açısı içerisinde gruplandırılabilir (Smith ve Larimer, 2009: 103, Hill, 2005: 16-22).

Rasyonalist yaklaşım, karar almada akılcı davranılması, politika analizinde elde edilecek bilgiler doğrultusunda çözümlenmeler yaparak refahın artırılması, kamu tercihinin bağlı kalınması, verilerin multidisipliner bir şekilde değerlendirilmesi ve halk katılımının sağlanması amaçlarına sahiptir (Andrews, 2007: 161). Bu yaklaşımda duygu ve değerler geri plana itilmektedir. Dönemsel olarak da II. Dünya Savaşı sonrası Keynesyen politikalar ve refah devleti eğiliminin etkisindedir. Rasyonel Kamu politikası analizinin temelleri, Easton'un (1965: 77) sistem analizi yaklaşımında yer alan analiz sürecinin Jenkins (1978: 17) tarafından; başlama, bilgilenme, düşünme, karar verme, uygulama, değerlendirme ve sonlandırma basamakları olarak belirlenmesi ve nihayet bu basamakların geliştirilerek Lasswell (1971) tarafından kamu politikası analizine uyarlanmasıyla oluşmuştur. Lasswell'in ortaya koyduğu bu geniş kapsamlı bilgiye dayanan rasyonel yaklaşım, zamanla eleştirilere uğramıştır. Bu eleştiriler yeni bir yaklaşım doğurmamış, rasyonellik modelinin gerçek dünyadaki politika üretim sürecine uymasını sağlayacak bir takım farklı görüşler getirmiştir.

Rasyonel kamu politikasına eleştiri niteliğinde olan görüşlerin başında Simon'ın (1957) "sınırlı rasyonelite" kavramı gelmektedir. Ona göre karar vericiler, uygulanacak politika ile ilgili sınırlı bilgiye sahiptir ve diğer politika alternatifleri ile ilgili tüm seçenekleri aynı anda düşünmemektedir. Sonuç olarak karar vericiler "en iyi" kararı değil, en "memnun edici" kararı vereceklerdir (Enserink, vd., 2013: 20). Eleştirel olmaktan çok rasyonel modele karşı çıkan bir görüş de Linblom'a (1959) aittir. Lindblom (1959: 80-81), o döneme dek alan yazını ele geçiren rasyonel kamu politikası analizi yerine, yazında bir hayli ihmal edilen ve "ikinci metot" olarak adlandırdığı "ardışık sınırlı mukayese" kavramını formüle etmeyi amaçlamıştır. Ona göre birinci metot olan rasyonel metot yalnızca çok basit ve tek amaçlı ya da değişkenli problemlere çözüm olabilecek politikalarda bir nebze başarıya ulaşabilecektir. Ancak bunun yanında karmaşık kamu politikalarında başarılı olmayacaktır. Karar vericiler asla tüm değerleri, tüm politika alternatiflerini ya da tüm politika çıktılarını aynı anda düşünemeyeceklerdir. Göz ardı edilen değer, alternatif ya da sonuçlar olacaktır. Ayrıca, geçmişte üretilen politikalar yeni üretilecek olan politikaları da sınırlayacaktır. Politika üreticisinin bilgileri önceden üretilmiş politikalarla önemli bir derecede sınırlandırılmıştır. Bu yüzden uzun dönemde çözüm getirecek politikalara ulaşamayacak, bunun yerine önceden uygulanmış politikaların üzerine küçük eklemeler yapılarak kısa vadede çözüm sunacak politikalar üretilecektir. Buna inkrementalist ya da tedrici (Çorbacıoğlu, 2008: 36) model denilmektedir.

Wildavsky'nin (1979) savunusu, görüşü Lindblom'dan çok ayrılmaya da kamu politikası analizinde özellikle devlet ve vatandaşlar arasındaki çıkar ve fayda dengesinin kurulması ya da arzulanmış amaçların ortak bir noktada buluşması üzerine kurulmuştur (Hoppe, 1999: 206). Düşüncesinin çoğulcu bir temele yönelmesinde, demokrasi üzerine derin çalışmaları bulunan Robert Dahl'ın etkisi bulunmaktadır. Diğer yandan Lindblom'un inkrementalist modelinden etkilenmiş ve bunu devlet bütçesine uyarlamıştır. Devlet bütçelerinde yeni yıl için ayrılacak finansman kaynakları bir önceki yılın verileri dâhilinde oluşturulmakta ve bu kararın verilmesinde siyasi mekanizmaların diğer çıkar gruplarıyla birlikte tartışmaları etkili olmaktadır. Alınan kararlar bu gruplardan hangisinin galip geleceğine bağlıdır (Çorbacıoğlu, 2008: 40).

Kamu politikası analizinde post-pozitivist yaklaşım, rasyonel yaklaşımdaki daha çok ekonomik temeller üzerine kurulmuş olan politika üretim sürecine karşı çıkan ve gerçekler-değerler ayrımını yaparak değerlerin önemini vurgulayan bir yaklaşımdır (Fischer, vd., 2007: 19). Postmodernizmin ve yorumsamacı paradigmanın etkilerini taşıyan yaklaşım, politika analizinin yapısını lineer, süreçsel, ve akılcı bir kalıptan çıkararak; karmaşık, çok sesli, keskin çizgileri olmayan ve çoğunlukla tartışmacı bir kalıba taşımıştır (Lejano, 2013: 98-112). Çok seslilik konusunu destekler bir şekilde rasyonel yaklaşıma getirdiği temel eleştiri, rasyonel politika analizinin demokratik bir sistemin ihtiyaçlarına cevap veremiyor olmasıdır. Bunu yanında politika analizinin amaçları arasında sosyal değerler göz ardı edilmektedir. Örneğin; eğitim kalitesini artırmak üzere üretilen bir kamu politikasında, para kaynağının ve dolayısıyla maddi imkânların artırılmasına rağmen okulun eğitim kalitesi artmayabilir. Bu durumda paranın bir önemi yoktur. Gerekli olan şey kurumsal ve maddi olmayan bir değişimdir. Bu değişimdeki girdiler ve ölçütler ampirik veri olarak değil, sosyal değer olarak hesaba katılacaktır. İstatistiksel olarak bir değeri olmayan faktörler göz önüne alınmalıdır. Böylece politika analizinin sonuçları yorumlayıcı bir şekilde değerlendirilecektir (Smith ve Larimer, 2009: 118).

Kamu politikası analizi yaklaşımları rasyonel ve post-pozitivist olarak iki ana başlık altında gruplansa da, bu başlıklar altında yer bulan ve özellikle "karar verme" kavramı üzerinden geliştirilmiş çeşitli modeller söz konusudur. Alan yazınında geniş yer tutan modeller özetle, politika kararlarının merkezden alınarak yerele uygulandığını savunan "yukarıdan aşağıya" modeli, kararların yerelden alınarak bütüne uygulandığını savunan "aşağıdan yukarıya" modeli ve bu iki modelin karması şeklinde oluşan "melez model" (Pülzl ve Treib, 2007: 91) ile çözümlerin karışık şekilde zaten var olup çıkan problemlerin bu çözümlerin biri ya da birkaçına uydurularak politika oluşturulmasına dayanan "çöp kutusu karar verme" modelidir (Cohen, March ve Olsen, 1972: 16).

2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARINDA RASYONEL KAMU POLİTİKASI ANALİZİNİN ÖNEMİ

İklim değışikliği ve buna bağlı bir Şekilde ortaya çıkan sorunlar, dünya üzerinde yaşayan tüm canlıları ortak olarak etkileyen sorunlardır. İklim değışikliği politikalarının birçok kamu politikasından farklılaşan tarafı; zamansal olarak telafisi mümkün olmayan problemler ortaya çıkarabilecek bir potansiyele sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Giddens'ın da (2009: 91) vurguladığı üzere, iklim değışikliği alanındaki problemleri özlemek üzere üretilen politikalar, ileri bir zamana ertelenemeyecek politikalarlardır. Örneğin; bir yerel yönetim, evre düzenlemesi politikası olarak park yapımı için bütçe ve gerekli koşullar sağlanana kadar bekleyebilir, ancak işleyen zamanda sürekli olarak atmosfere zararlı gaz salınımının söz konusu olduğu iklim değışikliği probleminde aynı erteleme, çevresel açıdan büyük zarara yol açacaktır.

İklim değışikliğine neden olan problemler, büyük lde sayısal verilere dayanan ya da sayısal verilere dönüştürülebilen ltlerle açıklanmaktadır. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar da genelde iklim değışikliğine neden olan zararlı gaz salınımını ya da sıcaklık değışimlerini, yıllara göre kronolojik olarak sayısal veriler haline getirerek problemin ciddiyetini ortaya koymakla başlamaktadır (Shogren ve Toman, 2000; Norwine, 2014). Akademik çalışmaların yanı sıra, iklim değışikliği alanında uygulanan politikaların sonuçlarının değerlendirildiği ulusal bildirimlerde ve strateji belgelerinde sağlanan başarılar, gerilemeler ve ortaya konulan hedefler büyük oranda sayısal verilere dayanmaktadır (TİDB, 2013; UIDAP, 2011; TİDS, 2010). Bu sayısal veriler, karbondioksit gibi zararlı gazların emisyonlarının miktarlarını ve bu miktarlara ait olan fiyatlandırmaları göstermektedir. Söz konusu sayısal veriler, uygulanacak ya da uygulanmakta olan iklim değışikliği politikalarının temelini oluşturmaktadır. Örneğin; bu politikaları zamanla ulusal politikası haline dönüştüren İngiltere'de uygulanan iklim değışikliği politikalarında; karbon emisyon hedefi, yenilenebilir lojistik yakıtı zorunluluğu, fosil kaynaklı olmayan yakıt zorunluluğu, enerji tasarrufu programı gibi yaptırımlar uygulanmaktadır (Bowen ve Rydge, 2011: 17). Bu politikaların değerlendirilmesinde, fayda-maliyet analizi kullanılmaktadır.

Rasyonel ve post-pozitivist kamu politikası analizi yaklaşımlarının birbiri arasındaki eleştirel noktaları, iklim değışikliği alan yazınında da dolaylı olarak yer almaktadır. Örneğin; Shogren ve Toman (2000: 15), iklim değışikliği konusunda, rasyonel yaklaşımın metotlarından biri olan fayda-maliyet analizinin eleştirilerine değinmektedir. Onlara göre iklim değışikliğinin neden olduğu zararlar ve bu zararları azaltmak üzere uygulanacak olan politikaların maliyeti, politika üreticilerinin sahip olduğu bilgiden bağımsız bir Şekilde belirsizdir.

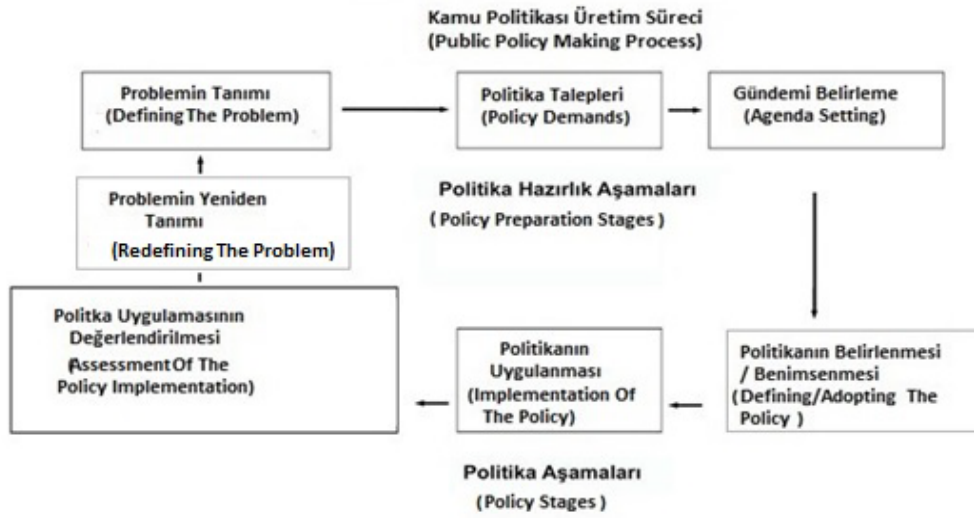
Bunun nedeni, maliyetlerin sonu belli olmayan bir zaman çizgisine yayılmış olmasıdır. Diğer yandan, iklim değişikliği konusu çok önemli adalet ve eşitlik sorunu içermektedir. İklim değişikliği alanında uygulanacak politikaların gelecek nesillere olacak etkisi bir fayda-maliyet analizi değil, birer manevi sorundur. Bu sorunları tam çözmeseyse de, son yıllarda iklim değişikliği konusunda gelişmiş ülkelerin, gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelere karşı önerdiği politika süreçleri (emisyon sınırı muafiyeti vb.) eşitsizliği gidermek adına atılan önemli adımlardır. Yazarlar, fayda-maliyet analizinin politika üretiminden tamamen kaldırılmasını değil, karar vericilerin politika üretimi sürecinde daha iyi ekonomik analiz yapmalarını, farklı değerleri de hesaba katmalarını ve her türlü eşitsizliği göz önünde bulundurmalarını savunmaktadırlar. Zira bir kamu politikası üretim sürecinde, fayda-maliyet analizine sadece parasal açıdan bakmak, üretilecek politikanın niteliği de bir takım değerler açısından tatmin edici olmayabilecektir. İklim değişikliği politikalarında, benzer yönde bir bakış açısı daha vahim sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Kısa vadede, parasal açıdan daha rasyonel olduğu düşünülen ve üzerine karar kılınan politikalar, uzun vadede gelecek nesillerin yaşayacağı dünyayı daha yaşanılmaz bir yer haline çevirebilecektir.

İklim değişikliği politikaları; fizik, kimya, biyoloji, çevre bilimleri, ekonomi, sosyal ve beşeri bilimlerin tümüyle bağlantılı politikaları kapsamaktadır. Enerji kaynakları, su kaynakları, tarım ve kentleşme alanları özellikle iklim değişikliğinden birincil derecede etkilenen ve aynı zamanda iklim değişikliğini etkileyen dinamiklerin yer aldığı temel noktalardır. Bu başlıklar altında çeşitli dinamiklerin, özellikle sera gazı emisyonları üzerindeki etkileri ya da sera gazı emisyon oranlarının çeşitli kaynaklar üzerindeki etkileri sayısal verilerle karşılaştırılmaktadır. Üretilecek iklim değişikliği politikaları için de elde var olan bilgiler ışığında geleceğe dair beklentiler oluşturulup, gelecek senaryoları üretilmektedir. Çalışmanın önceki bölümünde daha detaylı olarak ele alınan kamu politikası analizi yaklaşımları göz önüne alındığında, politika üreticilerinin sahip olduğu veriler ışığında, politikayı belirli bir sürece yayarak onu basamaklar halinde uyguladıkları, sosyo-kültürel ve bireysel değerlerden ziyade daha çok sayısal verilere dayanan ve bu verileri multidisipliner bir şekilde yorumlayan rasyonel yaklaşımlı kamu politikası analizi, iklim değişikliği politikaları için daha kullanışlı bir model olacaktır. Diğer yandan, önde gelen dünya ülkelerine kıyasla Türkiye, iklim değişikliği konusuna ancak 2000'li yıllardan sonra adapte olabilmıştır. Dolayısıyla, konu ile ilgili olabilecek tüm aktörlerin (vatandaşlar dâhil) farkındalığının görece yetersiz olması ve diğer muhtemel tecrübesizlikler düşünüldüğünde, daha karmaşık bir politika analizi modelini ortaya koyan post-pozitivist kamu politikası analizi Türkiye için uygun görülmemiştir.

3. TÜRKİYE'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARININ KAMU POLİTİKASI ANALİZİ SÜRECİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kamu politikası üretim sürecini döngüsel olarak basamaklara ayıran ve rasyonel yaklaşım çerçevesinde sunan politika yapım süreci modeli, genel hatlarıyla aşağıdaki tabloda yer alan şekli ile kalıplaşmıştır. Benzer şekilde Jenkins (1997: 30), alan yazınında yer alan ve politika üretim süreci basamaklarından oluşan rasyonel kamu politikası analiz sürecinin, Harold Lasswell'in (1956) ortaya koyduğu modelin geliştirilmesiyle ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Türkiye'de yapılan kamu politikası analizi çalışmalarında da benzer bir süreç döngüsüne rastlamak mümkündür.²

Şekil.1: Kamu Politikası Analizi Basamakları

Kaynak: Cochran vd., 2009

Kamu politikası analizinde, basamaklarda bir başlık olarak yer almamasına karşın, sürecin bütününde etkiye ve önemli bir role sahip olan “aktörler”, üzerinde özellikle durulması gereken bir konudur. Aktörler, problemin tanımlanmasından, politika taleplerinin ve alternatiflerinin belirlenmesine, gündemin oluşturulmasından, politikaların belirlenerek uygulanmasına ve politika sonuçlarının geribildirimlerle değerlendirmesine etki eden paydaşlardır. Türkiye'nin iklim politikalarına etki eden bu aktörleri altı grupta sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan ilki politikaları oluşturan ana aktörlerin bulunduğu kamu kesimiyken bir diğeri, birlik ve dernekler yoluyla küresel sisteme entegre

² Sözü edilen model çerçevesinde yapılmış iki çalışma örneği için; Semiz, Ö. (2009). “Bir Kamu Politikası Analizi: Türkiye’de Korsanla Mücadele Odaklı Fikri Haklar Politikası”, Ankara Barosu Dergisi, <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/frmmakale/2009-4/1.pdf> (Erişim Tarihi: 20.09.2015) ve Çalı, H. H. (2012). “Aile İçi Şiddet: Bir Kamu Politikası Analizi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2012 16 (2): 1-25 künyeli çalışmalara bakılabilir.

olarak, verimlilik ve enerji tasarrufuyla giderleri azaltma yolunda giderek, teknolojiyi kullanarak rekabet üstünlüğü yaratmak isteyen ve sürdürülebilirlik ilkesini uygulayarak iklim politikalarında savunmacı bir tutum sergileyen şirketlerden oluşan özel sektördür. Uluslararası kuruluşlar, sivil toplum, akademi ve medya ise gruplandırmanın kalan kısmını oluşturmaktadır (Şahin, 2014: 7). Daha genel bir grupta ise aktörleri, hükümet kesimi aktörler, hükümet dışı aktörler ve uluslararası kuruluşlar başlıkları altında toplamak mümkündür (Şahin, 2014: 64). Kategorilerde yer alan aktörlerin isimlerinin tümünü bu başlık altında vermek mümkün olmasa da, söz konusu aktörlerin bazılarında çalışmanın devamında, politika analizi basamaklarında yer verilecektir.

Problemin Tanımlanması

Kamuya ilişkin bir sorunun ilgili aktörlerce çözülmek üzere bir amaç haline gelmesi, o sorunun bir kamu politikası problemine dönüşmesine bağlıdır. Problemin tanımlanması olarak nitelendirilen bu ilk basamak, kamu politikası analizi sürecini başlatan basamak olması dolayısıyla çok önemlidir. Yıldız'ın (2011: 2) deyişiyle, “kamu politikası üretim süreci büyük bir çembere benzetilirse, saatin 12’yi gösterdiği noktada ‘problemin tanımı’ vardır”.

İklim değişikliği konusu, bir kamu politikası sorunu olarak ele alındığında, kamu politikası problemini oluşturabilecek nedenler Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) başlangıcında, maddelere ilişkin bölümden önce belirtilmiştir. Sözleşmede sorun şu şekilde belirtilmektedir (REC, 2006: 7):

Yeryüzü iklimindeki değişikliğin ve bunun zararlı etkilerinin insanlığın ortak kaygısı olduğunu kabul ederek,

İnsan faaliyetlerinin atmosferdeki sera gazları yoğunluklarını arttırmakta olduğu, bu artışların doğal sera etkisini yükselttiği ve bunun yeryüzü sıcaklığında ve atmosferde ek bir ortalama sıcaklık artışı ile sonuçlanacağı ve doğal ekolojik sistemlere ve insanlığa zarar verici etki yapabileceği endişesiyle...

Genel sorunu yansıtan bu metnin yanı sıra, sorunun Türkiye'deki tanımına bakıldığında, içerik olarak ana sorun üzerinde durulmakta ve özellikle Türkiye'nin BMİDÇS'ne taraf olan diğer ülkelere kıyasla sahip olduğu “özel koşullar” vurgulanmaktadır. Bu özel koşullar: Nüfus artış hızının yüksekliği, insani kalkınma hızının düşüklüğü, taraf ülkelere göre kişi başı birincil enerji üretiminin düşüklüğü, kişi başı ortalama zararlı gaz salımı oranının düşüklüğü ve iklim değişikliğinin zararlı sonuçlarından en çok etkilenecek coğrafi bölge olan Akdeniz Havzası'nda yer almasıdır (ÇŞB, 2013). Türkiye'nin iklim

değişikliği konusunda uygulamayı planladığı orta ve uzun vadeli politikaların yer aldığı Ulusal İklim Değişikliği Aksiyon Planı'nda (ÇŞB, 2011), ülkenin sürdürülebilir bir kalkınma hedefiyle çeşitli sektörlerde özellikle zararlı gaz salınımının azaltılmasına yönelik politikalar üzerinde durulmaktadır.

Ulusal bildirim ve aksiyon planının genel şekil şartları göz önüne alındığında, bu belgelerdeki politikalar üzerinde daha makro bir bakış açısıyla durulması normal olarak değerlendirilebilecektir. Bu çalışmada, kamu politikası analizi açısından önerilen durum, daha yüzeysel problemlere karşı ve problemlerin kökleri arasında yer alan sorunlara karşı kamu politikası üretilmesidir. Konuyu daha somut bir hale getirebilmek açısından “kamu politikası problemi” olarak tanımlanabilecek bazı kök sorunlar ve sorular şu şekilde sıralanabilir:

- Zararlı gaz salınımını azaltmak üzere fabrikalarca kullanılan filtrenin fiyatı çok yüksek, bu fiyatlar nasıl azaltılabilir?
- Sanayide çalışacak olan mühendislerin iklim değişikliği duyarlılığı yeterli ölçüde değil. Bu duyarlılık daha temelde nasıl artırılabilir?
- Zararlı gaz salımın etkisini düşüren orman arazileri yeterli büyüklükte değil. Bu nasıl artırılabilir? Hangi bölge ya da şehirlerden başlanılmalıdır?
- Sosyal medya iklim değişikliği farkındalığının artırılmasında daha etkin nasıl kullanılabilir?

Yukarıda örnek olarak verilen kök sorunlara benzer şekilde daha birçok mikro kamu politikası problemi tanımlanabilmektedir. Bunun için özellikle vatandaşlar, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin yapacağı çalışmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'deki alan yazınında bu tip çalışmalara rastlamak oldukça zordur. Çalışmalar daha çok kamu kesimi tarafından oluşturulan genel vizyona dayanan ulusal belgeler şeklindedir.

Rasyonel kamu politikası analizini bu basamaklarda bir örnek aracılığı ile tasvir etmeye çalışmak, bu sürecin anlaşılması adına faydalı olacaktır. Spesifik bir örnek verilecek olursa; sürecin bu basamağında problem, “taşıtlardan kaynaklanan kirletici egzoz gazlarının neden olduğu karbondioksit (CO2) konsantrasyonunun artmasına bağlı olarak iklim değişikliği etkilerinin artması” olarak tanımlanabilir. Tanımlanan bu problem, iklim değişikliği için genel bir problem olan “CO2 konsantrasyonunun” daha da kökenine inilmiş bir problemdir. Bölümün diğer başlıklarının son kısımlarında, tanımlanan bu probleme ilişkin oluşturulacak politika ve politikanın oluşma evreleri verilecektir.

Politika Taleplerinin Oluşturulması, Gündem Belirleme ve Politikanın Belirlenmesi

Politika taleplerinin oluşturulması, problem tanımından sonra, tanımlanan probleme ilişkin çözüm önerilerinin ortaya konulması aşamasıdır. Bu aşamada en önemli kriterlerden birisi, aktörlerin sürece katılımıyla soruna farklı açılardan yaklaşabilmesidir. Kamu kesimi aktörleri içerisinde yer alan, iklim değişikliği ile ilgili bakanlıklar ve bağlı kuruluşlar (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı gibi) bu sürece öncülük eden aktörlerdir. Çözüm önerilerinin yanında, ulusal politikaların uluslararası politikalara uyumu adına sürece dâhil edilecek olan Birleşmiş Milletlere bağlı Bölgesel Çevre Merkezi (REC) gibi kuruluşlar da Türkiye’de kurumsal merkez açan aktörlerdendir. Uluslararası statüde Greenpeace Akdeniz, ulusal statüde Küresel Eylem Grubu (KEG), İklim Ağı, 350 Ankara kuruluşları, sürece dâhil olan sivil toplum kuruluşları gruplarıdır (Şahin, 2014). Sivil toplum kuruluşları diğer bir yönüyle, vatandaşların da politika üretim sürecine katılımında önemli bir araç görevi görmektedir.

Özellikle zararlı gaz salınımında büyük paya sahip olan kurumsal şirketlerin de içinde yer aldığı özel sektör aktörü, daha çok kendi çıkarlarını korumak adına çeşitli meslek birlikleri ile sürece dâhil olmaktadır. Alternatif politikaların üretilmesinde özel sektör aktörünün, sivil toplum kuruluşlarına karşı dengeleyici politika önerileri ortaya koyma eğilimi, kuruluş amaçları olan karlılık ilkesinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan sürecin önemli aktörlerinden biri olan üniversiteler de bilimsel çalışmaların üretildiği kuruluşlar olarak iklim değişikliği konusunda daha objektif ve verimli politika önerileri sağlanmasına katkıda bulunurlar. İklim değişikliği politikalarına Türkiye’de üniversite katılımı bir hayli düşük olsa da ülkede mevcut olan 200 civarındaki üniversiteden, İstanbul Teknik Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi bu alanda bir takım öncü çalışmalar yürütmektedir. Yapılan akademik çalışma sayılarına bakıldığında ise iklim değişikliği başlığını içeren çalışma sayısı 500-600 civarındayken bu başlığa “politika” sözcüğü eklendiğinde sayı 100’ün altına düşmektedir (Şahin, 2014: 182).

Medya ve sosyal medya aktörleri, hem politika taleplerinin karar vericilere ulaşmasında hem de gündem belirlenmesinde işlevi olan en önemli aktörlerdir. Gündem belirlemede bir takım farklı amaç odakları olabildikleri gibi, bu odakların oluşturulmasında da rol alan aktörlerdir. Örneğin; hükümetin seçtiği politika alternatiflerinin ön planda olduğu “hükümet gündemi”, karar listesine alınan ve farklı aktörlerin önerilerinin de içinde yer aldığı “karar gündemi” ve

medyada ilgi toplayan politika alternatiflerinin bulunduğu “medya ve kamuoyu gündemi” birbirlerinden farklı içeriğe sahip olabilmektedir. Bu içeriklerde, hükümet gündeminde hükümet yetkililerinin, karar gündeminde özel sektör yetkilileri ile teknik uzmanların, medya ve kamuoyu gündeminde ise sivil toplum kuruluşlarının etkileri daha baskın şekilde hissedilecektir (Kingdon, 2014: 4). Gündemde yer alan bu aktörlerin ürettiği politika alternatiflerinin kabul edilebilirliğinde, çözüm önerilerinin niteliğinin beraberinde oluşturduğu baskının da etkisi olacaktır. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren önemli bir iletişim aracı haline gelen internet ve sosyal medya, aktörlerin politika alternatiflerini geniş kitlelere duyurabilecekleri birer araç haline gelmiştir (Göçöğlü, 2014).

Politikanın belirlenmesi ve benimsenmesi aşamasında, karar verildikten sonra politika formüle edilmiş, gerekli düzenleme ve yasama işlemleri yapılarak uygulanacak politikanın detayları son haline getirilmiştir. Becker’in (1984: 25) belirttiği üzere, bu aşamada gündem belirlemede daha etkili olan aktörlerin politika önerilerinin baskın olduğu bir karar alınması beklenmektedir. Ancak söz konusu iklim değişikliği politikaları olduğunda, burada istisnai bir durum göz önünde bulundurulmalıdır. İklim değişikliği konusu sonuçlarıyla tüm insanlığı ve hatta daha sonraki nesilleri de ilgilendirmektedir. Çalışmanın önceki bölümünde değinildiği üzere, bu konuda yapılacak fayda-maliyet hesapları, diğer kamu politikası analizlerinde yapılacaklardan farklılık taşımaktadır. Bu bağlamda, iklim değişikliği politikaları üzerinde belirlenecek olan politikalarda çıkar gruplarının kitlesel avantajlarından ziyade insanlığın ortak çıkarları ön planda tutulmalıdır. Ülkelerin iklim değişikliği politikaları, karbon piyasası, özel şirketlerin iklim değişikliği önlemleri konusunda kendi çıkarlarına yönelik baskıları düşünüldüğünde, söz konusu politikalarda daha çok yerel-kitlesel çıkarların ön planda tutulduğu, insanlığın ortak çıkarı durumunun göz ardı edildiği görülmektedir.

Türkiye’de iklim değişikliği alanında üretilen kamu politikaları, BMİDÇS’de yer alan bir durum nedeniyle olması gerekenden daha farklı bir yönde ilerlemektedir. Durum kısaca özetlenecek olursa, BMİDÇS Ek-I’de yer alan ülkeler, belirlenen protokollere göre sera gazı salınımını azaltmak zorunda olan ve bu doğrultuda belirli yüzde hedefleri olan ülkelerdir. Ek-II’de sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkeler Ek-I’de yer alan ve geçiş ekonomisi pozisyonunda bulunan ülkelere, hedeflerine ulaşmaları adına finansal kaynak sağlamak zorundadır. Bunun yanında ülkeler arasında zararlı gaz salınımının düşürülmesini teşvik eden karbon kredileri ve satışına dair ticari işlemler gerçekleştirilmekte ve ülkeler bu işlemlerden maddi gelir elde etmektedir. Örneğin; kendi kotasından daha fazla bir gaz salınımı tasarrufu sağlayan bir ülke, bu oranı para karşılığı başka bir ülkeye satarak finansman sağlayacaktır. Diğer ülke ise bu oranı, zorunlu olduğu ve hedefini tutturamadığı

halde yaptırma tabi olacağı gaz salınımını azaltma kotasında kendi tasarrufu gibi kullanabilecektir. Türkiye 2001 yılında, 7. Taraflar birleşmesinde (COP 7), çalışmada daha önce de bahsedilen özel koşulları nedeniyle Ek-II listesinden çıkarılmış ve sera gazı salınımını azaltma zorunluluğu kaldırılmıştır. Ancak azaltmalardan finansman sağlayabileceği, karbon satımı ve karbon kredileri gibi işlemleri yapabilmesine de hak tanınmamıştır. Türkiye'nin bu haklardan mahrum olmasının, iklim değişikliği alanında üretilecek olan gaz salınımının azaltılmasına yönelik politikaların sayısını ve mahiyetini olumsuz yönde etkilediği açıktır. Diğer yandan 2015 yılında Paris İklim Zirvesinde imzalanan (Karakaya, 2015) Paris Anlaşması'na değinmekte yarar vardır. Yukarıda anlatılan özel koşullar nedeniyle, Türkiye'nin karbon salımı azaltma üzerine sahip olduğu sorumluluk belirsiz bir durumdayken, Paris Anlaşması ile bu durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Nitekim bu anlaşma, kendisine taraf olan 195 ülkenin tümüne emisyon azaltmaya dair sorumluluk yükleyen bir anlaşmadır. Zira Paris Anlaşması metninde sözleşmede geçen Ek-I, Ek-II ve Ekler Dışı listelere hiçbir atıf yapılmamış ve anlaşmanın içinde Türkiye'nin "özel koşullarının tanındığı" notuna yer verilmemiştir. Bu durum, Türkiye'nin iklim değişikliği konusunda üreteceği kamu politikalarına orta ve uzun vadede etki edebilecektir.

Bir önceki başlıkta tanımlanan probleme dönülecek olursa, bu problem ilişkin politika taleplerinin toplanması farklı yollarla gerçekleştirilebilecektir. Nitekim bu noktada, politika üretim sürecinde zaman zaman yer değiştirebilecek iki basamak bulunmaktadır. Söz konusu basamaklar, politika taleplerinin toplanması ve gündem belirleme basamaklarıdır. Problem tanımının politikayı yürütecek mercilere değil, buna etki edecek aktörlerce yapıldığı durumlarda, gündem belirleme basamağı politika taleplerinin toplanması basamağından önce gelebilir. Örneğe bağlı olarak, zararlı egzoz gazlarının iklim değişikliğine etki etmesi problemi bir STK tarafından tanımlandığında, buna yönelik politika taleplerinin toplanması için öncelikle problemin gündeme getirilmesi gerekebilecektir. Dolayısıyla STK, bu probleme ilişkin kamuoyu oluşturmak amacıyla bildiri yayınlama, afiş poster vb. araçlar aracılığıyla problemi gündeme getirmeye çabalayacaktır. Kamuoyu oluşturulduktan sonra vatandaşlar, diğer STK'lar, kamu organları ya da özel uzman kuruluşlarca politika talepleri oluşturulabilecektir. Gündem oluşturulduktan sonra gelen politika talepleri, dizel araçlara partikül filtresi takma, insanları toplu taşımaya yönlendirme ve yeni alınacak binek araçlar için vatandaşları elektrikli araçlara yönlendirme şeklinde belirlenir.

Politika talepleri toplandıktan sonra tanımlanan probleme en uygun bulunacak politika önerisi seçilecektir. Bu noktada, üretilecek olan çözümün kısa, orta ve uzun vadede sağlayacağı faydaları, maliyeti, nüfuzu, uygulama

kolaylığı vb. göz önüne alınarak, üzerinde aktörlerce uzlaşılan (ya da en büyük talebi gören) bir tanesi seçilir. Rasyonel kamu politikası analizinin kalbi olan “en büyük faydayı sağlayacak” kararı alma uğraşı bu basamakta yapılacaktır. Bunun için çalışmada daha önceden bahsedilen fayda-maliyet analizi, yardımcı olarak SWOT analizi vb. teknikler kullanılacaktır. Söz konusu analizlerin sonucunda, bu örnek için “vatandaşları elektrikli araçlara yönlendirme” politikasının belirlendiği düşünülecektir.

Politikanın Uygulanması, Değerlendirilmesi ve Problemin Yeniden Tanımlanması

Belirlenen ve benimsenen bir kamu politikasının ilgili kuruluşlarca yürütülmeye başladığı aşama politikanın uygulama aşamasıdır. Bu aşama genellikle, politika için gereken kanunun çıkarılmasıyla sona eren bir süreç olarak düşünülse de, daha dinamik ve aksiyona dayalı bir aşama şeklindedir (Jann ve Wegrich, 2007: 51). Özellikle iklim değişikliği politikalarında amaç doğrudan ya da dolaylı olarak zararlı gaz salınımının azaltılmasını sağlamak olduğundan dolayı, bu konuda çıkarılacak metinlerden (yasalardan) ziyade, maddi olarak azaltılmasına etki edecek aksiyonlarda bulunulması önem taşımaktadır. Çalışmanın “Problemin Tanımlanması” başlığında yer alan bazı iklim değişikliği kök sorunları düşünüldüğünde, sorunlara yönelik uygulanacak olan çözüm politikaları sırasıyla (araştırmacıya göre);

- Zararlı gaz salınımını azaltmak üzere fabrikalarca kullanılan filtrenin ithal ediliyor ise milli üretime teşvik edilmesi,
- Fabrikalarda ve sanayide çalışacak olan mühendislerin iklim değişikliği farkındalığının artırılması için lisans eğitimlerinde bu konuda dersler verilmesi,
- Zararlı gaz salınımını azaltmak üzere belirli bölgelere belirli dönemlerde, belirli sayıda fidan dikilmesi,
- İklim değişikliği farkındalığının artırılmasında sosyal medyayı daha etkin kullanmak amacıyla belirlenen aktörlerce bu amaca yönelik geniş kapsamlı sosyal medya platform hesaplarının açılması

gibi somut ve aksiyonel anlamda uygulanacak kamu politikaları niteliğinde olmalıdır.

Uygulanan kamu politikalarının değerlendirme aşamasında, belirlenen probleme yönelik bir çözüm olarak benimsenen politikaların amaçlarına ulaşım sağlamadığı sorgulanmaktadır. Söz konusu amaçların gerçekleşip gerçekleşmediği ve belirlenen sorunun çözülüp çözülmediğinin yanı sıra, asıl sorunun çözülmesi sorun mu yoksa bu soruna yol açan başka bir sorun mu olduğu da saptanmalıdır (Yıldız, 2011: 7). Bu, genel olarak kamu politikaları sonucunda

saptanması zor ve zahmetli bir durum olmakla birlikte, iklim değişikliği politikaları alanında daha kolay analiz imkânı sunacaktır. Türkiye’de iklim değişikliği alanında çıkarılan strateji belgesi ve bildirilere bakıldığında; karbon salımı oranı, ölçülebilir çevre değerleri ve alt politika olarak mali politikalar çevresinde şekillenen iklim değişikliği politikalarının ne derece başarılı olduğu da yine sayısal veriler ışığında değerlendirilmektedir. Diğer yandan İklim değişikliği farkındalığının artırılması gibi, ölçümlenme konusunda daha karmaşık olan politikaların sonucu, kalitesinin ve etkisinin miktarı çok net olmasa da bu alanda bilgilendirilen kişi sayısı ile ölçümlenebilecektir.

Problemin yeniden tanımlanması aşaması, uygulanan politika sonucu çözüm bulunmuş ya da bulunamamış bir problemin geldiği son noktanın belirlenmesi ya da ürettiği yeni problemlerin saptanmasına dayanmaktadır. Çalışmada, daha önce kök sorun olarak verilen sorunlara yine çalışmada verilen çözüm politikaları uygulandığında, aşağıdaki gibi yeni sorunlar ortaya çıkabilmektedir:

- Fabrika filtrelerinin maliyetinin düşürülmesine rağmen, filtreleri kullanan fabrika sayısının öngörüldüğü şekilde artmaması,
- Mühendislerin iklim değişikliği politika bilinçlerinin artmasına rağmen, bu farkındalığın getirdiği önlemleri kullanacak inisiyatif sağlayacak görev tanımlarının olmaması,
- Zararlı gaz salınımını azaltmak üzere belirli bölgelere, belirli dönemlerde, belirli sayıda fidan dikilmesine rağmen çok sayıdaki orman yangınları nedeniyle belirlenen oranda yeşil alan artırımının sağlanamaması,
- İklim değişikliği farkındalığının artırılmasında sosyal medyayı daha etkin kullanmak amacıyla, belirlenen aktörlerce bu amaca yönelik geniş kapsamlı sosyal medya platform hesaplarının açılmasına rağmen gerekli takipçi sayısına ulaşılamaması

Bu gibi sorunların yeni sorunların ortaya çıkma ihtimali doğrultusunda, üretilen kamu politikalarının tam anlamıyla başarıya ulaşması için problemin yeniden tanımlanması aşaması da büyük önem taşımaktadır. Yeniden tanımlanan problemler, hem önceki uygulanan politikanın başarısının sağlamasını gerçekleştirecek hem de kök problemlerin ya da oluşan yeni problemlerin de politika üretim sürecine dâhil edilmesini sağlayacaktır.

Diğer başlıklarda ele alınan örnek üzerinden düşünüldüğünde, belirlenen “vatandaşları elektrikli araçlara yönlendirme” politikasının nasıl uygulanacağı bu aşamanın konusudur. Bunu devlet başta olmak üzere birçok aktör üstlenebilecektir. Devlet bu araçlar için çeşitli vergi indirimleri, krediler vb.

yöntemlerle teşvik sağlayabilecek, özel sektör firmaları müşterileri için kampanyalar yapabilecek ya da STK'lar vatandaşların bu konudaki bilincini yükseltecek çalışmalar yürütebilecektir. Uygulamanın nasıl yürütüleceği belirlendikten ve uygulama yürütüldükten sonraki aşamalarda, öngörülen süreler geçtikten sonra sonuçlar değerlendirilecektir. Bu durumda devletin teşvikleri, özel sektörün kampanyaları ve STK'ların çalışmaları sonucunda elektrikli araç satışlarındaki artış oranları ölçümlenebilecektir. Farklı fonksiyonlara yönelik (kirletici gaz salımı ne kadar azaldı gibi) farklı ölçümler de yapılabilecektir. Son aşamada ise belirlenen problemin yeniden tanımlanması vardır. Bu noktada ise daha önceden tanımlanan problemin aslında o soruna ait olup olmadığı, sorunu yansıtan başka bir kök problemin olup olmadığı belirlenmeye çalışılır. Egzozlardan kirletici gazların azalmasının iklim değişikliği üzerinde gerçekten olumlu bir etkisinin olup olmadığı, eğer olmadıysa gerçek problemin belirlenmesi çabaları da bu son basamakta yer alır.

Çalışmada ortaya konularak iklim değişikliği alanında kullanılması tavsiye edilen rasyonel yaklaşım, kamu politikasının maksimum toplumsal kazanım ve maksimum faydaya ulaşması gerektiği görüşü üzerine kurulmuştur. Bu yönde bir yaklaşım çevre politikalarına uygulandığında, ulaşılması planlanan çevresel etki hedeflerine yönelik daha radikal politikalar üretilmesini sağlayarak hızlı ve sonuç odaklı uygulamaları beraberinde getirecektir. Küresel bir problem olan iklim değişikliğine, yine küresel boyutta politikaların üretilmesi yararlı olabilecektir ancak bu ölçekte politikaların üretimi çok zordur. Küresel boyutta fayda-maliyet analizleri, problem tanımları yapmak ve bu boyutta politika üretim sürecinde katılımı sağlamak neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden iklim değişikliği konusunda, yerel boyutta üretilen rasyonel kamu politikalarının bütünleşmesiyle meydana gelecek makro politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de üretilen ve sonuçları tüm dünyayı ilgilendirecek iklim değişikliği politikalarında, ülkenin sahip olduğu dinamikler de göz önüne alındığında, rasyonel kamu politikası analizi kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

4. SONUÇ

Çalışma, Türkiye'de henüz yeni sayılabilecek ancak gelişmekte olan "İklim Değişikliği Politikaları" konusuna, başlığında yer alan "politika" kelimesi dolayısıyla ilişkide olduğu "kamu politikası analizi" çerçevesinden bakmayı amaçlamıştır. İklim değişikliği alanında yapılan alan yazını taramasına ve Türkiye'nin bugüne kadar hazırladığı iklim değişikliği ile ilgili plan ve bildirilerde bakıldığında, politikaların yeterince somut, rasyonel ve çözüme yönelik olmadığı gözlemlenmektedir. Hazırlanan belgelerde yer alan stratejilerin daha çok genel ve prosedürel olup, bu politikaların üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları

tarafından detaylandırılarak somutlaştırılmadığı gözlemlenmiştir. Bu anlamda çalışmada tasvir edilmeye çalışılan rasyonel bakış açısında, aşamalardan oluşan döngüsel bir süreç şeklinde oluşturulmuş kamu politikası analizinin, üretilecek söz konusu politikalara ve akademik çalışmalara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye’de iklim değişikliği politikaları, yıllar itibariyle özel koşulların ön plana çıkarılarak uluslararası anlaşmalardan kaçınmaya yönelmiş ve daha çok makro-ekonomik durumu etkilemeyecek şekilde üretilmeye ve uygulanmaya odaklanmıştır. Hâlihazırda dünyada, Kyoto Protokolü’nün 17. maddesine bağlı olarak, emisyon ticareti ile ülkelere izin verilen ve emisyon hedeflerinden, kendilerine belirlenen kotanın üzerinde kalan emisyon birimlerini satma uygulaması yürütülmektedir (Binboğa, 2014: 5740). BMİDÇS’de taraf olunan bazı maddelerden kaynaklanan durumdan dolayı Türkiye, bu uygulamanın dışında tutulmaktadır. Ülkeyi karbon ticareti haklarından mahrum bırakan durumdan dolayı, ülkede üretilecek olan iklim değişikliği politikalarının negatif yönde etkilendiği düşünülmektedir. Zira bu ticaretten doğacak olan karlılık durumu, söz konusu politikaların üretilmesinde bir katalizör göreve görebilecek niteliktedir. Bu konu, ulusal bir politika olarak benimsenerek, üzerinde düşünülmesi ve ülke aleyhine çevrilmesi gereken bir konudur.

Türkiye’de, iklim değişikliği politikalarında rol oynayan ya da oynayacak aktörlerin belirlenmesine ilişkin çalışmalar kayda değerdir. Bu aktörlerin politika üretim sürecine katılmaları ve kendi politika önerilerini oluşturmaları teşvik edilmelidir. Üretilen iklim değişikliği politikalarında sürece dâhil olan aktörler hükümet kesimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları bazında iyi durumda gözükse de, sürece dâhil olan üniversite sayısı çok azdır. Akademi dışı aktörlerin sayıca fazla görünmesine karşın, yapılan alan yazını taramalarında bu aktörlerin oluşturduğu çalışmalara da yeterince rastlanmamıştır. İklim değişikliği politikaları toplumun bir kısmını değil tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, politika üretim süreçlerinde vatandaşlar dâhil çoklu aktör katılımı önemlidir. Dolayısıyla, Türkiye’deki tüm üniversiteler ve ilgili sivil toplum kuruluşları sürece dâhil olmalı ve aktif şekilde çalışmalıdır.

Son yıllarda özellikle sonuçlarının gözle görülür ve hissedilir seviyeye ulaşmasıyla (buzulların erimesi, mevsimlerin gecikmesi vb.) gündeme gelen iklim değişikliği konusunun, vatandaş algısındaki öneminin artırılması gerekmektedir. Bu konuda medya ve yeni bir popüler araç olan sosyal medyanın kullanımı önemlidir. Bu konuda gündem belirleme, iklim değişikliği konusunda üzerinde durulması gereken bir aşamadır.

Son yıllarda iklim değişikliği konusunda oluşturulan ulusal plan ve bildirimler iklim değişikliği konusuna verilen önem açısından olumlu sinyaller

verir niteliktedir. Fizik, kimya, biyoloji, bilgi sistemleri, teknoloji, çevre bilimleri, ekonomi gibi disiplinleri ilgilendiren söz konusu iklim değişikliği politikalarının tasarımında, multidisipliner metotların da kullanılacağı rasyonel bir kamu politikası analizine başvurmak daha sistematik, stratejik, etkin, verimli, şeffaf, katılımcı, sürdürülebilir ve izlenebilir politikalar üretmek adına yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Argun A. (2011), "Türkiye'de Kamu Politikası Disiplininin Tarihsel İzleri", Kartal, Feridun (Der.), Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları (Ankara: TODAİE): 75-99.

Andrews, Clinton J. (2007), Rationality in Policy Decision Making, Frank Fischer, Gerald J Miller ve Mara, S. Sidney (Der.). Handbook of Public Policy Analysis (USA: CRC Press): 161-171.

Becker, Gary (1984), Public Policies, Pressure Groups and Dead Weight Cost (US: Center for the Study of the Economy and the State Working Paper Series, Working Paper): 35.

Binboğa, Gülüzar (2014), "Uluslararası Karbon Ticareti ve Türkiye", Journal of Yasar University, 9 (34): 5732-5759.

Bolin, Bert (2007), A History of The Science and Politics of Climate Change (Cambridge: Cambridge University Press).

Bowen, Alex ve James Rydge (2011), Climate change policy in the United Kingdom. (UK: Centre for Climate Change Economics and Policy Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment, Economics Department Working Papers): 886.

Cochran, Clarke E., Lawrence C. Mayer, T.R. Carr, ve N. Joseph Cayer (2009), American Public Policy: An Introduction (Boston: Wadsworth Cengage Learning).

Cohen, Michael D., James G. March ve Johan P. Olsen (1972), "A Garbage Can Model of Organizational Choice", Administrative Science Quarterly, 17 (1): 1-25.

ÇŞB. (2015), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/BMIDCS.aspx?sflang=tr> (03.04.2015).

ÇŞB. (2013), Türkiye İklim Değişikliği 5. Bildirimi (2-3-4-5). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Ankara).

ÇŞB. (2011), Ulusal İklim Değişikliği Aksiyon Planı. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Ankara).

DSİ. (2015), İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Türkiye. http://www.dsi.gov.tr/docs/iklim-degisikligi/iklim_degisikligi_cerceve_sozlesmesi_ve_turkiye.pdf?sfvrsn=2 (03.04.2015).

Dye, Thomas (1981), Understanding Public Policy (NJ: Prentice Hall: Englewood Cliffs).

Easton, David (1965), A Systems Analysis of Political Life (New York: Wiley Press).

Enserink, Bert, Koppenjan F. M. Joop ve Igor S. Mayer (2013), "A Policy Sciences View on Policy Analysis", Wil A. H. Thissen ve Warren E. Walker (Der.), Public Policy Analysis (US: Thissen, Springer): 11-40.

Fischer, Frank, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (2007), Handbook of Public Policy Analysis (US: CRC Press).

Göçoğlu, Volkan (2014), Kamu Politikası ve Sosyal Medya İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Heymann, Philip (2008), Living the Policy Process (Oxford: Oxford University Press).

Hoppe, Rob (1999), "Policy Analysis, Science and Politics: From 'Speaking Truth To Power' To 'Making Sense Together'", Science and Public Policy, 26 (3): 201-210.

Jann, W. ve K. Wegrich (2007), "Theories of the Public Cycle", Frank Fischer., Fischer, Frank, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Der.) Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods (US: CRC Press).

Jenkins, Bill (1997), Policy Analysis: Models and Approaches, Michael Hill. (Der). The Policy Process: A Reader (London: PrenticeHall): 30-38.

Karakaya, Ertem (2015), "Paris Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", <http://www.sut-d.org/wp-content/uploads/2015/12/sut-d-paris-anlasmasi.pdf> (17.10.2017).

Kingdon, John W. (2014), *Agendas, Alternatives, and Public Policies* (London: Pearson Education Limited).

Lasswell, Harold D. (1956), *The Decision Process* (US: University of Maryland).

Lasswell, Harold D. (1971), *A Pre-View of Policy Sciences* (NY: American Elseiver Publication).

Lejano, Raul Perez (2013), "Postpositivism and the Policy Process", Jr, Araral, E., Fritzen, S., Howlett, M., Ramesh, M. ve X. Wu (Der.). *Handbook of Public Policy* (UK: Routledge): 98-112.

Mazlum, Semra Cerit (2009), "Turkey's Foreign Policy on Global Atmospheric Commons: Climate Change and Ozone Depletion", Harris PG (Der.), *Climate Change and Foreign Policy: Case Studies from East to West* (NY: Routledge): 68-84.

Norwine, Jim (2014), *A World After Climate Change and Culture-Shift* (Springer).

REC. (2006), *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü* (Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi).

Shogren, Jason ve Michael Toman (2000), *Climate Change Policy Discussion Paper* (NY: Resources for the Future).

Smith, Kevin B. ve Larimer, Christopher W. (2009), *The Public Policy Theory Primer* (Boulder: Westview Press).

Şahin, Ümit (2014), *Türkiye'nin İklim Politikalarında Aktör Haritası* (İstanbul: IPM).

TİDB. (2013), *Türkiye İklim Değişikliği 5. Bildirimi (2-3-4-5)*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Ankara).

TİDS. (2010), *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Ankara).

UİDAP. (2011), *Ulusal İklim Değişikliği Aksiyon Planı*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Ankara).

Yıldız, Mete (2011), "Kamu Politikası", *Türkiye Bilimler Akademisi Açık Ders Malzemeleri*, <http://www.acikders.org.tr/course/view.php?id=66> (25.09.2015)

Yıldız, Mete, Mehmet Akif Demircioğlu ve Cenay Babaoğlu (2011), "Teaching Public Policy to Undergraduate Students: Issues, Experiences, and Lessons in Turkey", *Journal of Public Affairs Education*, 17 (3): 343–365.

**KÜLTÜREL MİRAS HAKKI: KÜLTÜREL MİRASA İNSAN
HAKLARI TEMELLİ GÜNCEL YAKLAŞIMLAR**

**CULTURAL HERITAGE RIGHTS: CONTEMPORARY
HUMAN RIGHTS BASED APPROACHES TO CULTURAL
HERITAGE**

Bahar AYKAN*

ÖZ

Son yıllarda, kültürel miras hakkı hem insan haklarının hem de kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin kapsamına gittikçe artan bir şekilde dahil ediliyor. Kültürel mirası sosyal kimliklerinin bir parçası olarak kabul eden bireylerin ve grupların ona erişimini ve ondan faydalanabilmesini kısıtlayan uygulamaların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesi gerektiği, akademik ve profesyonel çevrelerce de sıkça dile getirilmeye başlandı. Bu makale, kültürel miras hakkı konusundaki güncel akademik tartışmaları ve uluslararası sözleşmeler nezdindeki gelişmeleri “yerel mülkiyet” ve “katılım” odaklı iki farklı yaklaşım üzerinden incelemeyi amaçlıyor. Her iki yaklaşım da kültürel mirasın insan hakları temelli bir anlayışla korunmasının daha demokratik ve eşitlikçi süreçlere olanak vereceğini vurgulasa da, bu hakkın nasıl kavramsallaştırılması, neleri kapsamı ve kim(ler)e tanınması gerektiği konusunda farklı görüşler sergiliyor. Günümüzde “yerel mülkiyet” odaklı yaklaşım, uluslararası hukuk alanında daha yaygın olarak kabul görmektedir. Ancak Ian Hodder (2010) tarafından öne sürülen “katılım” odaklı yaklaşım, kültürel mirasla çeşitli ekonomik, kültürel ve politik

* Dr., Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kadıköy/İstanbul, aykanbahar@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8002-2215>.

* Makale Geliş Tarihi: 23.08.2017
Makale Kabul Tarihi: 02.11.2017

amaçlarla ilişki kuran toplumun farklı kesimlerinin hak taleplerini dikkate alması dolayısıyla daha kapsayıcıdır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kimlik Politikaları, İnsan Hakları, Kültürel Miras Hakkı, Uluslararası Hukuk.

ABSTRACT

In recent years, the right to cultural heritage has come to be included more and more within the framework of international conventions for the protection of human rights and cultural heritage. Furthermore, academic and professional circles have been increasingly considering the idea that practices limiting the access and enjoyment of individuals and groups who claim cultural heritage as part of their social identity should be treated as violations of human rights. This article aims to explore current academic debates on cultural heritage rights and related transformations in international conventions by focusing on “local ownership-based” and “participation-based” approaches. While both emphasize that the adoption of human rights-based approaches in the protection of cultural heritage would allow for more democratic and egalitarian processes, they differ on how this right should be conceptualized, what it should involve, and whose right it should be. Local ownership-based approach is more widely accepted in international law at present. However, participation-based approach put forward by Ian Hodder (2010) is more inclusive because it considers rights claims by different segments of society that relate to cultural heritage for various economic, cultural and political purposes.

Keywords: Cultural Heritage, Identity Politics, Human Rights, Cultural Heritage Rights, International Law.

GİRİŞ

Kültürel mirasın nasıl tanımlanacağı, geliştirileceği ve korunacağı hiçbir zaman sadece teknik bir soru olmadı. Graham ve Howard’ın (2008a: 6) belirttiği gibi, kültürel miras “geçmişin bir kalıtı” değildir, çünkü geçmişe ait her kültürel öge kültürel miras olarak hatırlanmaz ya da yaşatılmaz. Kültürel mirasın oluşturulması süreçleri bu nedenle daima dışlayıcıdır (Byrne, 2009: 230). Hangi kültürel öğelerin miras olarak seçileceği ve onlara hangi bağlamlarda nasıl anlamlar yüklenip, değerler biçileceği ise güncel sosyo-politik talepler ve

gerekçeler doğrultusunda şekillenir (Graham vd., 2000). Günümüzde kültürel mirası kimlik meselesi ekseninde, aidiyet ve beraberlik oluşturmak için bir araç olarak tartışan oldukça zengin bir uluslararası literatür oluşmuş durumda (bkz: Lowenthal, 1998; Graham vd., 2000; Hall, 2005; McLean, 2006; Smith, 2006; Graham ve Howard, 2008b; Anico ve Peralta, 2009a; MacDonald, 2013; Biehl vd., 2015). Bu çalışmalara göre, kültürel miras toplumsal ve topluluksal kimliklerin ve aidiyetlerin oluşturulması, meşru kılınması ve yeniden üretilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü kimlik inşasının temelini oluşturan ortak geçmiş algısı mimari yapılar, tarihsel anıtlar, sözlü anlatımlar, gösteri sanatları ve ritüeller gibi türlü türlü kültürel obje, mekan ve gelenekte somutlaşır. Anico ve Peralta'nın deyişiyle (2009b:1), kültürel miras çeşitli toplumsal kimliklerin temsiline olanak sağlayarak ve onlara bir performans alanı yaratarak kimlik inşasını hem sembolik hem de somut olarak destekler.¹

Son dönemde kültürel mirası temel bir insan hakkı olarak değerlendiren çalışmalar da onun kimlik inşa süreçlerindeki etkin rolüne vurgu yapmakta (bkz.: Vrdoljak, 2006, Silverman ve Ruggles, 2007a; Hodder, 2010; Langfield, vd., 2010; Blake, 2011; Logan, 2014; Ekern vd., 2015; Durbach ve Lixinski, 2017; Kraak, 2017). Bu yaklaşıma göre, kültürel miras ile sosyal kimliklerinin bir parçası olarak ilişki kuran aktörlerin ona erişimini ve ondan ekonomik, kültürel ve politik nedenlerle yararlanabilmesini kısıtlayan ya da engelleyen uygulamalar insan hakları ihlali olarak değerlendirilmelidir. Bu alandaki çalışmalarıyla tanınan William Logan'a (2007) göre kültürel mirasın tanımlanması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması mevzuları ortak kültürel kimliklerin inşası, meşrulaştırılması ve temsilindeki aktif rolünden dolayı insan hakları ile doğrudan ilişkilidir. Logan (2014: 160) kültürel miras hakkının genel kabul gören bir tanımını şöyle verir: "insanların –yani bireylerin veya coğrafya (lokal topluluklar), ortak kültürel özellikler (dil ya da din gibi), siyasi birliktelikler (aynı ülkenin vatandaşı olmak gibi) ya da kişisel özellikler (yaş, toplumsal cinsiyet, cinsel tercihler gibi) bağlamında tanımlanabilecek toplulukların- kendi kültürel miraslarından yararlanabilme ve bu mirasın devamlılığını sağlayabilme hakları vardır." Benzer bir şekilde Janet Blake de (2011) kültürel mirasın insan haklarıyla ilişkisini kimlik meselesi üzerinden açıklar. Ona göre, kültürel miras hakkının tanınması, esasen herkesin bireysel ya da kolektif olarak var olabilme hakkının tanınmasıdır. Bu bağlamda kültürel miras kültürel aidiyet hakkının (ki bu hakkı herkesin kültürel kimliğini özgürce seçebilme hakkı, toplumsal grupların kültürlerini geliştirebilme ve devam ettirebilmesi hakkı ve de bireylerin seçtikleri kültürel yaşamı özgürce sürdürebilmesi hakkı olarak detaylandırır)

¹ Kültürel mirasın ortak kimlik üretim süreçlerinde oynadığı etkin rolü –özellikle ulus-devlet inşa projesi çerçevesinde– tartışan bir çalışma için, bkz.: Aykan, 2012.

kapsamına girmesinden dolayı insan hakları çerçevesinde düşünülmalıdır (Blake, 2011: 205).

Ancak kültürel miras ve insan hakları arasındaki ilişkinin uluslararası hukuk nezdinde tanınmaya başlaması oldukça yeni bir durumdur. Örneğin, 1950'lerden bu yana kültürel mirasın korunmasına yönelik bir çok uluslararası, ulusal ve yerel çabaya öncülük eden Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) sözleşmeleri ve tavsiye kararlarında kültürel mirasın insan haklarıyla bağlantısı yakın zamana kadar göz ardı edildi.² Uluslararası insan hakları sözleşmelerinin kültürel miras hakkı konusundaki tutumu da bu argümanı destekler niteliktedir. Ne 1948 *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ne de 1952 *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* kültürel miras hakkına değinmez. Aşağıda açıklanacağı üzere, kültürel hak ve özgürlükleri uluslararası düzeyde güvence altına alma amacı güden *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* (1966) bile yakın zamana kadar kültürel miras hakkını tanımadı.

Silverman ve Ruggles'a göre (2007: 5) uluslararası sözleşmeler nezdindeki bu suskunluk kültürel mirasın insan haklarının önemli bir unsuru olarak kabul edilmesi gerektiği gerçeğini değiştirmez:

Dünya çapında, kültürel mirasın insan hakları konusundaki kapsamlı literatürde yeterince yer almaması, bu meselenin önemsiz ya da sosyal etkisinin zayıf olduğu anlamına gelmez. Din, siyasi ifade ve hareket özgürlüğü, şiddet, işkence ve açlığa maruz kalmama gibi haklar çok önemli insan haklarıdır ve kesinlikle korunmayı, ihtiyatlı davranılmayı ve sürekli bir analitik incelemeye tabii tutulmayı hak ederler. Fakat kültürel miras da insan haklarının vazgeçilmez bir unsuru olarak bu hakların arasında yer almalıdır; çünkü zaten kültürel miras kavramının kendisi bireylerin ve grupların kimliklerine saygı duyulmasını ve onların korunmasını gerektirir. Kültürel miras bir kişinin ya da topluluğun esas değerinin tanınması konusunda diredir.

Bu satırların yazılmasından beri geçen on yılda, kültürel miras hakkı hem insan haklarının hem de kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin kapsamına gittikçe artan bir şekilde girmeye başladı.³ Günümüzde, UNESCO ve Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (ICOMOS) gibi kültürel mirasın uluslararası düzeyde korunmasına yönelik çalışan bir çok kurum, bu koruma süreçlerinde ortaya çıkan adaletsizlik ve eşitsizlikleri insan

² 2003 yılında kabul edilen *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* kültürel mirasın insan hakları ile ilişkisine vurgu yapan ilk UNESCO sözleşmesidir.

³ Örneğin, UNESCO *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003); UNESCO *Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi* (2005); Avrupa Konseyi *Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi*; ve *Yerel Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Beyannamesi* (2007).

hakları temelli bir yaklaşım ile önlemeye yönelik çalışmalarda bulunuyor. Bu yaklaşımların benimsenmesinde uluslararası kurumların ön ayak olduğu kültürel mirası koruma programlarının, devlet ve uzman odaklı işlemesi dolayısıyla insan hakları ihlallerine yol açtığı konusundaki eleştiriler etkili oldu. Hodder'ın belirttiği gibi (2010: 863), bu yukarıdan aşağıya işleyen süreçler, kültürel mirası “törenselleşmiş obje, ortak kökenlerinin ya da kimliklerinin bir simgesi, bir iktidar nesnesi, ya da bir gelir kaynağı” olarak, çok farklı biçimlerde anlamlandıran ve yaşayan grupların taleplerine cevap veremedi.

Kültürel mirasın kimlik politikaları ile ilişkisi dolayısıyla insan hakkı olarak düşünülmesi gerektiği akademik ve profesyonel çevrelerce sıklıkla vurgulanır olsa da, bu hakkın nasıl tanımlanması gerektiği ve kim(ler)e tanınması gerektiği konusunda bir fikir birliği oluşmuş değil. Bu yazı, kültürel miras hakkı konusundaki güncel akademik tartışmaları ve uluslararası sözleşmeler nezdindeki gelişmeleri, iki farklı yaklaşım üzerinden ele almayı amaçlıyor. Ekern vd.'nin de belirttiği gibi, bir hakkın var olabilmesi için önce talep edilmesi gerekir (Logan, 2014: 160). Kültürel mirasın insan hakları çerçevesinde düşünülmesinde özellikle yerel halkların ve de azınlık gruplarının, bu konudaki talepleri etkili oldu. Logan'a göre (2014: 158) kültürel miras hakkı, miras kavramının kendisi mülkiyetin verasetinden ortaya çıktığından, mülkiyet hakkı ile temelden ilişkilidir. Kültürel miras hakkının mülkiyet temelli ve topluluk odaklı bir şekilde tanımlanmasına yönelik bu yaklaşımlar bir sonraki bölümde değerlendirilecektir. Kültürel mirasın kimliklerinin bir parçası olarak yaşayan ve yaşatan toplulukların onun “asıl sahipleri” olduğu ve dolayısıyla korunması, yönetimi ve kullanımı konusunda söz sahibi olması gerektiği fikrinden hareket eden bu yaklaşım, insan hakları ve kültürel mirasın korunmasına yönelik uluslararası sözleşmelerde de sıklıkla karşımıza çıkmaya başladı. Ancak, Ian Hodder (2010) tarafından ortaya atılan ve kültürel miras hakkının daha bağlamsal ve kapsayıcı bir şekilde düşünülmesini savunan “katılımcı” yaklaşıma göre, bu hak sadece yerel halkların, kültürel toplulukların ya da azınlık gruplarının hakkı olarak düşünülmemelidir. Kültürel mirasın mülkiyet ve köken üzerinden değil, sosyal adalet ve esenlik üzerinden tanımlanmaya yönelik bu yaklaşım makalenin üçüncü bölümünde detaylandırılacaktır. Sonuç bölümünde ise, bu insan hakları temelli yaklaşımların kültürel mirasın yukarıdan aşağıya yönetim süreçlerinde ortaya çıkan eşitsizlikleri giderme konusundaki mevcut ve olası etkilerine dair genel bir değerlendirme sunulacaktır.

1. KÜLTÜREL MİRAS HAKKINA YEREL MÜLKİYET ODAKLI YAKLAŞIM

Laurajane Smith (2006: 11), “Resmi Miras Söylemi” kavramını kültürel miras alanındaki profesyonel tartışmaları ve pratikleri şekillendiren ve bu

konudaki düşünme, yazma ve konuşma biçimimizi oluşturan hegemonik Batı söylemi olarak tanımlar. Smith'e göre Batı elitinin kültürel değerlerinden beslenen ve bu değerleri evrensel bilimsel ve estetik değerler olarak sunan bu hakim söylem, "büyük", "anıtsal" ve "ulusal" olanı kültürel miras, yani korunması gereken, olarak kavramsallaştırırken, bu tanımın dışında kalan kültürel unsurları değiştirme, unutmaya ya da yok etmeye yönelir. Bu hegemonik söylem, uluslararası ve ulusal düzeyde birçok kültürel miras koruma politikasına ve programına öncülük etmiş olan ICOMOS ve UNESCO sözleşmelerinde de kendini gösterir (Smith, 2006: 87). Smith (2006: 28), özellikle 1950'lerden sonra güçlenen ve yaygınlaşan, yerel haklar, ve azınlıklar, göçmenler gibi grupların kültürel miraslarının yönetiminde söz sahibi olma taleplerini, bu egemen söyleme önemli bir karşı çıkış olarak değerlendirir. Ona göre bu talepler aslında bu grupların tanınma, kendilerini tanımlama ve geçmişlerini kontrol etme talepleri olarak, kültürel kimlik politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir (Smith, 2006: 35).

Kültürel mirasın yönetim süreçlerine yerel toplulukların katılımını arttırmak, kültürel mirasın korunmasına yönelik politika ve uygulamalarda sıklıkla karşımıza çıkan bir söylem olmaya başladı. Ancak, Smith'e göre her yerel katılımı güçlendirmeye yönelik politika ya da pratik Resmi Miras Söylemini dönüştürücü bir rol oynamaz. Aksine, birçoğu yereli ön plana almadan, halihazırda yukardan aşağı işleyen süreçlerde bir de yerele söz hakkı vermekten öteye gidemeyerek, bu hakim söylemi yeniden üretir:

...bu politikalar genellikle Resmi Miras Söylemine aşağıdan yukarıya, güçlü karşı duruşlar değildir; aslında asimilasyon amaçlıdır ve yine yukardan aşağı işlerler. İlk bakışta, bu politikalar ve tartışmalar dışlanmış grupların mevcut uygulamalara nasıl dahil edilebileceği üzerinedir ... Buraya kadar övgüye değer, ancak bu durum yerleşmiş önyargılara meydan okumaktan ziyade dışlanan ve asimile edilenlerin kültürel miras uzmanları tarafından basitçe halihazırdaki plana eklendiği bir kavramsal çerçeve yaratıyor ... Toplulukların anlayışları ve değerleri ile uzmanlarınkiler arasında aktif bir müzakere içermeden uygulanan bir topluluk danışması, çok kolayca jest politikası haline gelebilir. (Smith, 2006: 37-38)

Smith'in bu satırları yazmasından bu yana, kültürel miras hakkı kavramından hareketle, kültürel mirasın korunması süreçlerinde yerel katılıma yer vermeyen politikaları ve uygulamaları sadece bir yönetim problemi değil, bir insan hakkı ihlali olarak değerlendiren yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaya başladı. Kültürel miras yönetiminin aşağıdan yukarıya doğru biçimlenmesini savunan yerel halklar, azınlık grupları ve sivil toplum kuruluşları son yıllarda taleplerini gittikçe artan bir biçimde insan hakları bağlamında dile getiriliyor. Bu talepler

zaman zaman UNESCO ve ICOMOS gibi uluslararası kurumların gündemine de taşınıyor. Dünya Mirası Listesinde yer alan Kakadu Doğal Parkında Avusturalya hükümetinin onayıyla yapılan uranyum çıkartma faaliyetleri konusunda Mirrar yerel halkı ve Avustralya hükümeti arasında yaşanan anlaşmazlık bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir (Francioni, 2016: 68-69). Olay, Mirrar halkının bu faaliyetlere kutsal alanlarına zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıkması ile baş gösterdi. Mirrar halkından bir delegenin UNESCO Dünya Mirası Komitesi toplantısına katılmak için 1998 yılında Paris'e gelerek bu faaliyetlerin durdurulmasını talep etmesiyle de UNESCO gündemine taşındı. Komite bu talebi değerlendirmeye alarak detaylı araştırılması için hem Avusturalya hükümetinin önerdiği hem de bağımsız uzmanlardan oluşan bir bilirkişi heyetinin kurulmasına karar verdi. Heyetin Kakadu parkındaki incelemeleri sonucunda maden çıkartma çalışmalarının parkın üstün kültürel ve doğal değerine büyük zarar vereceğini açıklaması üzerine Avusturya hükümeti bu faaliyetleri durdurdu ve 2003 yılında tamamen sonlandırılmasına karar verip, bölgeyi rehabilite etme çalışmalarına başladı. Francioni'ye göre (2016: 69) Kakadu örneği, yerel odaklı ve insan hakları temelli bir yaklaşımın uluslararası düzeyde karar alma mekanizmalarını değiştirebildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Son yıllarda bu yaklaşım uluslararası hukuk nezdinde de etkisini gösteriyor; hem insan haklarını hem de kültürel mirası korumaya yönelik uluslararası sözleşmelerde kültürel toplulukların, yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras haklarını tanımaya ve koruma altına almaya yönelik hükümler yer almaya başladı. Kültürel miras hakkını yerel mülkiyet odaklı tanımlayan bu yaklaşımlar, esasen ulus-devletlerin ve uzmanların kültürel mirasın korunması ve yönetimi süreçlerindeki hakim rolünü azaltmaya ve bu süreçleri aşağıdan yukarıya düşünmeye ve oluşturmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Kültürel miras hakkını açıkça tanıyan ilk uluslararası insan hakları belgesi 2007 yılında yürürlüğe giren *Yerel Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Beyannamesi* oldu.⁴ Beyanname, 31. maddesinde yerel halkların “kendi kültürel miraslarını sürdürme, yönetme, koruma ve geliştirme” haklarını korurken, 11. maddesinde ise somut olmayan kültürel mirasa vurgu yaparak, kültürel geleneklerini uygulama ve güçlendirme hakkını tanıır. *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* de 2009 yılında 43. oturumunda kabul ettiği 21 No'lu Genel Yorum'da yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras hakkını tanıyarak, 15. maddesinde halihazırda güvence altına aldığı kültürel

⁴ *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples* (2008), http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf (07.08.2017)

hayata katılma hakkının kapsamına dahil etti.⁵ Örneğin, Genel Yorum'un 37. maddesi, "yerel halkların kendi kültürel miraslarını, geleneklerini ve kültürel anlatımlarını sürdürme, kontrol etme, koruma ve geliştirme haklarına saygı gösterilmesini güvence altına alma konusunda ortak hareket etme" haklarını tanıır. Madde 49 ise ulus-devletlerin, azınlık gruplarının kendi kültürel miraslarına özgürce erişimini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtir.

Benzer bir değişim kültürel mirasın korunmasına dair UNESCO sözleşmelerinde de görülmekte. 2006 yılında yürürlüğe giren *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (SOKÜM Sözleşmesi) önsözünde *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ve *Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesine* atıfta bulunur.⁶ İkinci maddesinde ise sadece insan haklarıyla bağdaşan kültürel öğelerin somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilebileceğini belirtir. SOKÜM Sözleşmesi, kültürel mirası yerelden doğru ve kimlik eksenli tanımlaması dolayısıyla da dikkat çeker. Sözleşmenin ikinci maddesine göre:

Somut olmayan kültürel miras toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar- anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak, sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir...

Sözleşme ayrıca taraf devletlere toplulukları karar alma mekanizmalarına dahil etme konusunda önemli yükümlülükler getirir. On beşinci maddesine göre taraf devletler somut olmayan kültürel mirası yaratan ve sürdüren toplulukların, grupların ve bireylerin bu mirasın korunması süreçlerine mümkün olan en geniş biçimde katılımlarını sağlamalıdır. Üstelik SOKÜM listelerine dahil edilme kriterlerine göre, aday gösterilen unsurun sözleşmenin ikinci maddesindeki tanıma uygunluk göstermesi, adaylık dosyalarının toplulukların en geniş katılımıyla hazırlanması ve onların özgür, peşin ve bilgilendirilmiş olurunun adaylık dosyalarıyla birlikte sunulması gerekir.⁷

⁵ UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2009), "General Comment no.21, Right of Everyone to take part in Cultural Life", <http://www.refworld.org/docid/4ed35bae2.html> (07.08.2017)

⁶ *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* (2003), <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf> (07.08.2017)

⁷ SOKÜM Sözleşmesi'nin *İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi* ve *Acil Koruma Gerektiren Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi* isimli iki farklı listesi bulunur. Temsili Liste evrensel kültürel çeşitliliği yansıtan kültürel unsurları içerir. Acil Koruma Gerektiren Miras Listesi ise derhal koruma altına alınmadığı takdirde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan

Karar alma mekanizmalarına toplulukların katılımını arttırmak konusunda *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme*de de önemli değişimler görülmekte.⁸ 1972'den beri yürürlükte olan Dünya Mirası Sözleşmesi UNESCO'nun en popüler ve ses getiren programlarından biri olarak kabul ediliyor (Smith, 2006; Silverman, 2011).⁹ Kültürel mirası korumaya yönelik bir çok uluslararası, ulusal ya da yerel çabaya öncülük ettiği gibi, dünya mirası kavramının uluslararası düzeyde tanınmasında ve bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir değer olduğu görüşünün dünya çapında yaygınlaşmasında da etkili oldu. Ancak özellikle kültürel mirasın korunması süreçlerine yerel katılımı göz ardı etmesi konusunda önemli eleştirilere maruz kaldı ve başarısız bulundu (Ruggles ve Silverman 2009; Logan 2014).

Yakın zamana kadar, sözleşmenin hiçbir maddesinde toplulukların koruma süreçlerine dahil edilmesine dair bir hüküm yer almadı. Benzer bir şekilde uygulama aşamaları da yerel katılıma açık değildi.¹⁰ Dünya Mirasının devlet ve uzman odaklı korunması kültürel topluluklar, yerel halklar ve azınlıklar gibi bu mirasla iç içe yaşayan birçok grubun mülkiyet, barınma, dini özgürlük ve kültürel yaşama katılma hakkı gibi temel yaşam haklarının ihlal edilmesine neden oldu. Logan (2014: 163-164) Dünya Mirası Sözleşmesinin ulus-devlet içindeki dominant etnik gruplar tarafından kendi kültürlerini yerel topluluklara ve azınlık gruplarına dayatarak onların kültürlerini ve kimliklerini yok etmek amaçlı kullanılmasını, Çin, Norveç, Myanmar ve Avusturalya'dan örneklerle tartışır. Dünya Mirası alanlarının insansızlaştırılarak korunması, turizme açılması ya da mutenalaştırılmasına yönelik politikalar sonucu yerel grupların kültürel miras alanlarından zorunlu tahliye edilmesi de bu hak ihlallerine verilebilecek sık yaşanan bir örnek. Bu durumu Sahra altı Afrika (Chirikure vd., 2010), Kamboçya (Miura, 2005), Hindistan (Jalais, 2007), Panama (Suman, 2008) gibi dünyanın çeşitli yerlerinden örneklerle ele alan geniş bir literatür

kültürel unsurlardan oluşur. Listeye dahil edilme kriterleri için, bkz.: UNESCO, Implementing the Convention for the Safeguarding of ICH, <https://ich.unesco.org/doc/src/01853-EN.pdf> (07.08.2017).

⁸ UNESCO (1972), Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14269/dunya-kulturel-ve-dogal-mirasin-korunmasi-sozlesmesi.html> (07.08.2017).

⁹ Ekim 2017 itibarıyla Dünya Miras listelerinde 167 ülkeden toplam 1073 unsur bulunuyor. Ayrıca, Dünya Mirası Sözleşmesi 193 taraf devleti ile *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*'den sonra en fazla ülke tarafından imzalanmış sözleşme olma özelliğini taşıyor (Engelhardt, 2002).

¹⁰ Dünya Mirası sözleşmesinde, hangi unsurların UNESCO listelerine aday gösterileceği ve listelenen unsurların koruma planlarının nasıl uygulanacağı gibi önemli kararlarda son söz her zaman taraf ülkelere aittir (Logan, 2014: 118). Adaylık dosyalarını UNESCO'nun danışma organları olan ICOMOS, Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) ve Uluslararası Kültürel Varlıkların Restorasyonu ve Korunması Çalışmaları Merkezi (ICCROM), Dünya Mirası kriterlerine uygunluk açısından inceler ve listeye alınıp alınmamasına dair 21 taraf devletin delegelerinden oluşan Dünya Mirası Hükümetlerarası Komitesinin onayına sunar. Hangi kültürel unsurun Dünya Mirası ilan edileceğine de yine bu komite karar verir.

oluşmuş durumda. Aslında çok uzağa gitmeye de gerek yok. 1985 yılında Dünya Mirası Listesine dahil edilen İstanbul tarihi yarımadasının sınırları içinde yer alan Sulukule mahallesinin kentsel dönüşüm alanı ilan edilerek, Kadir Topbaş'ın deyişiyle “klasik Osmanlı sivil Türk mimarisiyle yeniden inşa edilmesi”¹¹ sonucu Sulukulelilerin yaşam alanlarından tahliye edilmesi, yakın tarihte yaşadığımız hazin bir örnek.

Sözleşme nezdindeki bu hak ihlallerini önlemeye yönelik çalışmalar 2007 yılında ICOMOS Norveç tarafından başlatılan “Bizim Ortak İtibarımız: Hak Temelli Dünya Mirası Yönetimine Doğru” programı çerçevesinde ortaya çıktı. 2011 yılında UNESCO Dünya Mirası Merkezi ve sözleşmenin diğer danışma organları ICCROM ve IUCN'in dahil olması ile uluslararası düzeyde uygulanmaya başlanan program, Dünya Mirası süreçlerine hak temelli bir yaklaşım getirmeyi ve bu bağlamda toplulukların katılımını arttırmayı amaçlar:

Dünya Mirası Sözleşmesinin uygulanması bağlamında, adaylık ve koruma konularındaki ortak çalışmalarımız, Dünya Mirası süreçlerinin bu mirasla ilişkilendirilen yerel halkların, kültürel grupların, yerel toplulukların ve bireylerin haklarıyla kesiştiği durumlarda yapıcı çözümler bulmanın önemini ortaya koyuyor. Haklar konusu ele alınmadığında birçok sorun ve tartışma oluşabiliyor. Dünya Mirası Sözleşmesinin bu konuda ciddi eleştirilere uğrayan bazı uygulamaları olumlu bir yanıt gerektiriyor. (ICOMOS Norway, 2014: 1)

Danışma organlarının ve Dünya Mirası Merkezinin bu çabaları, sözleşmenin yönetim ve uygulanış süreçlerinde de etkisini gösteriyor. Örneğin, 2015 yılında Paris'te düzenlenen 20. Dünya Mirası Taraf Devletleri Genel Kurulunda kabul edilen *Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifini Dünya Mirası Sözleşmesine Entegre Etme Politikası* kapsamında, taraf devletlere adaylıktan yönetime dünya mirasının tüm süreçlerinde insan hakları temelli bir yaklaşım benimsenmesi zorunluluğu getirildi (UNESCO, 2015a: 7). Bununla birlikte, yerel hakların ve lokal toplulukların kendi bölgelerinde bulunan Dünya Mirasının karar alma, denetleme ve değerlendirme aşamalarına katılma haklarına taraf devletlerin saygı göstermesi gerektiği de karara bağlandı (UNESCO, 2015a: 7). Yine aynı yıl, hükümetlerarası komite toplantısında sözleşmenin uygulama rehberinde yapılan değişikliklerle adaylık dosyalarının, yerel halkların bilgisi dahilinde ve onların özgür, peşin ve bilgilendirilmiş oluru

¹¹ “Sulukule Osmanlı Mimarisi ile Yeniden Doğuyor”, 14.07.2006, Arkitera Haber Portalı http://v3.arkitera.com/haber_10263_sulukule-osmanli-mimarisiyle-yeniden-doguyor.html (09.08.2017)

alınarak hazırlanması istenildi.¹² Bu değişimler sözleşmenin karar mekanizmalarını da etkilemeye başladı. Örneğin, Bonn'da düzenlenen 39. Dünya Mirası Komitesi Toplantısında Tayland'ın aday gösterdiği Kaeng Krachan Doğal Parkı, adaylık dosyası ve yönetim planlarında bu bölgede yaşayan Karen azınlık gruplarının yaşama ve kültürlerini sürdürülebilirlik haklarını göz ardı etmesi sebebiyle komite tarafından listeye dahil edilmedi (Larsen ve Buckley, 2018).

Kültürel mirası bir hak olarak, yerelden doğru tanımlamaya ve yönetmeye yönelik bu yaklaşımlar kuşkusuz kültürel mirasın yönetim süreçlerinin yukardan aşağı yapısını değiştirmeye ve daha eşitlikçi ve demokratik bir yapıya kavuşturulmasına yönelik olması açısından önemlidir. Ancak bu yaklaşımların uygulamada yeni anlaşmazlıklara ve hak ihlallerine yol açacağına dikkat çeken bazı araştırmacılara göre kültürel miras kavramı daha kapsayıcı bir biçimde tanımlanmalıdır (Hodder, 2010; Meskell, 2010; Baird, 2014).

2. KÜLTÜREL MİRAS HAKKINA KATILIM ODAKLI YAKLAŞIM

Ian Hodder, “Kültürel Miras Hakkı: Mülkiyet ve Kökenden Adalet ve Esenliğe” isimli makalesinde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alır. Kültürel miras hakkının köken ve mülkiyet üzerinden düşünülmemesi gerektiğini savunan Hodder, bu hakkı topluluk odaklı düşünmeye yönelik bir önceki bölümde ele alınan yaklaşımları, herkesin sadece “kendi” kültürel mirasına hakkı olduğunu vurgulamaları bakımından oldukça problemlidir. Ona göre, bu yaklaşımlar, her şeyden önce hem “topluluk” olarak kavramsallaştırılan grupların hem de kültürlerin “karışık, esnek, inşa halinde ve sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde” olduğunu görmezden gelir (Hodder, 2010: 869). Üstelik, bu yaklaşımlar kültürel miras ile eğitim, ekonomik kazanç, koruma, ziyaret etme gibi çok çeşitli amaçlarla kurulan ilişkileri göz ardı eder (Hodder, 2010: 870). Kültürel mirası mülkiyet ve köken açısından değerlendirmek, geçmişin birileri tarafından sahiplenebileceği fikrini barındırdığından dışlayıcıdır da: kültürel mirasın bir orijinal hali, bir kökeni olduğu fikri her zaman kimlerin bu kökenden geldiği ve kimlerin gelmediği tartışmasını beraberinde getirir ve bir grup içi/grup dışı tanımlaması yapmaya yönelir (Hodder, 2010: 870).

Hodder (2010: 871), kültürel miras hakkını dışlayıcı bir mülkiyet ve köken varsayımı üzerinden değil, sosyal adalet merkezli ve katılım odaklı bir bakış açısı üzerinden düşünmek gerektiğini savunur. Bu bağlamda, kültürel miras hakkını da şu şekilde tanımlar: “Herkesin, esenliğine katkıda bulunan kültürel mirasa katılma ve ondan yararlanma hakkı vardır ve herkes bu hak bağlamında

¹² UNESCO (2015b), Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (09.082017).

başkalarına karşı sorumludur” (Hodder, 2010: 876). Öncelikle bu tanım, Logan’ın makalenin başında alıntı yapılan “bireylerin ya da ... toplulukların kendi kültürel miraslarından yararlanabilme ve bu mirasın devamlılığını sağlayabilme hakkı” tanımından oldukça farklıdır. Hodder’a göre (2010: 876) kültürel miras hakkı herkesin “kendi” kültürel mirasına sahip olabilmesi hakkı olarak düşünülmemeli, aksine herkesin kültürel mirasa katılım (yani erişim, öğrenme, deneyimleme, faydalanma ve takdir edebilme) hakkı olduğu fikrinden yola çıkmalıdır. Başka bir deyişle, bu yaklaşıma göre kültürel miras sadece belirli grupların ortak kimliği ve kültürel geçmişi açısından düşünülmemelidir. Her bireyin esenliğini ve refahını sağlamak için kültürel mirastan yararlanma ve devamını sağlayabilme hakkı vardır. Hodder (2010: 872) bu argümanı şu şekilde özetler:

Bir kişi, birlikte bulunma, (ben ya da benim halkım oradaydı ya da orada), üretim (ben ya da benim halkım onu yaptı), mülkiyet (o bana ya da benim halkıma ait), dini inanç (ben ya da benim halkım ona inanıyor), estetik (ben ya da benim halkım onun güzel olduğunu düşünmüyor) gibi çok çeşitli sebeplerle geçmiş eserler ve anıtlara bağlılık hissedebilir. Kültürel mirasla duygusal, tarihi, ekonomik ya da dini ilişkiler kurulabilir. Tüm bu farklı ilişkiler aynı kültürel mirasa değişik şekillerde katılma taleplerini beraberinde getirir.

Kültürel mirasla kurulan bu farklı ilişkileri ve katılım biçimlerini ön plana alan bir yaklaşım, aynı zamanda haklar ve sorumluluklar arasındaki sıkı bağı da vurgular. Hodder, Bryan Turner’ın insan hakları söyleminin genel bir değerlendirmesini yaptığı “Kırılma ve İnsan Hakları” (2006) adlı çalışmasından yola çıkarak insan haklarının birbirimize karşı sorumluluklarımızı da kapsayacak bir şekilde düşünülmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda, kültürel mirasın insan hakları temelli yönetimi “başkalarının kültürel miras üzerindeki meşru taleplerini” de göz önünde bulundurmalıdır (Hodder, 2010: 876).

Peki, yerel mülkiyet yerine katılım odaklı bir yaklaşım, yerel halkların ya da azınlık gruplarının kültürel miras haklarının önemsenmemesi ya da göz ardı edilmesine neden olmaz mı? Kültürel mirasın yönetiminin çeşitli yerel aktörler, kültürel mirasın korunması konusunda çalışan yerel, ulusal ya da uluslararası kurum ve kuruluşlar, bağımsız uzmanlar, akademisyenler, aktivistler ve ziyaretçiler gibi birçok paydaşın ortak katılımıyla gerçekleşmesi gerektiğini savunan bir yaklaşım, aynı kültürel miras üzerindeki farklı hak talepleri konusunda nasıl bir uzlaşma yolu önerir?

Sosyal adalet temelli katılımcı yaklaşımda yerel grupların da herkes gibi kültürel mirasa katılma ve ondan yararlanma hakkı vardır (Hodder, 2010: 872).

Ama kimin hakkının ya da hangi hakkın öncelikli olacağı sorusunun her duruma uyan, tek tip bir cevabı yoktur. Hodder, aynı kültürel mirasa yönelik farklı hak talepleri arasında etkileşim ve uzlaşmanın sağlanmasında diyalog ve işbirliğinin önemine dikkat çeker. Ona göre kültürel miras hakkı her zaman bağlamında tanımlanmalıdır:

Kültürel miras üzerine elbette farklı bakış açıların farklı talepleri olacaktır ... Böyle durumlarda, bugün yaygın bir şekilde kabul gördüğü üzere, farklı konumlanmaların anlaşılması ve bir sonuca varılabilmesi için diyalog ve işbirliğine ihtiyaç vardır ... Kültürel miras hakkı, mutlak, 'Allah vergisi' bir hak olarak değil, belirli pratik bağlamlara bağımlı ve bağılı bir hak olarak görülmelidir. Bu nedenle, örneğin, birçok Amerikalı yerel grup için, kimlik ve refah kültürel mirasla iç içe geçmiştir. Böyle bir durumda, geçmiş temel insan hakları düzeyinde önem taşır. Aynı şey ABD'deki bazı göçmen grupları için de söylenebilir, ancak New York'ta yaşayan bir İngiliz için Yerli ve Afrikalı Amerikalıların geçmişlerine dahil olmak çok da önemli olmayabilir; gerçi öğrenme ve araştırmanın da değeri olabilir. Kültürel miras hakkı, tarihi koşullara özgüdür. (Hodder, 2010: 873)

Aslında Hodder'ın öne sürdüğü bu yaklaşımı 2005 yılında Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen, Avrupa'nın Kültürel Mirasını Korumaya yönelik *Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesinde* görmek mümkündür.¹³ Kısaca Faro Sözleşmesi olarak bilinen bu sözleşmeye göre, herkesin, başkalarının hakları ve özgürlüklerine saygı gösterdiği sürece, istediği kültürel miras ile ilişki kurma, ondan yararlanma ve onu gelecek kuşaklara aktarma hakkı vardır. Sözleşme kültürel miras hakkını tanımlarken, *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi* ve *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ile tanınan "kültürel hayata özgürce katılma hakkına" atıfta bulunur. Sözleşme'ye göre kültürel mirasa farklı nedenlerle değer veren, onu yaşatmaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışan herkes onun tanımlanması ve yönetimi süreçlerine dahil edilmelidir.

Faro Sözleşmesi'nin kültürel mirası katılım odaklı ve insan haklarıyla ilişkili olarak tanımlaması ilgili literatürde de olumlu karşılandı (Vrdoljak, 2013; Fairclough vd., 2014; Schofield, 2015). Örneğin, Fairclough vd. (2014: 10), Faro Sözleşmesinin onu önceleyen birçok uluslararası sözleşmenin aksine insan-merkezli bir bakış açısı benimseyerek, kültürel mirasın "nasıl" korunması gerektiğiyle değil, "neden" korunması gerektiği ile ilgilendiğini belirtir. Onlara göre, kültürel mirası tüm Avrupa vatandaşlarının hem hakkı, hem de sorumluluğu olarak tanıyan bu sözleşme, kültürel mirasın yönetiminde

¹³ Council of Europe (2005), *Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, <http://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention> (08.08.2017)

birbirinden farklı, ve çoğu zaman birbiriyle çatışan, yaklaşımları bir araya getirmeye çalışması açısından da önemlidir (Fairclough vd., 2014: 10). Ancak Faro Sözleşmesi henüz ulus-devletler nezdinde beklediği ilgiyi göremedi. 2005 yılında kabul edilmesine rağmen yürürlüğe girebilmesi için gereken çoğunluğu ancak 2011 yılında sağlayabilen sözleşme, Ekim 2017 itibariyle kırk yedi Avrupa Birliği Konseyi üyesi ülkeden sadece on yedisi tarafından onaylanmış ve beşi tarafından imzalanmış durumdadır.

3. SONUÇ

Uluslararası sözleşmeler nezdindeki bu yeni insan hakları temelli yaklaşımların kültürel miras konusundaki eşitsizlikleri ve anlaşmazlıkları giderme konusunda uygulamada ne ölçüde başarılı olacağı önemli bir tartışma ve araştırma konusudur. Kültürel miras alanındaki uluslararası sözleşmelerin aslında taraf devletler üzerinde yaptırım gücü bulunmuyor. Logan (2014: 158) bu durumu UNESCO üzerinden şöyle özetler: “UNESCO’nun hükümetlerarası bir kurum olduğunu, ve bu yüzden bir çok kurum çalışanının, akademisyenin ya da sahada çalışan uzmanın istediği gibi hareket edemediğini, unutmamamız gerekir... Dünya Mirası Merkezi zorlayabildiği yerde zorluyor, fakat taraf devletlerin iç işlerine karışmakla suçlanmadan onları ikna etmeye çalışmak oldukça ince bir iş.” Ancak her ne kadar UNESCO’nun direkt olarak yaptırım gücü olmasa da, evrensel düzeyde düşünce ve anlayış biçimlerini etkileyen ve fikirleri harekete geçiren bir kurum olarak, hükümetleri ikna edebilecek ve onlara baskı yapabilecek bir güce sahiptir (Ashworth ve Bart, 2006: 155). Daha önce ele alınan Kakadu Doğal Parkı konusundaki UNESCO tutumu ve kararları bu duruma iyi bir örnek oluşturur.

Bu bağlamda, her şeyden önce UNESCO ve onun danışma organı olarak görev yapan uluslararası kurumların insan hakları temelli yaklaşımlar benimsemesi, kültürel mirasa katılımı ve ondan yararlanmayı engelleyen uygulamaların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesine yönelik ortak bir algının oluşmaya başlamasında etkili olacaktır. Aynı şekilde, kültürel mirasın korunmasının teknik olduğu kadar politik ve ahlaki de bir mesele olduğu düşüncesinin uluslararası toplumda kabul görmesi ve yerleşmesi açısından önemlidir. Nihayetinde kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir geçmiş olduğunun günümüzde genel geçer ortak bir kanı haline gelmesinde bu kurumların büyük etkisi oldu.

Kültürel miras hakkının uluslararası sözleşmeler nezdinde tanınması, bu zamana kadar yönetim süreçlerinden dışlanmış birçok aktörün bu süreçlerin oluşturduğu eşitsizlikler ve adaletsizliklere insan hakları ihlali olarak karşı çıkabilmesinin de yasal zeminini hazırlıyor. Kültürel Mirasın insan hakları sözleşmelerinin kapsamına alınmaya başlamasının ise bu yukardan aşağıya

işleyen politikaları ve uygulamaları değiştirmek açısından ayrı bir önemi var. Blake'e göre, insan hakları hukuku devletlerin uluslararası hukukun düzenlenmesi ve uygulamasındaki etkin rolünü azaltmak için en etkili mevcut yöntemdir; çünkü insan hakları hukuku devletlerin gerçekten bağlayıcı yükümlülükleri kabul ettiği ve uluslararası düzenlemelerin vatandaşları ile ilişkisine müdahale etmesine izin verdiği tek uluslararası hukuk alanıdır (2011:231). Bu bağlamda, daha önce bahsedilen, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Komitesinin 21 No'lu Genel Yorum'da yerel halkların ve azınlık gruplarının kültürel miras hakkını tanıması önemli bir gelişme olarak görülebilir. Benzer bir süreç, daha yavaş da olsa, taraf devletler üzerinde bağlayıcılığı ve yaptırım gücü olan *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* bağlamında da söz konusudur. Her ne kadar sözleşme kültürel haklara (ve de kültürel miras hakkına) direkt olarak vurgu yapmasa da, sözleşmenin yürütücü organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin geçmişteki hükümlerine bakıldığında kültürel mirasın bir hak olarak tanınmasına yönelik bir değişim görülmektedir (ECHR, 2011). Örneğin, kültürel mirasın devlet tarafından korunma amaçlı kamulaştırılmasının sözleşmenin ek protokol bölümünün 1. maddesinde kabul edilen "kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkını" ihlal ettiği iddiasıyla açılan farklı davalarda, kültürel mirası insanlığın evrensel bir değeri olarak kabul eden Mahkeme, onun korunması ve umumi kullanıma açılmasının mülkiyet hakkından daha üstün olduğuna hükmetmiştir (ECHR, 2011: 31-33).

Kültürel mirasın sözleşme nezdinde bir insan hakkı olarak tanınmasına ve koruma altına alınmasına yönelik ilk girişim ise, Hasankeyf'i kısmen sular altında bırakacak olan Ilısu Barajı Projesi hakkında hala süren davadır. Hasankeyf'te kazı ve restorasyon çalışmaları yürütmüş olan Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Oluş Arık ve Metin Ahunbay, Atlas Dergisi eski yayın yönetmeni Özcan Yüksek ve avukat Murat Cano tarafından 2006 yılında Türkiye hükümeti aleyhine açılan dava, Ilısu Projesi'nin kültürel miras haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle durdurulmasını talep etmektedir.¹⁴ Davacılar göre, birçok araştırmaya tabi tutulması gereken ve üstün tarihi ve bilimsel değeri olan 6000 yıllık bir kültürel mirasın yok edilmesi, sadece kendilerinin değil, tüm insanlığın onu anlama, koruma ve gelecek kuşaklara aktarma haklarının ihlal edilmesine neden olacaktır.¹⁵ Hasankeyf'in yok olmasına karşı mücadele eden farklı kesimlerin Ilısu Projesi'nin iptali için Türkiye'nin taraf olduğu insan hakları sözleşmeleri nezdinde yürüttüğü çabaları başka bir yazımda detaylı olarak ele aldım (Aykan, 2018). Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu davadan

¹⁴ Dava dosyasına ve süreç içinde alınan kararlara ulaşmak için bkz.: [http://hudoc.echr.coe.int/eng# {"fulltext":\["ahunbay"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)

¹⁵ECHR (2006), [http://hudoc.echr.coe.int/eng# {"itemid":\["002-11251"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{) (17.08.2017)

çıkacak karar, yakında inşası bitecek olan Ilısu Barajı'nın kısmen altında kalacak olan Hasankeyf'in ve yukarı Dicle Vadisi'nin büyük bölümünün, son umudu gibi görünmektedir. Bu durum oldukça üzücü ve kaygı verici olsa da, kültürel miras hakkının uluslararası sözleşmeler nezdinde korunma altına alınmasının önemini anlamak açısından iyi bir örnek oluşturuyor.

Hasankeyf'in ve yukarı Dicle Vadisi'nin yok olması, evlerinden tahliye edilmek zorunda bırakılan ve böylelikle gündelik yaşam alanlarını ve geçmişleriyle fiziksel bağlarını yitirmek durumunda kalan bölge halkının ekonomik, politik ve kültürel hakları bağlamında sık sık ulusal ve uluslararası gündeme taşındı (Shoup, 2006; Warner, 2012). Hatta, barajın yap-işlet-devret modeliyle yapımını üstlenen iki uluslararası konsoryumun dağılmasında bu tartışmalar önemli rol oynadı. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine açılan dava, Hasankeyf'in yok olmasının sadece bölgede yaşayan insanların değil, Hodder'ın öne sürdüğü yaklaşıma paralel olarak onu kültürel miras olarak yaşamak, araştırmak, anlamak ve ziyaret etmek isteyen herkesin insan haklarını ihlal edeceğini savunması nedeniyle dikkat çekicidir. Murat Cano bu argümanı şöyle açıklar:

*Sen, ben, o, şu ya da bu coğrafyada kendi irademiz dışında doğarız ...
Hasankeyf bana ait değil. Hasbelkader bu dönemde benim doğduğum
coğrafyada yer alıyor. Ne Kürt, ne Türk, ne Osmanlı, ne Bizans, ne de
Romadır, ama hepsidir. Peki, kim sahibi? Tüm insanlık. Kültürel
miras hakkı hepimizin hakkıdır.¹⁶*

Bu bağlamda, bir önceki bölümdeki tartışmaya dönecek olursak, Hodder'ın kültürel miras hakkını katılım üzerinden tanımlamaya yönelik yaklaşımı mülkiyet ya da köken üzerinden şekillenmeyen farklı hak taleplerini de kapsamı bakımından önemlidir. Üstelik, UNESCO ve danışma organları nezdindeki insan hakları temelli yaklaşımların sadece çok kısıtlı bir grubun katılımına olanak vermesi dolayısıyla uygulamada yeni eşitsizlikler ve mülkiyet anlaşmazlıkları doğurduğu da gözlemlenmektedir. Örneğin, Lixinski (2011) SOKÜM Sözleşmesinin kültürel mirasla ilişki kuran farklı paydaşların katılımını sağlamada yetersiz kaldığına işaret eder. Lixinski'ye göre bu katılımı rıza formu ya da yerel danışma kurulu gibi uygulamalar ile sağlamaya çalışan sözleşme, aslında belirli grupları ya da bireyleri bu kültürel mirasın "gerçek" taşıyıcıları ve "yetkili" temsilcileri olarak seçerek, sadece onlara söz hakkı verir (2011: 90).

Bu duruma bir örnek olarak Maria Fernanda Escallón (2018) San Basilio de Palenque kasabasının kültürel miras olarak korunması ve yönetimi süreçlerinde kasaba sakinleri arasında ortaya çıkan, ve birbiriyle çelişen, kolektif

¹⁶ Kişisel Görüşme, 06.09.2016, İstanbul.

ve bireysel hak taleplerini tartışır. Köyle aynı ismi taşıyan Afrika-Kolombiyalı yerel halkların yaşadığı bu “kültürel mekan”, Kolombiya’da 17. yüzyılda kaçak köleler tarafından sığınma amaçlı kurulan ve kendine has sosyal yapısı ve kültürel gelenekleri olan kapalı toplulukların günümüze kadar yaşatılan son örneği olarak, 2005 yılında UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine dahil edildi.¹⁷ Yerel aktörlerin bu kültürel mekanın yönetiminde söz sahibi olmak amacıyla Kolombiya hükümeti ve UNESCO nezdinde bulunduğu hak taleplerinde, onun kolektif kimliği, mülkiyeti ve kullanımına vurgu yapılır (Escallón, 2018). Ancak, uygulamada Palenque’in korunması ve yönetimi süreçlerine olan yerel katılım, onun UNESCO listesine girmesinde aktif rol oynamış birkaç kişi ile sınırlıdır. Escallón’a göre, her ne kadar bu yerel aktörler kişisel çabalarından dolayı Palenque’in yönetiminde söz sahibi olmayı bireysel hakları olarak görse de, bu uygulamalar yerel halk arasında eşitsizlik ve hiyerarşiye neden olmaktadır.

Meskill (2010: 849-850) benzer bir durumu Güney Afrika’da bulunan Makuleke Parkı örneği üzerinden değerlendirir. Ona göre, UNESCO’nun İnsan ve Biyosfer Programı çerçevesinde 2001 yılında rezerv alanı ilan edilen Kruger Doğal Parkının kuzey bölümünde yaşayan Makuleke yerel halklarının, bölgenin mülkiyet ve ticari haklarını elde ederek, yönetiminde söz sahibi olmaya başlaması birçok antropolog ve aktivist tarafından kültürel mirasın insan hakları temelli korunmasının başarılı örneklerinden biri olarak gösterilir. Ancak, Meskill, bu yaygın kanının aksine, Makuleke yerel halklarının bu bölgede yaşayan tek grup olmadığına dikkat çeker. Bu bağlamda, Makuleke yerel halklarına tanınan ayrıcalıklar bu alanı eşit derecede kimliklerinin parçası olarak kabul eden Shangaan ve Venda yerel halklarının kültürel mirasa erişim ve ondan yararlanma haklarının ihlal edilmesine neden olur. Meskill’e göre bu durum Makuleke yerel halkı arasında da yeni eşitsizliklere yol açmaktadır: gezi turları, restorasyon ve konaklama gibi turistik faaliyetlerden sağlanan ticari gelir sadece çok kısıtlı bir kesimin, Makuleke lokal elitlerinin, elinde toplanır.

Kültürel mirasın akademik ve profesyonel çevrelerce insan hakları çerçevesinde değerlendirilmeye başlaması kuşkusuz onun daha demokratik, katılımcı ve eşitlikçi bir şekilde yönetilmesi gerektiği yönünde bir görüşün gittikçe daha fazla kabul gördüğünü gösteriyor. Ancak yukarıda tartışılan örnekler, bu hakkın mülkiyet ve köken üzerinden tanımlanmasının doğurduğu *amaçlanmamış sonuçlara* dikkat çekmesi bakımından önemlidir. Kültürel kimliklerin ve mirasın tekil, değişmez ve mutlak olduğu varsayımına dayanan yerel mülkiyet odaklı yaklaşım, kültürel miras ve kimlik arasında kurulan oldukça çeşitli, karmaşık ve değişken ilişkileri ve bu ilişkilerden doğru şekillenen

¹⁷ Daha fazla bilgi için, bkz.: <https://ich.unesco.org/en/RL/cultural-space-of-palenque-de-san-basilio-00102?RL=00102>

türlü hak taleplerini tanıma konusunda yetersiz kalıyor. Herkesin sadece “kendi” kültürel mirasına hakkı olduğuna dair bir anlayış, kim(ler)in bu mirasa sahip olduğu (ve dolayısıyla olmadığı) tartışmasını beraberinde getirdiğinden, kültürel mirasın korunmasına yönelik uygulamalarda da yeni hak ihlalleri ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oluyor. Bu bağlamda, toplumun çeşitli kesimlerini bir araya getiren ve onların kültürel miras konusundaki farklı hak talepleri arasında uzlaşma sağlamaya çalışan “katılımcı” yaklaşım kültürel mirasın yönetimi konusunda daha kapsayıcı ve demokratik bir alternatif sunuyor.

KAYNAKÇA

Anico, Marta ve Elsa Peralta (2009b), “Introduction”, Peralta, Elsa ve Marta Anico (Der.), *Heritage and Identity – Engagement and Demission in the Contemporary World* (New York: Routledge): 1–11.

Ashworth, G. J. ve Bart J. M. van der Aa (2006), “Strategy and Policy for the World Heritage Convention: goals, practices and future solutions”, Leask, Anna ve Fyall, Alan (Der.), *Managing World Heritage Sites* (Oxford: Elsevier): 147-158.

Aykan, Bahar (2012), “UNESCO ve Kültürel Mirasın Milliyeti” Yelsali Parmaksız, P. Melis (Der.), *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları* (Ankara: Phoenix): 303-337.

Aykan, Bahar (2018), “Saving Hasankeyf: Limits and Possibilities of International Human Rights Law”, *International Journal of Cultural Property, yayın aşamasında*.

Baird, Melissa F. (2014), “Heritage, Human Rights, and Social Justice”, *Heritage and Society* 7 (2): 139-155.

Biehl, Peter F., Douglas C. Corner, Christopher Prescott, Hilary A. Soderland, (Der.) (2015), *Identity and Heritage: Contemporary Challenges in a Globalized World* (New York: Springer).

Blake, Janet (2011), “Taking a Human Rights Approach to Cultural Heritage Protection”, *Heritage & Society*, 4 (2): 199-238.

Byrne, Denis (2009), “A Critique of Unfeeling Heritage”, Smith, Laurajane ve Natsuko Akagawa (Der.), *Intangible Heritage* (New York: Routledge): 229 –252.

Chirikure, Shadreck, Munyaradzi Manyanga, Webber Ndoro ve Gilbert Pwiti (2010), "Unfulfilled promises? Heritage Management and Community Participation at some of Africa's Cultural Heritage Sites", *International Journal of Heritage Studies*, 16 (1-2): 30-44.

Durbach, Andrea ve Lucas Lixinski (Der.) (2017), *Heritage, Culture and Rights: Challenging Legal Discourses* (London: Bloomsbury).

ECHR, (2011), Research Division, *Cultural Rights in the Case-law of the European Court of Human Rights*. http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_cultural_rights_ENG.pdf (17.08.2017).

Engelhardt, Richard (2002), "UNESCO Presentation: Regional Perspectives", Promotion of the 'Proclamation of Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity', Final Report of 2002 Regional Workshop for Cultural Personnel in Asia and the Pacific Tokyo, Japonya, 12 – 16 Mart 2002, (Tokyo: UNESCO): 29–31

Ekern, Stener, William Logan, Birgitte Sauge, ve Amund Sinding-Larsen (Der.) (2015), *World Heritage Management and Human Rights* (New York: Routledge).

Escallón, Maria F. (2018), "Heritage, Lands, and Competing Narratives of Rights in Colombia", *International Journal of Cultural Property*, yayın aşamasında.

Fairclough, Graham, Milena Dragičević-šević, Ljiljana Rogač-Mijatović, Elizabeth Auclair ve Katriina Soini, (2014), *The Faro Convention, A New Paradigm for Socially-and Culturally- Sustainable Heritage Action?*, *культура/Culture*, 4 (8): 9-19.

Francioni, Francesco (2016), "Natural Resources and Human Rights", Morgera, Elisa ve Kati Kulovesi (Der.), *Research Handbook on International Law and Natural Resources* (Cheltenham: Edward Elgar): 66-85.

Graham, Brian, G. J. Ashworth ve J. E. Tunbridge (2000), *A Geography of Heritage: Power, Culture & Economy* (New York: Hodder Arnold).

Graham, Brian ve Peter Howard (2008a), "Heritage and Identity", Graham, Brian ve Peter Howard (Der.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (Hampshire: Ashgate): 1–15.

Graham, Brian ve Peter Howard (Der.) (2008b), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity* (Hampshire: Ashgate).

Hall, Stuart (2005), “Whose Heritage? Un-settling ‘The Heritage’, Re-imagining the Post-nation”, Littler, Jo ve Roshi Naidoo (Der.), *The Politics of Heritage – The Legacies of ‘Race’* (New York: Routledge): 21–31.

Hodder, Ian (2010), “Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well-being”, *Anthropological Quarterly* 83 (4): 861-82.

ICOMOS Norway (2014), *Building Capacity to Support Rights-Based Approaches in the World Heritage Convention: Learning from Practice* (Oslo: ICOMOS).

Jalais, Annu (2007), “The Sundarbans: Whose World Heritage Site?”, *Conservation and Society*, 5 (3): 335-342.

Kraak, Laura A. (2017), “Impediments to a Human Rights-Based Approach to Heritage Conservation: the case of Bagan, Myanmar”, *International Journal of Cultural Policy*, 23 (4): 433-445.

Langfield, Michele, William Logan ve Máiréad Nic Craith (Der.) (2010), *Cultural Diversity, Heritage and Human Rights* (New York: Routledge).

Larsen, Peter B. ve Kristal Buckley (2018), “Approaching Rights at the World Heritage Committee: capturing situated conversations, complexity and dynamism in global heritage processes”, *International Journal of Cultural Property*, yayın aşamasında.

Lixinski, Lucas (2011), “Selecting Heritage: The Interplay of Art, Politics and Identity”, *The European Journal of International Law*, 22 (1): 81-100.

Logan, William (2007), “Closing Pandora’s Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage Protection.” Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) *Cultural Heritage and Human Rights* (New York: Springer): 33-52.

Logan, William (2014), “Heritage Rights—Avoidance and Reinforcement.” *Heritage & Society* 7 (2): 156-169.

Lowenthal, David (1998), *The Heritage Crusade and the Spoils of History* (New York: Cambridge University Press).

MacDonald, Sharon (2013), *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today* (New York: Routledge).

McLean, Fiona (Der.) (2006), “Special Issue: Heritage and Identity”, *International Journal of Heritage Studies*, 12 (1).

Miura, Keiko (2005), “Conservation of a ‘Living Heritage Site’ A Contradiction in Terms?: A case study of Angkor World Heritage Site”, *Conservation and*

Management of Archaeological Sites 7 (1): 3-18.

Meskel, Lynn (2010), "Human Rights and Heritage Ethics", *Anthropological Quarterly*, 83 (4): 839-860.

Peralta, Elsa ve Marta Anico (Der.) (2009a), *Heritage and Identity–Engagement and Demission in the Contemporary World* (New York: Routledge).

Ruggles, Fairchild D. ve Helaine Silverman (2009), "From Tangible to Intangible", Ruggles, Fairchild D. ve Helaine Silverman, *Intangible Heritage Embodied* (London: Springer): 1–14.

Schofield, John (2015), "Forget About 'Heritage': Place, Ethics and the Faro Convention" Ireland, Tracy ve John Schofield (Der.), *The Ethics of Cultural Heritage* (London: Springer): 197-209.

Shoup, Daniel (2006), "Can Archeology Build a Dam? Sites and Politics in Turkey's Southeast Anatolia Project", *Journal of Mediterranean Archeology*, 19 (2): 231-58.

Silverman, Helaine (2011), "Contested Cultural Heritage: A Selective Historiography", Silverman, Helaine, Der., *Contested Cultural Heritage* (New York: Springer): 1-50.

Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) (2007a), *Cultural Heritage and Human Rights* (New York: Springer).

Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (2007), "Cultural Heritage and Human Rights", Silverman, Helaine ve Fairchild D. Ruggles (Der.) *Cultural Heritage and Human Rights*, (New York: Springer): 3-22.

Smith, Laurajane (2006), *Uses of Heritage* (New York: Routledge).

Suman, Daniel (2008), "Tamales & Bollos- Patrimonio De La Humanidad/ World Heritage: Challenges Faced by Restoration Efforts in Panama City's San Felipe Historic District", *Tennessee Journal of Law and Policy*, 4 (2): 403-465.

Turner, Bryan S. (2006), *Vulnerability and Human Rights* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press).

UNESCO (2015a), *Policy for the Integration of a Sustainable Development Perspective into the Processes of the World Heritage Convention*, <http://whc.unesco.org/en/sustainabledevelopment/> (07.08.2017)

UNESCO (2015b), *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, <http://whc.unesco.org/en/guidelines/> (08.08.2017)

Warner, Jeroen (2012), "The struggle over Turkey's Ilisu Dam: domestic and international security linkages." *International Environmental Agreements*, 12: 231-50.

Vrdoljak, Ana F. (2006), *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects* (Cambridge: Cambridge University Press).

Vrdoljak, Ana F. (2013), "Liberty, Equality, Diversity: States, Cultures, and International Law", Vrdoljak, Ana F. (Der.), *The Cultural Dimension of Human Rights* (Oxford: London): 26-70.

**MIHAIL BAHTIN VE POSTMODERN ROMANDA
BİÇİMSEL YAPININ SOSYOLOJİK ANLAMI**

**MIKHAIL BAKHTIN AND THE SOCIOLOGICAL
MEANING OF THE FORMAL STRUCTURE IN
POSTMODERN NOVEL¹**

Neslihan ŞEN ALTIN*

ÖZ

Edebiyat, 20. yüzyılla birlikte özellikle roman alanında önemli bir dönüşüm geçirmiş; toplumdaki hızlı değişimlerin bir sonucu olarak kendini biçimsel yeniliklere teslim etmiştir. Postmodern roman olarak ifade edilen edebiyatın bu yeni türünün, toplumsal gerçekliğin yeni bir ifadesi olduğu söylenmelidir. Ancak postmodern romanın sosyolojik olarak neyi/neleri ifade ettiği, yapılan sınırlı sayıda araştırmalara rağmen literatürde önemli bir eksiklik olmaya devam etmektedir. Şöyle ki, edebi eseri, toplumsal içerik ve ilişkiler bağlamında değerlendirmekte ısrar eden edebiyat sosyolojisi çalışmaları, eserde biçimin sosyolojik anlamını kavramak üzere yetersiz bir teorik altyapıya sahiptir. Bu çalışma, edebiyat sosyolojisindeki bu eksikliği, Bahtin ve çevresinin çalışmaları çerçevesinde kapatabilmeyi amaçlamaktadır. Özellikle iki çalışmanın edebiyat sosyolojisi çalışmalarında gözden kaçırıldığı düşünülmekte; bu çalışmaların edebi eserde biçim ve içerik hususunu edebiyat sosyolojisi, bir disiplin olarak kurulmadan çok daha önceleri ele aldığı ortaya konmaktadır. Nitekim Bahtin, ilk kez 1924 yılında edebi eserde biçim ve içeriğin bütünselliğinden yana sosyolojik

¹ Bu çalışma yazarın “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Postmodern Romanın Toplumsal Temelleri” adlı doktora tezinden türetilmiştir.

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sen.neslihan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1783-379X>.

* Makale Geliş Tarihi: 08.06.2017
Makale Kabul Tarihi: 09.10.2017

bir biçembilimden bahsetmiş; Bahtin çevresinin önemli bir üyesi olan Medvedev ise 1928 yılında biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntem arasında diyalektik bir ilişki olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada, gerek Bahtin'in roman biçembilimi/kuramı gerekse Medvedev'in 'sosyolojik poetika'sı postmodern romanın biçimsel yapısını sosyolojik olarak anlamak üzere önemli ipuçları sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat Sosyolojisi, Mihail Bahtin, Postmodern Roman, Sosyolojik Poetika, Biçim ve İçerik.

ABSTRACT

Literature has undergone an important transformation, especially in the field of novels, with the 20th century and has resigned itself to formal innovations as a result of the rapid changes in society. It should be said that this new type of literature, that is termed as postmodern novel, is a new expression of social reality. However, what postmodern novel expresses sociologically has been a significant deficiency in the literature in spite of the limited research. That is, studies of the sociology of literature that insist on evaluating literary work in the context of social content and social relations have inadequate theoretical background to understand the sociological meaning of form in literary work. This study aims to cover this deficiency in the sociology of literature within the framework of the work of Bakhtin and his circle. Especially two studies of them are thought to have been missed in the studies of sociology of literature and it is revealed that these works dealt with form and content in literary work before the sociology of literature was founded as a discipline. As a matter of fact, for the first time in 1924, Bakhtin talked about a sociological poetics that supports the integrity of form and content in literary work and Medvedev, an important member of the Bakhtin circle, stated in 1928 that there must be a dialectical relationship between the formal method and the sociological method. In this study, both Bakhtin's poetics/theory of novel and Medvedev's sociological poetics offered substantial clues to sociologically understand the formal structure of the postmodern novel.

Keywords: Sociology of Literature, Mikhail Bakhtin, Postmodern Novel, Sociological Poetics, Form and Content.

GİRİŞ

Postmodern roman, 20. yüzyılın getirdiği siyasi, toplumsal, kültürel ve bilimsel alanda gerçekleşen hızlı değişimlerin edebiyat alanındaki bir temsilidir². Toplumdaki bu değişim ve yarattığı yeni toplumsal gerçeklik algısı, romanın karakterini de önemli bir şekilde değiştirmiş; o zamana değin içeriğin ön planda olduğu roman, kendini biçimsel yeniliklere teslim etmiştir. Toplumsal gerçekliğin 20. yüzyıldaki ifadesi, çoğulcu bir gerçeklik anlayışıdır. Başka bir deyişle, tek ve bütüncül bir gerçekliğin olmadığı yeni bir toplumsal mecra söz konusudur: siyasi anlamda çok-kültürcülük politikaları, düşünsel anlamda tarihselcilik, bilimsel anlamda görecelik ve merkezsiz düşünme biçimi gibi. Bu anlamda, roman içeriksel olarak temsil edilecek bütüncül bir gerçeklik bulamamakta, bu parçalanmış gerçekliği biçimsel oyunlarla ifade etmeye çalışmaktadır.

Edebiyat, roman alanında önemli bir dönüşüm geçirmişken, edebiyatın toplumsal olanla bağını sorgulayan edebiyat sosyolojisi bu dönemde, teorik ve sistematik anlamda başarısızlığa uğramıştır. Şöyle ki, bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisi, edebiyatı içeriği ve biçimiyle bütünsel olarak anlamaya yönelik bir teori geliştirememiş; dahası edebiyat sosyolojisi çalışmalarının sınırlarını 19. yüzyıl edebiyatı belirlemiştir. Bu çalışmalarca, edebi eser, toplumsal içerik ve ilişkiler bağlamında değerlendirilmiş; bu durum, postmodern romanın biçimsel yapısını sosyolojik olarak anlamak üzere teorik bir boşluk yaratmıştır.

Bu çalışmada biçimin sosyolojik uyarılarının varlığı, bir Rus düşünürü olan Mihail Bahtin'in görüş ve fikirlerinden yararlanılarak aranmaktadır. Bahtin, edebiyat sosyolojisinde özellikle anılan bir isim değildir. Genellikle Batı dilleri ve kültürel incelemeler alanlarında, "Bahtin" ismini sıklıkla duymak mümkündür. Bahtin sadece bir toplum bilimci de değildir; aynı zamanda felsefeci, yazın kuramcısı ve kültür eleştirmenidir de. 20. yüzyıl ve sonrasında, edebiyat ve toplum ilişkisini irdeleyen -Derrida, Foucault, Lyotard, Jameson, Eagleton vs.- pek çok düşünür gibi disiplinlerarası çalışmalarda bulunan bir düşünürdür. Dahası Bahtin, belli bir düşünme biçiminin ardılı değil, farklı düşünme biçimlerinin öncüsüdür de. Sözgelimi Rusya'da Rus biçimcilerine karşı alternatif bir dilbilimsel yaklaşımın öncüsü olmuştur Bahtin. Başka bir deyişle Bahtin'i bu çalışma için özel ve önemli kılan, onun farklı disiplinlerde ama özellikle edebiyat ve toplum ilişkisi üzerine çalışmalarında öncü niteliğe sahip olmasıdır.

² Postmodern roman, 20. yüzyılın değişimlerini temsil etmektedir. Ancak postmodern roman örneklerinin daha geç tarihlerde vuku bulduğu görülür. Hatta denilebilir ki modernist ve postmodern romanların başlangıç ve bitiş tarihlerini belirleyebilmek güçtür. Her iki türün de parçalanmış gerçeklik anlayışını tartışmaya açması ve benzer bir takım biçimsel teknikleri kullanması, bazı roman örneklerinde modern/postmodern ayrımı yapmayı güçleştirmektedir.

Bahtin'in çalışmalarının hem dilbilimsel ve hem de toplumbilimsel mahiyette olması, postmodernizmin ve postmodern romanın sosyolojik olarak tanımlanabilmesinde bu çalışmaya teorik bir düzlem kazandırmaktadır. Nitekim Bahtin'e göre dil, soyut değerler sisteminin bir parçası değil; yaşayan, canlı ve somut bir unsurdur. Dahası dil, toplumsal düzeyde değişen ve farklılaşan anlamlara sahiptir ve dilin gerçek işleyişinin anlaşılması, belli koşullarda ve sözcelerin etkileşimi bağlamında mümkün olabilmektedir. Bahtin'e göre roman da, bir nevi dilin işleyiş sürecinin bir temsilidir. Bu bağlamda denilebilir ki postmodern roman, belli bir dönemin ve söylemin bir temsilidir ve biçimsel uyarıları, postmodern söylemin kaotik sözceleridir. Bahtin'i bu çalışmada önemli kılan ve aynı zamanda edebiyat sosyolojisi çalışmalarındaki boşluğu doldurabilecek bir diğer husus, onun edebi eserlerde "biçim" ve "içerik" unsurlarını bir bütün olarak ele alıyor oluşudur.

1. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİNDE BİÇİMCİLİK SORUNU VE SOSYOLOJİK POETİKA

Bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisinin temelleri, Robert Escarpit'in 1958 yılında yayınladığı *Edebiyat Sosyolojisi* adlı çalışmayla atılmıştır. Bu tarihe kadar edebiyat sosyolojisinin bir disiplin olarak kurulamamasının nedeni olarak, özellikle 1930'lu yıllardaki biçimcilik akımına dikkat çekilir. Nitekim Escarpit de çalışmasında, biçimciliğin 1930'lu yıllarda sanatta ana akım olmasından ve bu akımın sosyolojik metoda karşı bir direniş yarattığından yakınmaktadır (Escarpit, 1968: 11). Ancak edebiyat sosyolojisinin bu tartışmalarında önemli bir eksiklik olduğu söylenmelidir. Şöyle ki, bu çalışmada irdelenecek olan Bahtin ve çevresi, 1958 tarihinden çok daha önce, hatta biçimciliğin egemen olduğu yıllarda yaptıkları çalışmalarla edebiyat incelemelerine sosyolojik bir yöntem kazandırma peşindeydi. Bahtin, 1924 yılında yayınladığı *Sözel Sanatta İçerik, Malzeme ve Biçim Sorunu* adlı denemesinde ve Bahtin çevresinin önemli bir üyesi olan Medvedev, 1928 yılında yayınladığı *The Formal Method in Literary Scholarship*³ adlı çalışmasında bu konuyu gündeme getirdi.

Bahtin çalışmasında, biçim ve içerik ilişkisini sanatsal ve estetik bir bağlamda ele almış; edebiyatta ve özellikle romanda, biçim ve içeriğin bütünselliği görüşünden hareketle, sosyolojik bir biçembilim/poetika için önemli bir adım atmıştır. Bu nedenle Medvedev'in sosyolojik poetika anlayışından bahsetmeden önce Bahtin'in temelini oluşturduğu biçim ve içeriğin bütünselliği konusuna kısaca değinmek gereklidir. Bahtin'e göre içerik, bilinşin ve etik eylemin

³ Bu eser kaynakçada, Bakhtin ve Medvedev isimlerinin ortak çalışması olarak yer almaktadır. Bu çalışmanın Bakhtin'in kaleme alıp, Medvedev'in imzasıyla yayımlandığı konusu tartışmalı bir konudur. Fakat burada Bahtin çevresinin yazdığı "Rus Edebiyat Teorisi ve İncelemesinde Biçimsel Yöntem ve Sosyolojik Yöntem" (Bakhtin vd., 2001) makalesinden yola çıkarak, eserin Medvedev'in olduğunu kabul etmekteyiz.

malzeme aracılığıyla sanatsal biçimlendirme sürecine dâhil olan gerçekliği anlamında bir yapıtın kurucu ögesidir. Sanatsal biçim içerikle ilişkilidir ve bu ilişkinin dışında sanatsal biçimin hiçbir anlamı yoktur (Bahtin, 2005: 315). Bahtin'in sözleriyle: "İçerikle, yani dünya ve onun kurucu öğeleriyle, bilişin ve etik eylemin nesnesi olarak dünyayla ilişkisi dışında biçim, estetik açıdan geçerli olamaz ve temel işlevlerini yerine getiremez." (Bahtin, 2005: 316). Bahtin, biçim ve içeriğin bir bütün olarak anlamak gerektiğini ise şu sözlerle ifade eder:

"Bir sanat yapıtında, tıpkı saf biçim olmadığı gibi, saf içerik sayılabilecek, gerçek bir öge yalıtılmak da mümkün değildir: İçerik ve biçim iç içe geçer, bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ama estetik çözümleme için kaynaşmazlar, yani farklı türde geçerliliklerdir: Eğer biçim katışıksız bir estetik öneme sahipse, sarmaladığı içerik de potansiyel bir bilişsel ve etik öneme sahip olmalıdır. Biçim içeriğin estetik-dışı ağırlığına ihtiyaç duyar, zira o olmadan kendisini biçim olarak gerçekleştiremez." (Bahtin, 2005: 317).

Gerçek anlamda bir estetik çözümleme Bahtin'e göre, içeriğin estetik nesne kapsamında anlaşılması yoluyla mümkündür. Biçim, içeriğin biçimi olarak anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, içerik, felsefi-etik, ahlaki veya politik değerlendirmelerin ve sosyolojik çözümlenmelerin de nesnesi olabilir. Böyle bir durumda sanatsal biçim, sınırlarının dışına çıkarak, anlamı toplumsal ve tarihsel bağlama yerleştirilebilir. Bu tip çalışmalar, edebiyat tarihçileri açısından bilimsel öneme sahip olsa da, estetik sınırların dışındadır. Ancak, Bahtin, içerik çözümlemesinin bilimselliğinin tartışmalı bir niteliğe sahip olduğunu da belirtir. Ona göre, içerik çözümlenmelerinde belirli bir öznellikten kaçınmak güçtür (Bahtin, 2005: 325-326).

Bahtin'e göre sanatsal biçim, içeriğin malzemede gerçekleşen biçimidir. Yani biçim, malzemenin biçimi değildir. Malzeme içeriği biçimlemede sadece bir aracı rolü üstlenir. Bu, sanat nesnesinin, yaratıcısı ile olan öznel ilişkisinden kaynaklanır. Malzeme, yaratıcısıyla buluştuğunda ve kompozisyonel bir biçim aldığı anda değer-kuramsal bir etkinlik içine girer ve dolayısıyla malzeme, salt malzeme olmaktan çıkar. Sanatçı, biçimle birlikte sanat nesnesinde kendini – değerkuramsal biçimsel etkinliğini- bulur (Bahtin, 2005: 341-342).

Bahtin'in sanatta biçim ve içeriğin bütünselliği üzerine yazdığı deneme, Medvedev'in *The Formal Method in Literary Scholarship* adlı çalışmasının temellerini oluşturmuştur. Medvedev bu çalışmada, Rus biçimciliğinin bir eleştirisi yoluyla biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntem arasında diyalektik bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Nitekim ona göre biçimcilerin yaptıkları en büyük hata, edebiyatı toplumdışı bir fenomen olarak kabul etmeleridir. Biçimcilerin edebiyatı özgüleştiren teknikleri, onu ideolojik ve toplumsal hayattan yalıtmayı

içermiş ve özgüllük, bir edebi eserin kendi dışında tüm ideolojik güçlere düşman olmasını gerektirmiştir. Bu sebeple özgüllük ve bireysellik unsurlarını diyalektik olarak irdeleyemeyen biçimciler, toplumsal ve tarihsel yaşamın somut etkileşimleriyle bütünleşmekten uzak kalmışlardır (Bakhtin-Medvedev, 1991: 37). Medvedev'e göre biçimcilerin yaptıkları diğer bir hata, edebiyattaki özgüllüğü poetik dil nosyonuyla arama yöntemleridir. Bu amaçla dilbilime yakınlaşarak, onun anlam ve biçimi birbirinden ayıran eğilimin benimsenmesi, edebiyatın sosyolojik anlamını ortadan kaldırmıştır. Hâlbuki Medvedev'e göre poetik dil denilen bir şey yoktur ve dilin poetik işlevini belirleyen ise, poetik bağlamdır. Edebiyatın özgüllüğünü açığa çıkaracak olan da bu bağlamdır yalnızca (Bakhtin vd., 2001: 280-281).

Medvedev, toplumsal yaşamın edebiyatın özel bir diliyle ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bakhtin-Medvedev, 1991: 20). Gerçi amacı Marksist bir yönelimle sınıf mücadelesini açığa çıkarmak gereksinimiye de bu dil, aynı zamanda toplumsal yaşamın biçimsel dilini ifade etmektedir. Bu bağlamda Medvedev, biçimsel dili, bir yapının sanatsal ideolojisiyle açıklamaktadır. Ona göre, bir romanın sanatsal ideolojisi, yansıttığı ideolojilerden daha öncelikli bir yere sahiptir: “Bir romanın hem sanatsal yapısı ve kendi içindeki her bir unsurun sanatsal görevi, içinde temsil ettiği estetik, felsefi ya da siyasi ideolojilerden daha az ideolojik ya da sosyolojik değildirler.” (Bakhtin-Medvedev, 1991: 23). Medvedev'in bu düşüncelerinin, biçimin sosyolojik anlamının ne olduğu ile ilgili görüşlerine bir ilk adım attığı söylenebilir. İkinci adım, edebiyat biliminin yeniden inşası için ihtiyaç duyduğu “sosyolojik poetikadır”.⁴ Bu bağlamda şu soruları sormaktadır: “Bir edebiyat çalışması nedir? Nasıl bir yapısı vardır? Bu yapının öğeleri nelerdir ve bu öğelerin sanatsal işlevleri nelerdir? Tür, biçim, olay örgüsü, tema, motif, kahraman, vezin, ritim, melodi vs. nedir? Tüm bu sorular ve bilhassa çalışmanın içeriğindeki ideolojik bakış açısı ve yapısındaki bu yansımalarının işlevleri sorunu, sosyolojik poetikanın şekliyle ilgilidir” (Bakhtin-Medvedev, 1991: 30).

Medvedev'e göre, edebiyat tarihi çalışmaları, edebiyat tarihinin sosyolojik poetikasını –kendiliğinden toplumsal yapılar olarak kabul ettikleri poetik yapıların bireyselliğini- dolaysız olarak açığa çıkaracaklarını varsayar. Hâlbuki edebiyat tarihi, tarihsel malzemenin farklılıklarını daha esnek, dinamik ve uygun kılarak poetikanın tanımlarını eşitlemekte; bir diğer deyişle, poetik yapıların farklılıkları görmezden gelmektedir. Medvedev'e göre ise yapılması gereken, “kuramsal sosyolojik poetika” ve “edebiyat tarihi” arasında bir bağlantı kurmaktır. Poetika, edebiyat tarihinin, biçim ve tiplerinin temel tanımlarını

⁴ Poetik, şiirin ve yazınsal metinlerin yapısını inceleyen ve bu metinlerdeki yazınsallık, şiirsellik ve sanatsallık işlevlerini araştıran bir bilim dalıdır. Yazınbilimi terimi, poetik kelimesinin bir karşılığı olarak kullanılabilir (Todorov, 2005: 13).

özüleştirilmesinde önemli bir işleve sahip olacaktır. Diyalektik bir yöntem, verili bir tür ya da biçimin dönemselsel gelişimine uygun ve dinamik tanımlar sağlayabilecektir (Bakhtin-Medvedev, 1991: 30-31).

Medvedev'e göre sosyolojik poetikanın amaçları öncelikle özleştirme, açıklama ve çözümlemedir. Başka bir deyişle öncelikle bir edebi çalışmayı özgül olarak ele almak, yapısını ortaya çıkarmak, biçimlerini belirlemek ve biçimsel öğeleri tanımlamak gereklidir. Özellikle biçimsel öğelerin belirlenmesi, poetik biçimlerin yasalarını bulabilmek açısından önemlidir. Bununla birlikte bu yasalar, ancak, geniş ölçekli bir edebiyat tarihi çalışmasının bir sonucu olarak ortaya çıkarılabilir. Dolayısıyla Medvedev'in geliştirmek istediği yeni Marksist edebiyat bilimi, edebi gelişimin yasalarını bulabilmek üzere sosyolojik poetika ve edebiyat tarihi arasında bir bağıntıyı gerektirir (Bakhtin-Medvedev, 1991: 33).

Medvedev'in bakış açısında edebiyat incelemelerinin sosyolojik olmasını gerektiren temel etken, edebiyatın toplumsal niteliğidir. Ne var ki edebiyatın bu toplumsal mahiyeti sosyolojik bakış açısından bile yanlış yorumlanmaya açıktır. Nitekim edebiyat, sosyolojik bakış açısından yalnızca toplumsal içerik ve ilişkiler çerçevesinde ele alınmış, toplumsal hayatın dolaysız bir yansıması olarak görülmüştür. Edebiyat eleştiri ve incelemeleri, 19. yüzyıldan itibaren toplumsal zihniyetli bir pratik yönelime sahip olmuştur. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatı gerçek hayatla özdeşleştirmiş ve onu özgül, ayırıcı özelliklerinden tamamen kopartmıştır (Bakhtin vd., 2001: 275-276). Dahası Medvedev'e göre edebiyat eleştirileri, edebiyatın toplumsal belirleyenlerini doğru bir şekilde bulma yeteneğine sahipken, edebiyat dilinde onları ifade etmede yetersizdirler. Edebiyat eleştirmenleri, bir sanatçıyı bir sanatçı olarak değil fakat toplumsal görevlerini gerçekleştirmek zorunda olan bir siyasetçi, filozof ya da toplumbilimci gibi olarak görüldüğü izlenimini yaratmaktadırlar (Bahtin-Medvedev, 1991: 35).

Sonuç olarak denilebilir ki, Medvedev, *The Formal Method in Literary Scholarship* kitabıyla edebiyat eleştirilerine yeni bir yönelim kazandırmak istemiştir. Rus biçimcilerinin biçimsel yöntemlerine karşılık sosyolojik yöntemi ve edebiyat tarihi çalışmalarına karşılık poetikayı benimsemiştir. Edebiyatın hem toplumsal mahiyetini ve hem de biçimsel özgülüğünü vurgulayabilmek üzere biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntemin bir diyalektiği olan sosyolojik poetikayı önermiştir. Esasen *The Formal Method in Literary Scholarship* için önemli bir edebiyat sosyolojisi çalışması olduğu da söylenebilir.

2. BAHTİN VE ROMAN BİÇEMBİLİMİ TARTIŞMALARI

Bahtin'e göre roman, diğer türlerden farklı olarak benzersiz bir türdür. Çünkü roman, şimdide yaşayan, gelişmeye devam eden, tamamlanmamış bir türdür ve bu sebeple tektir. Epik ve trajedi gibi türler ise gelişimini tamamlamış

ve kendi kanonlarını geliştirmiş sabit biçimler olarak tanınmaktadır. Roman, diğer türlerden genç bir türdür. Diğer türlerin incelenmesi, kitaptan ve hatta yazılı dilden bir hayli eski oldukları için, ölü dillerin incelenmesi gibidir. Romanın incelenmesi ise, Bahtin'e göre, yaşayan ve genç olan dillerin incelenmesine benzer. Diğer türlerin belli bir tarihsellik ve toplumsallık içinde gelişimini tamamlamış olmaları, onları tanımlanabilir kılmaktadır. Halbuki roman, yaşayan tek tür olarak, değişen ve gelişen tarihi ve toplumsal durumlardan etkilenmeye devam etmektedir. Bu yüzden, bir tür olarak romanın incelenmesi birtakım güçlüklerle haizdir (Bakhtin, 2001: 164-165).

Bahtin'e göre, romanın edebi olmayan türlerle, gündelik yaşama dayanan türlerle ve ideolojik türlerle olan özel ilişkisi, roman tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. İlk evrelerinde retorik biçimlerden, daha sonra mektup ve günlük gibi gündelik yaşama dair türlerden ve felsefi risaleler, politik manifestolar gibi ideolojik türlerden yararlanan roman, kurmaca edebiyatın sınırlarını ihlal eder. Ancak bununla birlikte Bahtin, bu fenomenlerin tam da romanı karakterize eden şeyler olduğunu; kurmaca ve kurmaca-olmayan, edebiyat ve edebiyat-olmayan arasındaki sınırların gökten zembille inmediğini vurgular. Ona göre edebiyat sürekli değişim ve gelişim içerisindedir. Dolayısıyla edebiyatın sınırları sürekli değişmektedir. Roman da değişmekte olan bir tür olduğundan, bu tip sınır ihlallerine daha fazla rastlanması çok doğaldır (Bakhtin, 2001: 199-200). Bahtin'in bu konuyla ilgili sözleri çağımızı da temsil eder nitelikte ve dikkat çekicidir:

“Romanın gelişim süreci henüz son bulmamıştır. Hâlihazırda yeni bir evreye girmektedir. Çünkü çağımız olağanüstü bir karmaşıklık ve dünyayı algılayış biçimlerimizde bir derinleşme özelliği taşımaktadır; insan beğenisine, olgun nesnellığe ve eleştiri yetisine yönelik taleplerde alışılmadık bir artış yaşanmaktadır. Bunlar aynı zamanda romanın bundan sonraki gelişimini de şekillendirecek özelliklerdir.” (Bakhtin, 2001: 208)

Bahtin, romanı bir biçimler çokluğu veya yeniden ve yeniden diyaloga giren söz olarak tanımlar. Pomorska'nın da ifade ettiği gibi, Bahtin'e göre, diyaloglarda, her sözün arkasında konuşan bir insan vardır ve bu yüzden romandaki her söz toplumsallıkla yüküldür. Bahtin'in romanı, çoksesli bir tür olarak nitelenmesinin nedeni de budur. Ona göre, tek sesli roman diye bir şey yoktur. Bahtin'e göre, romandaki sözlerin toplumsallıkla yüklü olması, dilin yaratıcı gücünden kaynaklanır. Sadece romanda değil, hayatın çeşitli alanlarında –gündelik yaşamda, etikte, hukukta, siyasette, edebiyatta vb. kullanılan “söz”, her zaman bir önceki sözü çağırır. Her zaman bir önceki söze yanıt olarak bir söz doğar. Kendi sözünü üretmeye yarayan, bir başkasının sözüdür (Pomorska, 2005: 11).

Bahtin, *Romanda Söylem* adlı denemesinde roman biçembilimini⁵ tartışmaya açmakta ve 20. yüzyıla değin, roman biçembiliminin soyut ideolojik incelemelerle ve tanıtım amaçlı yorumlarla kısıtlı kaldığını; bu yorumların, anlatımsallık, imgelem, etkileyicilik, berraklık gibi değerlendirme yüklü terimlerle sınırlı olduğunu ifade etmektedir. 20. yüzyılda düzyazıda somut sorunlara ilişkin –özellikle kompozisyonla ilgili sorunlarda- birtakım değişiklikler olduysa da Bahtin’e göre, bu değişiklikler, roman biçembiliminin özgüllüklerini açığa çıkarabilecek türden değişiklikler değildir. Bununla birlikte, sanatsal düzyazının biçemsel benzersizliğinin kabul edilmesi açısından ise önemli değişikliklerdir. Dahası bu değişikliklerle birlikte geleneksel biçembilim anlayışının –şiirsel söylemi soyut bir düzlemde yorumlayan anlayışın- roman söylemine uygun olmadığı ortaya konulmuştur (Bakhtin, 2001: 34- 36).

Bahtin, roman biçembilimindeki gelişmelerin özgül olmadığını söylemektedir; çünkü ona göre, bu girişimler, romanı ve roman söylemini biçemsel bir bütünlük içerisinde ifade edemezler. Bunun yerine, belirli bir romancının dili, sadece dilbilimsel olarak incelenir ya da biçemsel-bütünlük tiplerinden biri, romanın bütününe biçemiymiş gibi değerlendirilir. Dolayısıyla bu girişimlerde, tek bir dilsel bütünlük ya da tek bir biçem olduğu varsayılır. Dilin bütünlüğü, soyut olarak algılanır ve anlamın çok-sesliliği göz ardı edilir. Dilsel bütünlük, romanın farklı dilsel katmanlaşma biçimlerini (*heteroglossia*) içeren temel karakteristiğiyle örtüşmez. Ayrıca, tek bir biçemsel-bütünlüğün değerlendirme konusu olarak ele alınması, onun diğer biçemlerle olan ve romanın genel biçemiyle olan ilişkisini yok sayar. Bahtin’e göre, dilleri ve biçemleri bu şekilde sınırlayan geleneksel biçembilim, şiir gibi sadece tek-dilli ve tek-biçemli türlere uygulanabilir (Bakhtin, 2001: 39, 42). Bu tür incelemeler, romanda yer alan kelimelerin yaşayan anlamlarını ve özel konumlarını ifade edemezler. Romanı bir tür olarak tanımlamaktan uzaktırlar ve romanın dilini ve biçimini değil, romancının bireysel-sanatsal kişiliği bağlamında dilini ve biçimini irdelerler (Bahtin, 2008: 42). Hâlbuki Bahtin’e göre, romanın biçemsel çalışmalarında, dilin ve biçimin özel imgeleri, bu imgelerin bir araya gelişi, tipolojileri, dilin imgelerinin romanın bütünüyle olan ilişkisi ve bu imgelerin birbirleriyle olan diyalojik etkileşimleri incelenmelidir (Bahtin, 2008: 50).

Dolayısıyla Bahtin’e göre, şimdiye kadarki biçembilim çalışmaları romanı değerlendirmede yetersiz kalmışlardır ve romanın söylemsel anlamını ortaya koyabilmek üzere, biçim ve içeriğin aynı anda önemini vurgulayan yeni bir

⁵Biçembilim, bir edebi eserin dilsel ve anlatımsal özelliklerini ifade eden biçimini çözümlenme yöntemidir. Biçembilim, yazınbilim ya da poetika olarak da ifade edilebilir. Ancak burada biçembilim kelimesinin kullanılmasının nedeni, Bahtin’in kitap çevirilerinde bu terimin tercih edilmiş olmasıdır.

biçembilime gereksinim vardır. Romanın somut toplumsal bağlamını anlayabilmek için, böyle bir biçembilim sosyolojik bir biçembilim olmalıdır.

“Bir tür olarak romanın özgüllüğüyle başa çıkabilecek herhangi bir biçembilim sosyolojik bir biçembilim olmak zorundadır. Romansı söylemin iç toplumsal diyalojizmi, söylemin somut toplumsal bağlamının açığa çıkartılmasını, tüm biçemsel yapısını, “biçimini” ve “içeriğini” belirleyen, ama dışarıdan değil içeriden belirleyen güç olarak açığa çıkartılmasını gerektirir; çünkü aslında, toplumsal diyalog söylemin tüm boyutlarında, söylemin “içerik”le bağlantılı olan yönlerinde olduğu kadar söylemin bizzat “biçimsel” yönlerinde de yankılanmaktadır.” (Bakhtin, 2001: 78-79).

3. BAHTİN’İN ROMAN KURAMI VE POSTMODERN ROMANIN BİÇİMSEL OLARAK ÖZGÜLLEŞTİRİLMESİ

Bahtin, çok-seslilik, karnaval ve heteroglossia gibi kavramsallaştırmalardan yola çıkarak, romanın hem biçimsel ve hem toplumsal (romanın içeriği) olarak şekillendiğini göstermek ister. Bu amaçla, biçimsel dil ve sosyolojik dilin birbirleriyle bağlantılı olduğu yeni bir roman kuramı/sosyolojik bir roman biçembilimi geliştirir. Bu noktada, Bahtin’in roman kuramını oluşturan kavramsallaştırmalarını ele alarak hem edebiyat sosyolojisinde biçime yönelik genel bir teori arayışına girebilir ve hem de postmodern romanın biçimsel dilini sosyolojik olarak anlamaya çalışabiliriz.

Çok-seslilik, edebi bir kavramsallaştırma; fakat özünde, toplumsal bir bakış açısıdır. Edebiyattaki görünümü, konuşan farklı öznelerin ve farklı dünya görüşlerinin temsiliyle olur. Romanda biçimsel bir özellik olarak karşımıza çıkan çok-sesliliğin, toplumsal olarak ne ifade ettiği ise, Bahtin’in sözce kuramıyla anlaşılabilir. Şöyle ki, Bahtin’e göre sözce, sözcükten farklı olarak dilsel bir öge olmaktan ziyade toplumsal bir özelliğe sahiptir. Sözceleri toplumsal kılan, onların öznelerin bilincinde cisimleşmeleri ve söylem haline gelmeleridir ve sözcelerin toplumsal bağlamda ne anlama geldikleri ise bu söylemler dâhilinde anlaşılabilir. Buna göre, her sözce bir önceki sözceye yanıt olarak doğar ve anlam kazanır. Sözceler, soyut ve belirli anlamsal göndergeler değildir; öznelerin bir önceki sözceye yanıt olarak verdiği yeni anlamları taşırlar (Bahtin, 1999: 88-89). O halde denilebilir ki kullanılan sözceler, her bir öznde ayrı anlamlara bürünür; dahası bu ayrılık, farklı dünya görüşlerini ve toplumsal bakış açılarını temsil eder.

Bahtin, çok-sesliliğin romandaki görünümünü Dostoyevski eserlerinde arar. Ona göre, Dostoyevski eserlerinde yazarın otoritesini tamamlayan tek bir ses, tek bir dünya görüşü yoktur. Bilakis, karakterler birbirleriyle çelişen farklı bakış açılara ve düşüncelere sahiplerdir. Üstelik yazar da, diğer karakterler

üzerinde otoriter bir etkisi olmaksızın, bu karakterler içinde eşdeğer nitelikte bir dünya görüşüne sahiptir. Karakterler, yazarın söyleminin nesnesi olarak değil, kendi felsefi görüş ve ideolojik anlayışlarına sahip, özneleri olarak konumlanırlar (Bahtin, 2004: 47-49).

Postmodern romanlarda da çok-sesliliğin çeşitli kullanımları olduğu söylenebilir. Nitekim bu romanlarda birden fazla anlatıcının yer aldığı bir kurgusal yapı söz konusudur. Merkezde tek bir karakterin olduğu klasik ve modern anlayış terk edilmiştir. Her bir ses, kendi dünya görüşünü temsil etmektedir. Farklı karakterler özgül bilinçleri içinde romana farklı anlamlar yükleyebilmektedirler. Bahtin'in deyişiyle her bir anlatıcı bağımsız bilinçlere sahiptir ve her biri kendi dünya görüşlerini ifade edebilmektedir. Postmodern romanlarda yazar da, çok-seslilik unsurunun bir parçası olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki yazar, postmodern romanlarda, bir anlatıcı olarak metne dâhil olabilmekte; yazarın dünya görüşü, diğer anlatıcıların bakış açılarının yanında yer alabilmektedir. Gerçeklik ve kurmacanın iç içe geçtiği bu durumlarda, postmodern romanın üst-kurmaca tekniğinden söz edilmelidir. Postmodern yazar, otoriter bir ses olarak değil, katılımcı bir ses olarak romanda okura sesini duyurabilmektedir. Bu teknikle postmodern yazar, tek-sesli yazma eylemine karşı çıkmakta ve kendinin ve karakterlerinin özgül toplumsal farklılıklarına dikkati çekebilmektedir. Çok-seslilik sadece öznelerin/karakterlerin bilinç çoğulluğu anlamına gelmemekte; sözcenin bir önceki sözceye yanıtı olarak metinsel anlamda da gerçekleşebilmektedir. Nitekim metinlerarasılık tekniği, farklı metin parçacıklarını bir araya getirerek romanda tek-sesliliğin otoritesini yıkar ve farklı dünya görüşlerini yan yana sunabilmeyi başarır. Denilebilir ki postmodern romanın biçimsel estetiğini sağlayan bu teknikler, toplumdaki farklı ses ve dünya görüşlerini aynı anda temsil etmeyi arzulayan bir edebi bakış açısının ürünüdür. Aynı zamanda farklı gerçeklik anlayışlarına kapılarını açan postmodern söylemin de bir sonucudur.

Bahtin'in araştırdığı diğer bir kavram olan karnavalı anlamak, edebiyatın biçimsel yapısının toplumsal anlamını sorgulamak açısından önemlidir. Bahtin, karnavalın edebi bir fenomen olmadığını, bununla birlikte karnavalın somut, duyumsal bir simgesel biçimler dili geliştirdiğini ifade eder. Bu dilin somut duyumsal doğası, karnavalı sanatsal imgeler diline, yani edebiyatın diline aktarabilmeyi mümkün kılar. Bahtin, karnavalın bu şekilde aktarılışını edebiyatın karnavallaşması olarak tanımlar (Bahtin, 2004: 183-184).

Karnavalın yarattığı biçimsel dili anlayabilmek için öncelikle karnaval geleneğinden söz etmelidir. Karnaval, şenlikler, eğlenceler ve ritüeller gibi farklı tiplerde gösterilerdir. Karnaval tipinde şenlikler, Antik Yunan'da ve Roma hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Popüler halk kültürünün ve mizah

anlayışının bir yansımasıdır. Belirli katılımcıların olmadığı, herkesin birer katılımcı olduğu karnavalda, karnaval yasaları hakimdir. Hiyerarşik yapıların tersyüz edildiği bu yasaların hükmünde, bir karnaval hayatı sürer. Karnaval yasalarının hüküm sürmeye başlaması, sıradan yaşamın düzenini belirleyen yasaların askıya alınması demektir. Bir diğer deyişle karnaval, hiyerarşik yapının, dinsel öğelerin, yasakların, kısıtlamaların, adabımuâşeret kurallarının askıya alındığı bir süreçtir. Hiyerarşik yapının askıya alınması, aynı zamanda toplumsal hiyerarşik eşitsizliğin de askıya alınması demektir. İnsanlar arasındaki mesafeler ortadan kalkar ve “özgür ve samimi temas yürürlüğe” girer. Hiyerarşik engellerin ortadan kalkmasıyla insanlar, birbirleriyle eşit mesafede ve samimi bir şekilde temas girerler. Bu durum, insanlar arasında yeni bir ilişki tarzı ve yeni bir ilişki dili oluşturur. Kişilerin davranışları, jestleri ve söylemleri, hiyerarşik konumların (toplumsal zümre, tabaka, yaş, mülk) otoritesinden özgürleşir ve tuhaf ve uygunsuz bir hale gelir. Bu tuhaflık, insan doğasının gizli yönlerinin özgürce deşifre edilmesinden kaynaklanır. Bununla birlikte Bahtin’e göre, karnavala özgü dünya anlayışında, “samimi temas” sadece insanlar arasında değil, değerler, düşünceler, fenomenler gibi hayatın her alanında kurulur. Bahtin’in karnavala özgü uygunsuz birleşmeler olarak ifade ettiği bu husus, tezatlıkların bir araya gelmesi durumudur. Kutsal olanla dünyevi olanın, yüce ile aşağı olanın, önemliyle önemsizin, bilge ile aptalın bir araya gelmesi durumudur. (Bahtin, 2004: 184-185).

Karnaval geleneği, klasik antik edebiyatın yarı ciddi-yarı komik türlerinde biçimleşir. Bu türler Bahtin’e göre, çok-sesliliğin arkaik kökenleridir. Epik, trajedi, tarih, klasik retorik gibi ciddi türlerin karşısında konumlanan yarı ciddi-yarı komik türler, farklı türlerin kaynaşıp bütünleştiği özel bir edebiyat alanıdır. Yarı ciddi-yarı komik türler, ciddi türlere yönelik müşterek bir muhalefet sergilerler. Ciddi türlerin monolojik evreninin -bütünlüklü ve değişmez bir söylem evreninin- aksine bütünlüğün olanaklılığını yadsıyan diyalogik bir forma sahiptirler. Sophron’un pantomimleri, Sokratik diyalog, anı edebiyatı, risaleler, çobanlı şiir türü ve Menippos yergisi bu özel edebiyat alanında yer almaktadır (Bahtin, 2004: 165-166). Bu türlerin karakteristiklerinden ilki gerçeklikle kurdukları ilişkidir. Nitekim gerçekliği, içinde bulunulan zaman bağlamında, “şimdide” anlamaya çalışırlar. Örneğin, geçmişin tarihsel figürleri bugünle zamandaş kılınır. Dahası geçmişin ve bugünün figürleri, Bahtin’in deyişiyle kaba denecek ölçüde samimi bir temas alanında edimde bulunur. Bu türlerin ikinci karakteristiği, efsane yerine deneyime ve özgür yaratışa dayanan bir imgeye sahip olmalarıdır. Efsaneyle olan ilişkileri oldukça eleştirel ve kiniktir. Üçüncü karakteristikleri, çok-üsluplu ve çok-sesli bir doğaya sahip olmalarıdır. Bu türler, ciddi türlerin tek-üsluplu doğasını reddederek çok-tonlu bir anlatı benimserler. Yüksek ve aşağı olanın, ciddi ve komik olanın bir harmanlamasıdır ve bu

bağlamda mektuplar, elyazmaları, diyaloglar ve yüksek türlerin parodilerine yer verirler (Bahtin, 2004: 166-168).

Bahtin'e göre, Menippos yergisi edebiyatta dünyanın karnaval olarak duyumsanışının başlıca taşıyıcılarından biridir. Menippea olarak da adlandırılan bu tür, komiklik öğesinin ağırlıklı olarak kullanıldığı bir türdür. Olay örgüsü ve felsefi yaratıcılık açısından olağanüstü bir özgürlüğe sahiptir. Yaşamla dışsal bir benzerlik taşıma gibi bir zorunluluğu yoktur ve kahramanlarının tarihsel ve efsanevi oluşu buna bir engel oluşturmaz. Menippea'da, her türlü unsur fantastiğin sınırları içine çekilebilir. Tamamen fikri ve felsefi bir amaçla - hakikatin yolunu açmak ve sınamak amacıyla- fantastik sınırsız bir şekilde kullanılabilir ve olağandışı durumlar yaratılabilir. Alışılmadık gözlemlerin yanı sıra alışılmadık kişiliklere de ilk kez Menippea'da rastlanır. Delilik, çılgınlık, bölünmüş kişilik, intihar gibi ahlaki-psişik haller, biçimsel bir öneme sahiptirler. Alışılmış seyir, konuşma biçimlerinde de kırılır. Skandal sahneleri, tuhaf davranışlar, uygunsuz konuşmalar ve eylemlerle adabımuaşeret normlarının ihlali söz konusudur. Ve Menippea'ların son bir karakteristiği de güncel olaylara ve gündemdeki konulara olan özel ilgisidir (Bahtin, 2004: 174-179).

Bahtin, yarı ciddi-yarı komik türlerin bir hayli heterojen karakteristiklerine rağmen, organik bir bütünlüğe ve içsel bir mantığa sahip olduğunu ve bu durumun dönemin karakteristiklerinin doğal bir sonucu olduğunu vurgular. Denilebilir ki, postmodern romanın üst-kurmaca ve metinlerarasılık gibi teknikler kullanarak romanı biçimsel bir oyun alanına dönüştürmesi, bir anlamda postmodern toplumun "heterojen karakteristiklerine rağmen organik bir bütünlüğe sahip" yansıması olarak değerlendirilebilir, postmodern romanın da yarı-ciddi yarı komik türler gibi somut, duyumsal bir simgesel biçimler dilinden oluştuğu düşünülebilir. Nitekim postmodern roman, yarı ciddi-yarı komik türlerle fazlasıyla benzer karakteristiklere sahiptirler. Şöyle ki, postmodern roman, bu türlerle benzer şekilde monolojik bir düşünce evrenine karşı bir dünya anlayışını temsil eder. Yarı ciddi-yarı komik türler, ciddi türlere bir muhalefet gösterirken; postmodern roman, yansıtmacı ve modernist romanın gerçeklik anlayışına ve dizgesel yapısına karşı bir tutum sergiler. Yarı ciddi-yarı komik türler, karnavala özgü dünya anlayışının neşeli göreliliğine sahiptir; postmodern romanlar ise, postmodern söylemin merkezsizlik, belirsizlik, hakikatsizlik vs. anlayışlarının oyuncu bir temsilidir. Her iki tür de, geçmiş -mitin kahramanları ve geçmişin tarihsel figürlerini- şimdide zamandaş kılar ve her ikisi de bu "mutlak geçmiş" anlayışını gülünç kılmak ister. Bu türlerle benzer şekilde postmodern roman için de edebiyatın deneysel bir sanat alanı olduğu söylenebilir. Postmodern metinlerin oyunsu işlevi, estetik bir düzlemde sonsuz bir özgürlük aracı ve göstergesi olma niteliği taşır. Her iki tür de çok-üsluplu ve çok-sesli bir doğaya sahiptirler. Yarı ciddi-yarı komik türler, yüksek ve aşağı

olan, ciddi ve komik olanın bir harmanlamasıyken, postmodern romanlar, seçkinci ve popüler olanı kaynaştırmak ister. Parodi, pastiş ve gülünç dönüştürüm gibi metinlerarasılık teknikleri, postmodern romanlarda, bu yönelimle kullanılırlar.

Menippea da, postmodern romanın karakteristiklerine yakın nitelikler taşımaktadır. İlk olarak, Menippea'nın komiklik ögesinden bahsedilebilir. Postmodern yazar, romanın bir "hakikat" değil, sadece bir "uydurma" olduğunun altını çizmek üzere metin kurgusunda oyunlar kurar. Farklı türlerin eklenmesi, farklı metinlerin parodileri, yazarın metne dâhil olup metnin nasıl kurgulandığını anlatmaya başlaması gibi örneklerle roman, oyunsu bir karaktere bürünür. Postmodern yazar oyun unsuruyla, bir yandan nesnel gerçekliği sıradanlaştırırken diğer yandan okuyucuyu eğlendirmek amacını güder. İkinci benzerlik, olay örgüsü ile ilgilidir. Postmodern romanda da, olay örgüsü irrasyonel, kopuk ve karmaşık bir görünüme sahiptir. Üst-kurmaca tekniğiyle farklı olay örgüleri birbirleriyle kesişebilmektedir. Ya da çok-katlı bir yapıya sahip olan olaylar arasında bütüncül bir ilişki olmayabilir. Yaşama olan dışsal benzerlik, Menippea'da olduğu gibi postmodern romanda da aranan bir özellik değildir. Postmodern metinlerde dış dünyaya benzeme ya da bu dünyayı yansıtma gibi bir amaç söz konusu değildir. Nitekim postmodern yazara göre, romanın temsil edebileceği bir gerçeklik de yoktur. Bunların yanı sıra Menippea ile benzer şekilde postmodern romanda da fantastik unsur önemli bir yere sahiptir. Üst-kurmaca tekniğiyle postmodern metinler içinde yer alan fantastik ögesiyle, gerçeklik ve fantastiğin birbirine karıştığı yeni bir gerçeklik alanı yaratılmak istenir (Sazyek, 2010: 513). Diğer bir özellik ise, Menippea'da alışılmadık kişiliklere rastlanmasıdır. Benzer şekilde postmodern romanın anti-karakteri de çoğu zaman paranoyak ve şizofrenik bir tutum sergileyebilmektedir. Tüm bu karakteristiklerin ilginç bir şekilde yakın benzerlikler olduğu söylenmelidir. Dostoyevski eserleri gibi postmodern romanların da arkaik kökenlerinin yarı ciddi-yarı komik türler olması olasıdır. Ancak daha önemlisi, bu türlerin bir geleneğin, toplumsal bir durumun edebiyata biçimsel bir yön verdiğinin kanıtı olmalarıdır.

Heteroglossia, Bahtin'in *Romanda Söylem* adlı yazısında geliştirdiği bir kavramdır. Dilin, toplumsal süreçte katmanlaşması anlamına gelen kavram, Bahtin için özel bir öneme sahiptir. Bir yandan dilin çok-sesli karakterini ifade ederken diğer yandan romandaki biçimsel öğeleri içerikle bütünleştiren bir yapıya sahiptir. Bahtin'e göre biçim ve içeriği tek bir bütün kılan, her şeyi saran toplumsallık fenomenidir ve heteroglossia, toplumsal olanı dilsel anlamda ifade eden önemli bir kavramdır.

Bahtin'e göre, "Roman, sanatsal olarak düzenlenmiş bir toplumsal söz tipleri çeşitliliği (hatta bazen de diller çeşitliliği) ve bireysel sesler çeşitliliği olarak tanımlanabilir." (Bakhtin, 2001: 37-38). Toplumsal söz tipleri çeşitliliği, Bahtin'in heteroglossia olarak ifade ettiği, bir dildeki farklı iç katmanlaşma düzeyleridir. Yani, toplumsal lehçeler, mesleki jargonlar, yaş gruplarının dilleri, farklı nesillerin dilleri, hatta aile, arkadaş ve çeşitli grupların kendilerine özgü konuşma biçimleri vb. gibi farklı diller, belli bir dilin katmanlaşan parçalarıdır. Belli bir tarih ve topluma özgü olan bu iç katmanlaşma, farklı biçimsel bütünlükleri ve farklı söz tiplerinin bir bileşimi olan romanı ve romansı söylemi anlayabilmek açısından önemlidir. Yazar kaynaklı anlatım, anlatıcıların sözleri, araya yerleştirilmiş türler, karakterlerin sözleri gibi kompozisyonel-biçimsel bütünlükler, "heteroglossia"nın romana dâhil olmasını sağlar (Bakhtin, 2001: 38).

Romanda heteroglot bir dilin oluşması türsel, mesleki, sınıf ve çıkar gruplarına ait ya da toplumda çeşitli biçimlerde yayılan söylenti biçimindeki dillerin, romandaki yazar, hikayeci ve kahraman gibi farklı anlatıcıların bu dilleri birleştirmesiyle gerçekleşir. Toplumsal tabakalara ait farklı dillerin bir araya getirilmesi, genel kabul gören dilin ve dolayısıyla toplumun genel düşünme biçiminin yanlış yönlerini ortaya çıkarır ve maskelerini düşürür. Bahtin'e göre, gerçek hayatta, toplum içinde farklılaşan ve tabakalaşan bu diller ölüme mahkûm edilir. Hâlbuki roman, dilin heteroglot kullanımı ve parodik biçimlemesi sayesinde farklı dil ve görüşlere hayat verir (Bahtin, 2008: 311-312). Dahası Bahtin'e göre bir romanda farklı anlatıcıların yer alması, farklı bakış açılarının, farklı hikâyelerin, farklı inanç sistemlerinin ve farklı dünyaların yer alması demektir. Her bir anlatıcının kendine ait bir söylemi vardır ve söylemler arasındaki bu ilişki, Bahtin'in ifadesiyle bir puzzlenin parçaları gibidir. Farklı dil ve inanç sistemleri arasındaki bu ilişki –bu diyalojik etkileşim- yazarın, toplumsal dil ve inanç sistemine karşı durmak üzere belirlediği amaçlara da izin verir. Bu sayede yazar, kâh hikâyecinin dilini kâh kahramanın dilini kullanarak kendini ve dilsel amaçlarını saklayabilir (Bahtin, 2008: 314-315).

Heteroglot bir dilin oluşumu için bir başka yol da, farklı türlerin romanda bir araya gelmesidir. Roman, Bahtin'e göre çeşitli türlerin bir bileşimidir. Romanda bileşen bu türler, kısa hikâyeler, şiirler, şarkılar gibi sanatsal türler olabileceği gibi retorik, akademik ve dinsel türler gibi sanatsal olmayan türler de olabilir. Her çeşit tür, romanın linguistik ve biçimsel özellikleri sayesinde, romanın bütünlüğü içinde korunabilir. Fakat bu türler içerisinde öyle türler vardır ki, Bahtin'e göre, bunlar yalnızca romana girmekle kalmaz; aynı zamanda, bir bütün olarak romanı etkiler. İtiraflar, günlük, seyahat notları, biyografi, mektup bahsedilen bu özel türler içinde yer alır. Bu türlerin önemi, onların gerçek hayatın izlerini doğrudan taşıyan anlamsal bir biçime sahip

olmasından kaynaklanır. Roman, gerçekliği kelimeler içine hapsetmiş olan bu türleri kullanarak, onların gerçeklikle olan ilişkisinden yararlanır. Nitekim bu türler romana girdiklerinde, kendi dillerini getirirler ve romanın dilsel birliğinin katmanlaşmasını sağlarlar (Bahtin, 2008: 320-321).

Heteroglossianın roman içindeki bir araya gelme biçimleri, dilsel bilincin göreceleşmesini hedefler. Tarih ve toplum tarafından belirlenen dilsel sınırlar yerine, göreceleşmiş dilsel bilinci tanımlayan dilin somut varoluşunu ön plana çıkarırlar (Bahtin, 2008: 321). Bahtin'e göre, bir romancı dilin göreceleşmesini, çift-sesliliğini ve içsel diyalojizmini görmezden gelirse, bir tür olarak roman, asli özelliklerini kaybeder. Romancıya göre dil, üniter, tek, tartışılmaz ve kutsal olarak değil; katmanlaşmış –heteroglot bir şey olarak var olmalıdır. Çünkü gerçek yaşamda, üniter, tek, tartışılmaz ve kutsal olarak kabul edilen dil, romanda bu tartışılmazlığını yitirir. Dahası dil, romanda heteroglossia ile diyalojik olarak etkileşim içine girerek, tepkisel ve itiraz edilebilir bir yönelimi benimser (Bahtin, 2008: 327, 332).

Heteroglossia romana girdiğinde, tarihsel ve toplumsal tüm sesler, sözcükler, biçimler sanatsal olarak formüleleştirilir ve biçimsel bir sistem oluşturulur (Bakhtin, 2001: 79). “Düzyazı sanatçısı, nesnelere kuşatan toplumsal heteroglossia’yı, hatları kesinlik kazanmış bir imgeye, diyalojikleşmiş alt anlamlarla dolu bir imgeye dönüştürür; bu heteroglossia’nın tüm temel sesleri ve tınıları üstünde sanatsal olarak hesaplanmış nüanslar yaratır.” (Bakhtin, 2001: 55). Bahtin, romandaki bu alt anlamların anlaşılabilmesi için sözcüğün iç diyalojizminin –sözcüğün tüm yapısına, tüm anlamsal ve tüm anlatımsal katmanlarına nüfuz eden diyalojizmin- incelenmesi gerektiğini belirtir (Bakhtin, 2001: 56).

Denilebilir ki, Bahtin’in heteroglossia kavramı biçimsel dilin ve toplumsal içeriğin bir bütünlük içinde romanda nasıl bir araya geldiğini net bir şekilde göstermektedir. Heteroglossia kavramıyla, postmodern romanın biçimsel dili de sosyolojik bir anlam kazanır. Nitekim bu bakış açısından, farklı türlerin ve söz biçimlerinin postmodern romanda parodik olarak yeniden üretilmesi, sadece yapının biçimsel bir unsuru olarak görülmez. Postmodern roman metinlerarasılık tekniği ile farklı dilleri ve farklı türleri bir araya getirerek farklı seslerin, bir anlamda kaynaşmasını sağlar. Dahası dilin katmanlaşan yapısını, bu teknikle ifade eder; parodileştirdiği nesnelere gülünçleştirilmesi ve sıradanlaştırılmasına rağmen dilin çoksesliliğini sergileyebilir. Bahtin'e göre, dilin somut varlığını ortaya çıkaracak romandaki bir diğer heteroglot görünüm ise, anlatıcıların/karakterlerin kullandığı dildir. Ona göre, bir romanda farklı anlatıcıların yer alması, farklı bakış açılarının, farklı hikâyelerin, farklı inanç sistemlerinin ve farklı dünyaların yer alması demektir (Bahtin, 2008: 315).

Postmodern romanların anlatıcı çokluğu bu düşünceyle benzer bir amacı taşımaktadır. Bu romanlarda birden fazla anlatıcı, her biri eşit düzeyde olmak üzere, kendi dünya görüşleriyle yer alır. Başka bir deyişle, postmodern romanlarda tek bir bakış açısı ve tek bir dünya görüşü yoktur. Farklı seslerin bir araya geldiği bir çok-seslilik, farklı dillerin bulunduğu bir çok-dillilik içerisinde farklı hikâyeler ve farklı dünyalar vardır.

4. SONUÇ

1930'lu yıllarda sanatta ana akım olan Rus biçimciliği ve 1970 sonrası ise sanatta ve edebiyatta postmodern yönelimler, bir disiplin olarak edebiyat sosyolojisinin gelişememe nedenleri olarak gösterilir. Halbuki Bahtin'in düşüncelerinden yola çıkarak denilebilir ki, edebiyat sosyolojisinde temel problem biçimcilik değil; edebi eserde biçim ve içeriğin bütünselliğinin görmezden gelinmesidir.

Bu çalışmada, Bahtin ve çevresinin çalışmalarının edebiyat sosyolojisi bir disiplin olarak kurulmadan çok daha erken tarihlerde bu sorunu gündeme getirmiş; edebi eserde biçim-içerik konusunu bütünsel olarak incelemiş olduğunu görmekteyiz. Bu konu özelinde, Bahtin, 1924 yılında yayınladığı *Sözel Sanatta İçerik, Malzeme ve Biçim Sorunu* adlı denemesinde sanatsal ve estetik anlamda biçim-içerik ilişkisini ele almış; takiben Medvedev *The Formal Method in Literary Scholarship* adlı çalışmasında eserde biçimsel yöntem ve sosyolojik yöntem arasında diyalektik bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Bahtin'in *Dostoyevski Poetikası'nın Sorunları* kitabı ve *Romanda Söylem* başlıklı denemesinde çok-seslilik, karnaval ve heteroglossia gibi kavramlarına değinerek oluşturduğu roman kuramı ise edebiyatta sosyolojik bir biçembilim için, tamamlayıcı nitelikte olmuştur.

Bahtin'e göre biçim içerikten ayrı düşünülemez; çünkü biçim, değerler sisteminin aktarılmasında en etkin yoldur. Biçim, toplumsallıkla yüküldür. Dolayısıyla, ona göre romanda kullanılan dil, farklı bakış açılarına, farklı dünya görüşlerine veya da farklı bir toplumsal gerçekliğe gönderme yapar. Bu bakış açısından postmodern romanın da farklı bir toplumsal gerçekliği temsil ettiği ve kullandığı biçimsel dilin, bu gerçekliğin simgeler dili olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Bahtin, Mihail. M. (2004), *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Cem Soydemir).

Bahtin, Mihail (2005), *Sanat ve Sorumluluk -İlk Felsefi Denemeler* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Cem Soydemir).

Bakhtin, M. M. (1999), *Speech Genres and Other Late Essays* (Austin: University of Texas Press) (Ed. by. Carly Emerson and Michael Holquist) (Trans. by. Vern W. Emerson).

Bakhtin, Mikhail (2001), *Karnaval dan Romana -Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Der. Sibel Irzık) (Çev. Cem Soydemir).

Bakhtin, M. M. (2008), *The Dialogic Imagination* (Austin: University of Texas Press) (Ed. by Michael Holquist) (Trans. by Carly Emerson and Michael Holquist).

Bakhtin, M. M. v.d. (2001), “Rus Edebiyat Teorisi ve İncelemesinde Biçimsel Yöntem ve Sosyolojik Yöntem”, V. N. Voloşinov, *Marksizm ve Dil Felsefesi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Mehmet Küçük): 269-305.

Bakhtin, M. M. ve P. N. Medvedev (1991), *The Formal Method in Literary Scholarship -A Critical Introduction To Sociological Poetics* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press) (Trans. Albert J. Wehrle).

Escarpit, Robert (1968), *Edebiyat Sosyolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi) (Çev. Ali Türkay Yazıcı).

Pomorska, Kristina (2005), “Önsöz”, Mihail Bahtin, Rabelais ve Dünyası (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Çiçek Öztekin).

Sazyek, Hakan (2010), “Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler”, *Hece Aylık Edebiyat Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı* (65/66/67): 510-528.

Todorov, Tzevetan (2005), “Sunuş”, *Yazın Kuramı -Rus Biçimcilerinin Metinleri* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları) (Çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat): 17-28.

**ÇAĞDAŞ SINIF SOSYOLOJİSİNDE PSİKOSOSYAL
ÇÖZÜMLEME**

**PSYCHOSOCIAL ANALYSIS IN CONTEMPORARY
SOCIOLOGY OF CLASS**

Boran Ali MERCAN*

ÖZ

Eleştirel Türkiye sınıf araştırmaları sınıf kimliği ve bilincini yapı veya eyleme odaklanarak kavramaya çalışmaktadır. Genelde işçinin kimlik ve bilinç oluşumunu işyeri ve emek süreci aksında açıklayan bu çalışmaların tartışma hattı ve bulguları önemli olmakla birlikte, sınıf oluşumu tartışmalarında psikososyal süreçlerin önemini göz ardı etmektedirler. Bu yazı psikanalitik-çekimli bir psikososyal yaklaşımla farklı sınıf habituslarının oluşum ve kriz süreçlerinin anlaşılabilirliğini ve açıklanabilirliğini ileri süren bir ön kavramsal çalışma niteliğindedir. Buna göre, belirli bir sınıfsal konumun gerektirdiği pratikler, o pratikleri mümkün kılan ve icra edildiği sahaya göre sermayeleşebilen eğilimlerin edinimi neticesinde ortaya çıkar. Eğilim edinimi ise hem psişik hem de sosyal bir süreçtir. Dolayısıyla klinik psikanalizin duygulanımsal yatırım, özdeşleşim, yansıtma ve defans (savunma) mekanizması gibi kavramlarından yararlanmaksızın belirli sınıflara özgü eğilimlerin oluşumu anlaşılabilir: Sınıf çözümlemesi eksik kalır. Bu çerçevede Britanya psikososyal sınıf yazınının sınıf habitusunun oluşumu/krizine üzerine çalışmaları Türkiye sınıf araştırmaları için ufuk açıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sınıf, Bourdieu, Psikanaliz, Özdeşleşim, Eğilim.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, mercan@politics.ankara.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1125-7528>.

* Makale Geliş Tarihi: 07.12.2017
Makale Kabul Tarihi: 07.05.2018

ABSTRACT

The Turkish critical class studies have sought to understand class identity and consciousness by merely focusing on structure or agency. Although evidences of those studies focusing on workplace and labour process are important in explaining class consciousness and identity, they have simply ignored psychosocial processes in the debates of class formation. As a preliminary conceptual work, this paper suggests a psychoanalytically-infllected psychosocial approach, in understanding and explaining the processes of habitus formation and crises of differing social classes. Certain cultural practices required by a class position ensue from the acquisition of dispositions that make possible very those practices and that may function to be a capital as to the field in which to be performed. The acquisition of disposition is both a psychic and social process. Without clinical psychoanalytical concepts such as affective investment, identification, projection, defence mechanism, the formation of dispositions belonging to definite classes cannot be well understood: The analysis of class would be inadequate. The British psychosocial class literature on the formation/crisis of class habitus tends to be quite seminal for the Turkish social class studies.

Keywords: Class, Bourdieu, Psychoanalysis, Identification and Disposition.

GİRİŞ

Türkiye'de sınıf kimliği sorunsalını psikososyal bakış açısıyla ele alan bir araştırma girişimi henüz mevcut değildir. Türkiye'de sınıf meselesine ilişkin sosyal araştırma ve tartışma hattı, eleştirel ya da Marxist düşün geleneği içerisinde sınıf kavramlaştırmasına ilişkin farklılaşan görüşlerin etkisini yansıtır. Bu çerçevede iki eksen belirlemek mümkündür: İlki, vasıfsız iş gücü üzerinde artan denetim ve kontrolün işçinin daha çok vasıfsızlaşmasına yol açarak proleterleşmeyi hızlandırdığını ileri süren emek süreci teorisi (Braverman, 1974). Emek süreci teorisine göre sermaye yalnız artı değer üretimini hedef alır, üretim örgütlenmesini sürekli dönüştürür ve böylece emek üzerinde denetim ve kontrolü artırır. Emek süreci teorisi, sermaye ile emek arasındaki artan çatışmanın işçi sınıfı bilincini ve proleterleşmeyi beraberinde getirdiğini savlamıştı (Knights vd., 1985; Knights ve Wilmott, 1990). Benzer biçimde, E.P.

Thompson'dan (1963) esinlenen, eylemin sınıf kimliği ve bilinci üzerindeki belirleyici rolüne değinen Türkiye emek süreci araştırmacıları, üretim örgütlenmesinde bir araya gelen ve sömürülen işçilerin sömürü deneyimine dayalı ortak eyleminden türeyen bilinçlilik ve proleterleşmeyi vurgular (bkz. Özüğürlü, 2005; Coşkun, 2012). Buna göre, sınıf kimliği kendinde sınıftan kendisi için sınıfa giden mücadelenin üreteceği bir bilinçlilik halidir. İkinci eksen ise sınıfı yapısal bir konum olarak kavramlaştırır ve son otuz yılda endüstriyel kapitalizmin teknolojik gelişimi neticesinde mesleki temelde farklı hiyerarşik sınıfsal konumlar oluştuğunu ve farklı yapısal konumlar arasında çoklu sömürü ilişkilerinin ortaya çıktığına dikkat çeker (Wright, 1985). Bu hattı Türkiye'de sorunsallaştıran araştırmalar ise mesleki temelde belirlenmiş sınıf yapısının sınırlarını ve sınıf aidiyetinin parçalanmışlığını serimler (bkz. Geniş, 2006). Kabaca çizilen söz konusu araştırma ve tartışma hattı yapı-eylem dikotomisinin yansımalarını taşır. Her iki kavrayış sınıfı sadece üretim örgütlenmesi ekseninde ele alır ve sınıfın ideolojik-politik portresine çizmeye çalışırken psikososyal bir bakış açısını dışarıda tutar.

Eleştirel sınıf araştırmalarında yapı-eylem dikotomisini aşmaya çalışan bu makale sınıf kimliğinin ve sınıf bilincinin oluşumunu bilinçten ziyade bilinçdışına taşımayı öneriyor. Bu nedenle bu makale psişik ve sosyal olanın analizini bir araya getirecek psikanalitik çekimli psikososyal bir yaklaşımın önemini vurgulayacak (bkz. Gadd ve Jefferson, 2007). Fakat makale söz konusu yaklaşımı yine sosyoloji eksenli sınıf çözümleme geleneği içerisinden kurmayı amaçlıyor: Sosyal sınıfların bedensel ve zihinsel eğilimler kümesini *habitus* kavramıyla çözümlen Pierre Bourdieu'nun sosyal pratik teorisi klinik psikanalizin kavramlarını kullanarak sosyal dünyanın bilinçdışında nasıl çökeldiğini, tepkiye yol açtığını, çeşitli defans(savunma) mekanizmaları ürettiğini aslında tartışmıştır (Bourdieu, 1996, 2000). Bourdieu entelektüel yaşamının son döneminde psikanalize yönelerek öznenin sermaye donanımlı bir aktöre dönüşümünü sosyal sahalara duygulanımsal yatırım (*affective investment*) ve sembolik özdeşleşim (*symbolic identification*) ile bağıntılandırarak sosyal pratik teorisini psikanalitik kavramsal çerçeve ile desteklemiştir (Bourdieu, 2000: 167). Öte yandan, Bourdieu'nun yaptığı açılımın kendi girişimiyle sınırlı kalmadığını görüyoruz: Sosyal pratik teorisiyle psikanalizi bir araya getirerek Diane Reay'in (2005) tabiriyle 'sosyal sınıfın psişik görünümünü' (*the psychic landscape of social class*) inceleyen psikososyal çalışmalardan, en azından, çağdaş Britanya sosyal sınıf yazını ekseninde bahsedebilmek mümkündür. Psikososyal başlığı altında toplulaştırılabilecek çalışmalar, kültürel sınıf analizi çerçevesinde, farklı sınıf katmanları arasında akışkanlığın imkanı, kültürel sermaye donanımlarının edinimi ve meşrutiyeti, sınıf kimliğiyle özdeşleşim gibi sorunsallar dolayımıyla sınıf *habitusu* oluşumunu ve krizini inceliyor (bkz. Walkerdine, 2009, 2010;

Savage, 2000; Savage vd., 2001; Charlesworth, 2000; Skeggs, 2004a, 2004b, 2005; Lawler 2005; Layton, 2006; Tyler, 2008; Reay, 2015). Çalışmaların ortak bulgusu işçi sınıfı/alt sınıfların orta sınıf konum ve kültürel pratiklerine duygulanımsal yatırımda bulunduğu ve orta sınıf pratikleriyle özdeşleştikleridir. Fakat alt sınıfın orta sınıf eğilimler sergilemesini orta sınıflar meşru görmediği ve negatif duygulanım aktardığı ölçüde, alt sınıfların defansif (savunmacı) bir tutum alarak kimliksizleştikleri, sınıf konumları hakkında kararsızlaştıkları tespit edilmiştir: Kararsızlık ve kimliksizleşme sınıf ayrımlarını kaldırmak yerine daha da belirginleştirir. Açıktır ki, sosyal sınıf psişik ve sosyal olanın birleşiminde bir yerde kavranmalıdır. Böylece sınıf kimliği (kimliksizliği) ve bilinci, bilinçdışı süreçler ile psikososyal eğilim oluşumunun/krizinin o yarattığı diyalektik dinamiğe bağlı olarak ortaya çıkar.

Psikososyal sınıf çözümlemesinin öneminin bilinçten ziyade bilinçdışının belirleyiciliğinde açığa çıktığını vurgulayarak ontolojik bir ön kabulden hareket etmekte fayda var: Sınıf tartışmalarının bilinçlilik (*consciousness*) ekseninde yürütülmesi ve belirli bir sınıfsal konumun öz-farkındalığı o konumun gerektirdiği nesnel bilinçlilik halinin edinimi ile açıklanması sorunludur, çünkü özne neyi niçin yaptığını ve söylediğini bilmemektedir – bilen öznenen değil, aslında bilmeyen ve eksiklikle malul bir öznenen bahsedeceğiz (Lacan, 1998:96). Psikanalitik çekimli düşünce tarzı, sözcelenen ve edimleştirilenin bilinçli olmaktan ziyade bilinçdışı pratiklere tekabül ettiğini gösterir: Dolayısıyla araştırmacının nesnel sınıf konumlarının ve çıkarlarının farkındalığıyla ilgili tartışmalara ilişkin odağında bilinçten ziyade bilinçdışının önemi vurgulanmalıdır (Hollway ve Jefferson, 2000). Psikososyal yaklaşımın sınıf çalışmalarına katkısı sınıfın sınıfın kültürel bilinçdışını serimleme gayretinde yatar. Özdeşleşim, duygulanımsal yatırım ve benzeri temel klinik psikanalitik kategori ve kavramlar böyle bir inceleme/çözümleme çabasının metodik araçları haline gelir. Sınıf kimliği ve sınıfın kültürel pratikleri, belirli bir nesne, kişi veya imgeye yönelik pozitif veya negatif enerji kateksisini ifade eden duygulanımsal yatırım (*affective investment*) ve o nesne, kişi veya imgenin tümü veya bir kısmının benliğe dahil edilmesiyle benlikte meydana gelen dönüşümü anlatan özdeşleşim (*identification*) gibi bilinçdışı mekanizmalardan bağımsız düşünülemez. Fakat söz konusu kavram şeması sadece soyut meta-kategorik bir açıklayıcı olarak kalmaz. Aynı zamanda gözlemlenebilir eğilimler kümesi, yani *habitusu* yaratır: Özdeşleşilen önemli Öteki'ne referansla beden tasarımı ve tüketim pratiklerinin dönüşümü neticesinde nesnel sınıfsal konumun toplumsal olarak kabul gören imgelerine yaklaşan ve uzaklaşan kendilik temsilleri, farklı nesnel sınıfsal konumlar arasındaki öykünme ve benzeşme pratiklerini açıklar. Psikososyal sınıf çözümleme merceği bu pratik örüntülerinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Emek süreci ve üretim örgütlenmesi ekseninde sınıfı ele alan çalışmaların önemini göz ardı etmemekle birlikte, bu makale psikanalitik çekimli bir psikososyal sınıf çözümlemesine bir ön kavramsal çalışma niteliğindedir. Özellikle Bourdieu ve psikanalizi bir araya getiren çağdaş Britanya psikososyal sınıf yazınına odaklaşarak Türkiye sınıf yazını ve araştırma geleneğinin ufkunu genişletme niyetindeyiz. Amacımız skolastik-otomatik anlamda Britanya sosyal uzamına özgü araştırma sonuç ve değerlendirmelerini Türkiye'ye taşımak değil. Tersine, Britanya'da sosyal pratik teorisine odaklaşarak sınıf kimliğinin/kimliksizliğinin inşasını, aslında eğilimlerin kurumsallaşmış ve somutlanmış formlarına tekabül eden, kültürel ve sosyal sermaye kompozisyonları dolayısıyla inceleyen yazarların araştırmalarını duygulanımsal yatırım, özdeşleşim, yansıtma, aktarım ve çeşitli defansif (savunmacı) söylemlere dikkat ederek nasıl gerçekleştirdiklerini serimlemek olacak. Britanya sınıf çalışmalarından psikososyal başlığı altında toplanabilecek araştırmalarda psikanalitik süreçler ile *habitus* oluşumu arasındaki ilişkiyi analiz ettikten sonra, Türkiye'de psikososyal bakış açısından sosyal sınıf araştırmalarının nasıl yürütülebileceğine yazının sonuç bölümünde kısaca değineceğiz.

1. SINIF KİMLİĞİ (*IDENTITY*) VE ÖZDEŞLEŞİM (*IDENTIFICATIONS*)

Anglo-Amerikan literatürde sınıf çözümlemesinin iki temelde yapıldığını söylemek mümkün: İlk çözümleme hattı sınıfın belirgin bir kimlik olduğunu ileri sürer (Goldthorpe ve Marshall, 1992; Devine, 1992a, 1992b). Belirgin ve belirleyici bir kimlik olarak sınıf, nesnel toplumsal bir konumdan ötürü veya piyasada karşılaşılan fırsatlar neticesinde beliren meslekle eş değerli, gelire bağlı ve harcamayla sınırlı bir eylemlilik olarak telaffuz edilir (Goldthorpe vd. 1969). Bu hattın geliştirilmiş versiyonu farklı sosyal-sınıfsal konumların farklı bireysel ve sosyal eylemlilik biçimleri ürettiğini ileri sürer; piyasa fırsatlarının fayda ve maliyet analizi ekseninde, rasyonel bir temelde, değerlendirilmesi sınıfsal eylemlilik ve kimlik çözümlemesinin asli unsurudur (Goldthorpe, 1996). Bu bağlamda sınıf kavramı bilinç ve kültürden bağımsız çözümlenebilir bir olgudur.

İkinci çözümleme hattı ise sınıfın giderek zayıf, belirleyici olmayan, hatta kararsızlık içeren, silikleşen ve bireysel temelde tanımlanan bir kimlik olduğunu vurgular (Savage, 2000; Savage vd., 2001). İleri veya geç modernite (*late modernity*) olarak adlandırılan bu süreçte, her şeyin akış halinde olduğu bir sosyal uzamda durağan bir sınıfsal kimliği sorunlu bir kavramlaştırma (Berman, 1988). Söz konusu bakış açısı sınıfın sabit bir kimlik olarak var olabilmesinin ontolojik güvencesizlik ve risk toplumu koşullarında mümkün olmadığını ileri sürer (Beck, 1992). Öyle ki insanların güvenceli bir işe sahip olmadığı koşullarda geçmişten geleceğe yerleşik sınıfsal davranış örüntülerinin aktarılabilmesi veya hizmet sektöründe "beyaz-yakalı" bir kariyerden söz edebilmek söz konusu

olamaz (Bauman, 1991). Emek sürecinin yatay parçalandığı ve talebe göre biçimlendiği farklılaştırılmış üretim örgütlenmesinde kariyer gibi uzun dönemli bağlılıkların kurulamadığı, her an işten çıkarılabilmenin söz konusu olduğu esnetilmiş istihdam rejimi kapsamında sınıf gibi sabit bir sosyal konum-kimlikten bahsedebilmek mümkün değildir (Sennett ve Cobb, 1977; ayrıca bkz. Bauman, 1992). Bu görüşe göre, sınıf kimliğinin önemini yitirdiği, her şeyin akışlarda olduğu bir dünyada, sınıf, sosyo-ekonomik eşitsizliğin doğasının anlaşılmasında artık merkezi bir konumda değildir.

Örgütlü endüstriyel kapitalizm fazında(aşamasında) sınıf analizinin tartışma ekseninin üretim hattına ve üretici güçlere odaklaştığını görüyoruz (Lash ve Urry, 1987). Fordist üretim tarzından Post-fordizme geçiş, üretim örgütlenmesinin yeniden tasarımı, piyasa değer ve güçlerinin küreselleşmenin tüm coğrafyalara egemen olacak tarzda sınırsız yayılışı sınıfın üretim eksenli kolektif tanımlanma tarzını radikal anlamda etkilemiştir (Harvey, 1999; ayrıca bkz. Jessop, 1996). Küreselleşme süreci hiyerarşik sosyal yapıları ve bireylerin fırsat koşullarına erişimini dönüştürürken bireyin daha çok ön planda olduğu; tüketim davranışı örüntüleri, yaşam tarzı ve hazların öznellik konumlarını belirlediği bir süreç, sınıfın bireysel deneyimini belirginleştirmiştir (Giddens, 1990; Young, 1999; Gillies, 2005). Farklı kimliklerin ve sosyal çıkarların şekillendirdiği bir uzamda sınıf önceden belirleyici bir kimlik olmasına karşın artık birincil önemini yitirmiştir. Bu yüzden çalışmalar sınıfsal parçalanmayı, kararsızlığı ve belirsizliği ortaya çıkarmıştır (Crompton, 1998; Savage, 2000).

Fakat sınıfsal çözümleme hattının her iki kutbunun ortak noktası sınıfı ırk, etnisite ve cinsiyet gibi tanımlanabilir bir pozitive olarak ön kabul etmeleridir. Bahsi geçen iki çözümleme kutbunun ortak sorunu kimliği özsel bir sabite olarak zımnen kabul etmeleridir: Sınıf kimliği belirli bir kişinin sahip olduğu nitelikler bağlamında pozitif bir tanımlama içerir. Sabit bir pozitive olarak sınıf kimliği kavramsallaştırmasına karşı, 'psikanalitik-çekimli psikososyal' bir bakış açısıyla sınıfı ele almak sınırsız sayıda farklı kimlik arasında sınıf kimliğinin oluşumsal dinamiğini anlamak adına son derece önemlidir (Gadd and Jefferson, 2007). Böylesi alternatif bir çözümlemeye giriş şu varsayımı beraberinde getirir: Özne, kurucu olarak eksiktir. Freud'un bilinç ve bilinçdışı arasında *spaltung* olarak ifade ettiği yarılmayı ontolojik bir ön kabul haline getirerek radikalleştiren Lacan, özneyi sabit bir pozitive olarak kabul edip epistemolojik bir çözümleme yapmak yerine; özneye dair negatif ontolojik bir ön kabul ile işe başlar (Lacan, 2006:435). Buna göre öznenin eksikliği-negativitesi kimliği bir pozitive olarak kuran asli ontolojik zemindir. Bir pozitive olarak kimliğin (*identity*) mümkün olmadığı, fakat özdeşleşim (*identification*) ya da kimlikleşme süreçlerini mümkün kılan söz konusu ön kabul öznenin aktörleşebilmesinin ön koşuludur (Stavrakakis, 1999: 16, 35–9). Ontolojik eksiklikle malul özne özdeşleşerek

(ontolojik düzeyde eksik/nihai olarak başarısız) kimlik(ler) edinir ve aktörleşir. Özdeşleşme kimliğe özgü çeşitli eğilimlerin oluşum (inşa) ya da oluşamama (kriz) uğrağıdır; aynı zamanda, aşağıda göreceğimiz üzere, Bourdieu'nun psikanalitik içerimli çözümlerinde sosyal sahaların gerektirdiği sermaye donanımlarının da kökeninde yatar.

Diğer yandan, öznenin bütünlüğünün, tamlığının imkansızlığı kategorik bir tanımlama olarak kimliğin de imkansızlığını beraberinde getirir. Eğer kimlik imkansız bir tanımlama ise, kimliğin bütünlüğüne dair herhangi bir adlandırma ve oluşturulacak ikilikler de imkansız olacaktır. Örneğin birey vs. toplum, özne vs. nesne, teklik vs. çokluk ve benzeri ikiliklerin ontolojik düzeyde imkansız olması sınıf çözümlemesine içkin bireysel vs. sosyal ikiliğini de ortadan kaldıracaktır (Stavrakakis, 1999: 38, 40–5). Bir bütünlük, tamlık olarak kimliğin imkansızlığı fakat özdeşleşim (kimlikleşme) süreçlerinin ön kabulü, psikososyal sınıf çözümlemesinin sadece bireysel düzeyde değil aynı zamanda sosyal düzeyde de geçerli olacağını rahatlıkla ileri sürebilmemize yardımcı olur ve böylece birey vs. sosyal gibi ikilikleri de aşmamızı sağlar.

Kısaca, bir tamlık olarak sınıfın kararsız (imkansız) fakat sınıfla özdeşleşimin mümkün olduğu ve sınıfın da diğer öznellik konumları arasında sadece *bir* öznellik konumuna tekabül ettiğini görmemiz gerekir; sınıfın diğer kimlikler arasında asli bir konuma *kendiliğinden* sahip olduğu iddia edilemez (bkz. Laclau ve Mouffe, 1985).

2. SOSYAL PRATİK TEORİSİNDE PSİKANALİZİN ROLÜ: PSİKOSOSYALE YÖNELİM

Sınıf çözümlemelerinde egemen ikiliklere karşı, Fransız sosyal bilimci Pierre Bourdieu, sınıfı tanıma arayışı ve iktidar mücadelesi gibi bir pozitivite inşası temelinde tanımlar. Bourdieu, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra en önemli sınıf araştırmalarından biri olan ve mesleki farklılaşmayı dikkate alarak Fransız toplumunun farklı sınıfsal katmanlarının beğeni ve tüketim pratiklerindeki en ince farklılıklardan hareketle sınıf çatışma ve ayrımlarının kültürel alanda nasıl tezahür ettiğini incelediği *Distinction* (1984) adlı eserinde, sınıfın itibar ve öz-saygınlık algısıyla ilişkisini ortaya koyarak bu olgunun sadece sosyal bir kavram olmadığını, aynı zamanda psikososyal bir dinamikle yakından ilişkili olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, kültürel tüketim alanında gözlemlenen, bireyin kendi öznelliğine aitmiş gibi gözükken ama aslında daha geniş ölçekli ve karmaşık sosyal belirlenimlerin ürünü olan psikolojik nitelikte beğeni ve yargıların bütünü bireyin bilinç topografyasına yerleşmiş sosyal anlamlandırma şemalarının ürünü olarak tezahür eder. Çeşitli metaların ve hizmetlerin tüketim tarzında somutlanan sınıfın kendini ayırmaya ve farklılaştırma pratikleri sosyal olanın doğasındaki *sosyalleşmiş*-psikolojiyi açığa

çıkarr. Böylesine bir çözümlene, hem sosyal yapının içerisinde eyleyen öznelliğın bireysel ölçekte sınıfı bir kimlik olarak pratik etmesini mümkün kılan sosyal, ekonomik ve kültürel ‘bir yatkınlık, meyil veya temayülü’ ifade eden eğilimlerin (*dispositions*) kazanımını (Bourdieu, 1977: 214), hem de bu eğilimleri kazanırken işleyen özdeşleşim (*identification*) gibi psikanalitik süreçleri inceleyebilmemizi mümkün kılar.

Bourdieu’nun psikanalizle olan ilişkisi son derece gerilimli olmuş ve yaşamının sadece son yıllarında, *The Rules of Art* (1996) ve *Pascalian Meditations* (2000) adlı eserlerinde belirli bir açıklığa kavuşmuştur. Özellikle son eserinde, Bourdieu, psikanalize olan gönülsüzlüğünü psikanalitik kavramları kendi çözümlemesine katma çabasıyla giderir: *Habitus* oluşumunda duygulanımların (*affect*) rolüne işaret eder. Buna göre *habitusu* oluşturan eğilimler kümesi bir maruz kalma sürecine karşı belirir. Bourdieu bir şeye eğilimli olmanın o şeye maruz kalmaktan geçtiğini, çünkü bedenın bütün bir dünyanın yüküyle, derdiyle, tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ifade eder: Dünyaya açık olmak, maruz kalmak anlamına gelirken, söz konusu maruz kalma hali dünyayı aynı zamanda tevhit eder, yani bedene ve zihne dahil eder (Bourdieu, 2000: 140–1). *Habitus*’un psikososyal boyutu, eğilimler sisteminin ‘bir kimsenin sempati ve antipatisini, şefkat ve nefretini, beğeni ve tiksintisini yönlendiren var olma arzusunu belirli şekillerde yaratmaya çalışan bir imkan’ olarak tanımlamasında yatar (Bourdieu, 2000: 150). *Habitus* sosyal sahalara maruz kalma sürecinde ortaya çıkan ve çökelen (*sedimente* olan) tutkular, güdüler ve duygulanımsal etkileşimlerdir.

Bourdieu’nun *habitus* kavramını ifade eden eğilimlerin oluşumu, öznenin içine doğduğu aile ortamında edinilen ve farklı sahalarda formel veya enformel pedagojik eğitimle yapılaşan ve yapılandıran pek çok özelliğın, tutumun, tavrın ve niteliğın özümsemesi, aktörün kişiliğini oluşturacak şekilde asimile edilmesini anlatır (Bourdieu, 1977, 1984, 1990). Bu nedenle, Bourdieu’nun sosyal pratik teorisi, her ne kadar psikanalize mesafeli dursa da psikanalitik retoriğı kullanmanın ötesine geçer (bkz. Wacquant, 2016). *Habitus* oluşumu temelde bilinçdışı ve duygulanımsal bir süreç olarak tezahür eder: Hislerin ve duygulanımların bilinçdışı bir dinamizmle olağanlaşıp sıradanlaştığı eğilimler duruş, bakış, jest, tarz, sosyal alana yayılma, aksan ve ses tonu ve benzeri çok sayıda gözle görülebilir formlar alır. Geçmiş pratik geleceğe yön verirken bilinçli sergilenmeyen sınırsız sayıda beden dolayımıyla ve beden üzerinde kendini ifade etme tarzı açığa çıkar. Bedenle zihinsel şemalar arasındaki uyumun bilinçdışı tezahür ettiği örüntüler olan söz, duruş, jest vb. ifade tarzları hali hazırdaki evrensel his ve deneyimlerin etkisi altında şekillenir (Bourdieu, 1984: 474–6). Bedensel ve zihinsel eğilimler kümesinin oluşum ve kriz analizi aslında bize hislerin, duygulanımların ve duyguların bilinçdışı oluşum ve kriz süreçlerini

serimler. Örneğin, Bourdieu, Güney Fransa kırsalında kentli değer ve normların cezbediği kadınlara sunabilecek herhangi bir çekici niteliği olmayan toprağa bağlı köylü erkeklerin *habitusundaki* yarılmayı anlatırken aslında libidinal ekonominin geçirdiği kolektif krizi de anlatır (Bourdieu, 2008). Keza, Wacquant boksörlerin *habitusunu* incelerken dövüş sporlarında usta olacak bir aktörün eğilimsel oluşumlarında *shevi (carnal)* tutkuların oldukça önemli bir rol oynadığını saptar. Maddi ve fiziksel gelişimin devindiricisi olan metapsikolojik duygulanım, arzu ve keyif (*jouissance*) hayati bir bileşen olarak hem boksör/dövüşçünün beden ve zihin haritasını oluşturur, hem de dövüş sporları sahasını yapılandırır (Wacquant, 2005:470). Başka bir deyişle duygulanımlar (*affect*) ve arzular (*desire*) *habitus* oluşumunda dinamik ve kilit bir konumdadır.

Bourdieu, psikanalizin göz ardı ettiği birtakım kavramlara sosyolojinin önem atfederek aslında psikanalizi bir anlamda tamamladığını fakat ikame etmediğini belirtir (2000: 198). Bourdieu'ya göre sosyoloji ve psikanaliz sosyal ilişki sahalarındaki duygulanımsal yatırımların kökenine inebilmek için güçlerini birleştirmelidir (2000: 199). İki disiplinin bir *sosyoanaliz* haline geldiği ortak problematik ise *habitus* kavramında somutlanır (bkz. Steinmetz, 2014). *Habitus* oluşumunda doğrudan Freud'a referansla libido ve nesne ilişkilerini incelemesi Bourdieu'nun sosyal pratik teorisinde psikanalitik kategorilerin önemini açığa çıkarır (Fourny, 2000: 103, 110). Eğilimler ve yatkınlıklar matriksi olarak *habitus* yansıtma (*projection*), özdeşleşim (*identification*), aktarım (*transference*) ve yüceltme (*sublimation*) gibi süreçlerde tezahür eden sayısız etkileşim dolayısıyla çökelir – sedimente olur (Bourdieu, 2000: 197). Zorunluluğun keyfiyet karşısındaki sınıfsal niteliği göz önüne alınırsa, Bourdieu'ya göre işçi sınıfı veya alt sınıfların *habitusu* zorunluluk (*necessity*) haline maruz kalmaya karşı bir bilinçdışı savunma mekanizması (*defence mechanism*) yahut bir bastırma süreci olarak işler (Bourdieu, 2000: 232–3).

Bourdieu'nun eserlerinde duygulanımların (*affects*) *habitusu* oluşturmak adına ne ölçüde rol oynadığı ve nasıl bir değişim meydana getirdiği açık değildir; bilişsel ve bilinçdışı-duygulanımsal olan arasındaki ayırım genelde belirsizdir (Probyn, 2004; Reed-Danahay, 2005). Bourdieu psikanalizin klinik kategorilerini daha çok metafor düzeyinde ve genelde dağınık bir biçimde kullanmış, kavramları yeterince açıklanmamış ve belirli belirsiz telaffuz etmiştir. Fakat Bourdieu duygulanım (*affect*) kavramını gayet Freudiyen bir tarzda anlar. Duygulanımın Freud'un analizinde bir ihtiyacın tatminine yönelik içgüdüsel bir itkinin (*drive*) enerji boyutuna tekabül ettiği veya kısaca libidinal bir enerji olduğu düşünülürse (Freud, 1991), Bourdieu duygulanımı benzer bir biyolojik temelde kavrar. Bourdieu, tıpkı Freud gibi, duygulanımı evrensel ve biyolojik düzeyde anlamlandırır, fakat söz konusu enerjinin sevgi, öfke, nefret ve saygınlık gibi sembolik adlandırılış biçimlerinin kültürel olarak koşullandığına işaret eder.

Başka bir deyişle, Bourdieu, Freud'un izinde, duygulanımın temeli olan libidinal enerjiyi 'farklılaşmamış bir itki' halinde biyolojik bir fenomen olarak kabul eder (Bourdieu, 1998: 78). Fakat güdülere kültürel dokusunu kazandıracak ve bireysel-kolektif rengini verecek olan ise bizatihi sosyal mücadele sahalarıdır. Temelde biyolojik olan libido insanları çeşitli sosyal sahalarla ilgilenmeye, o sahalarla yatırım yapmaya, o sahaların kurallarıyla özdeşleşmeye, kısaca, sahalarla dair tutkular edinmeye yönlendirdiğinde kültürel bir nitelik kazanır. Bourdieu *The Rules of Art* (1996) isimli eserinde sosyal libido kavramını önerir; Bourdieu'ya göre sosyal libido somutlandığı ve sürdürüldüğü iktidar sahalarına göre değişir (aktaran Steinmetz, 2014: 204). Bourdieu, açıkça biyo-kültürel bir yaklaşımla, psikanalizin kurucu ilkesi olan libidoyu sosyal analizinin merkezine yerleştirir (Crossley, 2001). Sosyal pratik teorisinde duygular sosyal sahaların yüklendiği bir enerji olarak karşımıza çıkar. Öyle ki duygular geçmiş deneyimlerin kodladığı hisler olarak pratiğin deneyimsel boyutuna eşlik ederken aynı zamanda geçmiş pratiklerin tekrarını güçlendirir. Birey, eğilimlerin yeniden üretimini engelleyecek bir durumla karşı karşıya kaldığında kaygılı (*anxiety*) bir duygulanımın içerisine girer (Bourdieu, 1990: 292). Sahalara aşına olmak saha kurallarının duygu haritasını içselleştirmek ve *habitusu* uyarlamak/veya krize girmek anlamına gelecektir. Bourdieu'ya göre sahalar kendinde çatışma alanları olarak kabul edilemez. Aynı zamanda karşılıklı özdeşleşim, libidinal (duygulanımsal) yatırım, tanınma uzamlarıdır (Steinmetz, 2008). Bourdieu'nun felsefi antropolojisinin temel varsayımı olan tanınma arzusu sosyal mücadele sahalarına girişte belirir.

3. ÖTEKİ, TANINMA ARAYIŞI VE ÖZDEŞLEŞİM

Öteki'nin *habitus* oluşumundaki rolü ve metapsikolojik etkisi, Bourdieu'nun aşırı sablonlaştırılmış sosyolojisinde göz ardı edilen sosyal antropolojik felsefesini dikkate almayı gerektirir. Bourdieu'da tanınma arayışı (*the search of recognition*) bütün sahalardaki sosyal çatışma ve antagonizmaların temelini oluşturur ve dil ile psikanalitik çözümlemeyi de beraberinde getirir. Sosyal pratik teorisinin *habitus*-sermaye ve saha kavramsal üçlemesinin eksenini ontolojik tanınma kaygısı oluşturur:

Bir kimse bir başka yatırım nesnesi lehine 'öz-sevgisini' feda edebilmek ve böylece bütün bir öğrenimin ön gerekliliklerinden biri olan sosyal oyuna uzun ömürlü bir eğilimi yerleştirebilmek için, elementer biçimleri içerisinde pedagojik çalışmanın sonraki yatırımlarının tamamının kökeninde mevcut olan devindiricilerden birine dayandığını varsayabilir: Tanınma arayışı. (Bourdieu, 2000: 166)

Bourdieu sosyal sahalarla girişin asli nedenini aktörün kendisine yönelik narsisistik arzusundan sosyal dünyada tanınma ve var olabilme arzusuna kayışla

açıklıyor. Bourdieu'nun felsefi sosyal antropolojisinin temelini oluşturan tanınma arzusu farklı sermaye donanımlarıyla örüntülü bir ilişkisellik olarak *sosyalin* rekabet halinde ve antagonistik bir çerçevede kurulmasına yol açar. Tanınma arayışı ontolojik bir dramının ön kabulü olmasına karşın aynı zamanda psikanalitik içerimleri olan bir argümandır. Kojève'nin Hegel'in efendi-köle diyalektiği okumasına benzer – ki Bourdieu Kojève'den etkilenen Lacan'ı zımnen takip ederek – tanınma arayışının öznenin oedipal baba kuralını (*nom-du-pere*) kabul etmesi ve sembolik düzleme adım atmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu ileri sürer. Tanınma arzusu, çocukluk döneminde karşı cinsten ebeveyn duyulan sevginin hemcins ebeveyn tarafından engellenmesi ve arzunun başka nesne ve kişilere kanalize edilmesiyle başlayan ontolojik eksikliğin hem sebebi, hem de eksikliği kapatacak arayışın ve egonun oluşum koşuludur (Stavrakakis, 1999: 17–9). Böylesine bir arzu öznellikten aktörlüğe geçişte varlığın olumsuzluğuna ve söz konusu olumsuzluğu gidermede kimlik inşasının gerekliliğine işaret eder (Bourdieu, 2000: 167). Sosyal sahalarda yer almak ve varlığın olumsuzluğunu örtmek o sahaların kuralını tanımayı, yani hem sivilleşerek aşırı cinsel güdü ve öfkeyi dizginlemeyi, hem de sahaların gerektirdiği sermaye donanımını kazanmayı gerektirir: 'Birey kendisine ancak bir isim bahşedilerek, bir grup ve kurum içerisinden bir işlev tahsis edilerek varlığın olumsuzluğundan, sınırlılığından ve nihai absürtlüğünden kaçabileceğini umabilir' (Wacquant, 2007: 265). Farklı sosyal sahalarda isimlendirilmek, oyuna dahil olmak, sosyal pratik teorisinde farklı sermaye donanımlarına sahip olmak anlamına gelirken, psikanalizde ise bu süreç sembolik özdeşleşimler dolayısıyla ego katmanları oluşturmak anlamına gelecektir.

Özdeşleşim, Bourdieu'nun sosyal pratik teorisinde psikanalizin rolünü anlayabilmemiz için son derece önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Psikanalitik teoride bir kimsenin kendisini bir başkasının belirleyici özelliğinde fark etmesi ve o özelliği özümsemesiyle yaşadığı dönüşümü ifade eden özdeşleşim 'öznenin kendi-temsiline bir değişimi' işaret eder (Sandler, 1988: 11). Özdeşleşim kavramı Freud'un *The Ego and the Id* ([1923] 2001) ve *The Group Psychology and the Analysis of the Ego* ([1921] 1975) adlı eserlerindeki çözümlemelerinde detaylanır. Freud için özdeşleşim insan öznenin ve kişiliğin kurucu psişik operasyonudur ve kavramın neye gönderide bulunduğu ilişkin üç açıklama getirir: Öncelikle, özdeşleşim bir nesneyle kurulan duygusal bağın özgün biçimidir; ikincisi, özdeşleşim nesneyi egoda özümseyerek, kaybedilen nesneyle kurulan libidinal bağı geriye dönük (regresif) ikame eder; son olarak, arzu nesnesi olmayan öteki kişilerle ortak olan bir özelliğin algılanması neticesinde ortaya çıkar (Freud, [1921] 1975: 65). İlk açıklamadan hareket edersek, birincil (*primary*) ve ilksel (*primitive*) özdeşleşim öznenin bir kimse veya bir nesne ile kurduğu duygusal bağlılığa işaret eder. Anne veya karşıt cins

ebeveyn ilk özdeşleşim unsuru olarak karşımıza çıkar. Freud'a göre, karşı cinsten ebeveyne duyulan sevginin aynı cins ebeveyn tarafından sekteye uğratılması aynı cins ebeveyne karşı duyulan düşmanlığı beraberinde getirir. Oedipal süreçten kaynaklanan aynı cins ebeveyne duyulan hem sevgi hem de düşmanlık gibi duyguların yarattığı müphemlikten dolayı türeyen nesne seçimi (*object-choice*) ancak özdeşleşimle giderilir. Başka bir ifadeyle, Freud'un açıkladığı üzere, anneye olan sevgisinden dolayı babasının yerini düşmanca almak isteyen çocuğun histerik semptomu annesine olan sevgisinde nesneleşir ve babasının yerini alma arzusundan kaynaklanan suçlulukta açığa çıkar (Freud, [1921] 1975: 64). Dolayısıyla, aynı cins ebeveynle ve ahlaki kural-normlarla özdeşleşim geriye dönük biçimde arzu-nesnesinin yerini alır; özne, arzu nesnesinden kopmak durumundadır. Arzu nesnesinin kaybı ve kaybedilen nesneyi Öteki'nde arama girişimi, özdeşleşim kavramını psikanalizde tamlayan bir diğer kategori olarak arzu-nesnesi kavramıyla yakından ilişkilidir.

İkincil özdeşleşim arzu nesnesinin kaybıyla ortaya çıkar. Kayıp arzu nesnesiyle özdeşleşim kendini dışarıda arayan öznenin ego inşa sürecinin ve kişiliğin oluşumunun başlangıcıdır. Jacques Lacan, özdeşleşim ve ego arasındaki ilişkiyi oldukça iyi aktaran bir teorisyen olarak özdeşleşimi öznenin kendini bir imgede tanımasıyla meydana gelen dönüşüm olarak ifade eder; özne imgeyi kendi olarak kabul eder. Lacan imgesel özdeşleşim ile sembolik özdeşleşimi ayırır. Ego ayna aşamasında (*mirror stage*) imgesel özdeşleşim sürecinde ortaya çıkar. Altı ile on sekiz aylık bebek metaforik bir aynada bir bütünlük imgesiyle karşılaşır ve karşılaştığı şaşırtıcı ve bir o kadar büyüleyici imgeyle özdeşleşir. Öznenin kendisine dışsal bir imgeyle özdeşleşmesi bir yabancılaşma olarak egonun oluşumunun kurucu fazı olarak rol oynar (Lacan, 2006: 75–81). Böylece ego öznenin olmayı arzuladığı konuma karşılık gelmesi bakımından ideali yansıtır: İdeal ego. Fakat, öte yandan, ayna aşamasındaki karşılaşma geçici ve travmatiktir; imgesel bütünlüğün karşısında kendi parçalı ve kısımsal olma halini kavrayan bebek Öteki'nin imgesinden kendine doğru yabancılaşır. Bu karşılaşma bir daha yakalanamayacak bütünlük-tamlık hissinden (kaybedilen ve tam da bu yüzden arzulanan nesneden) kopuşu imler. Özne bu arayışı imgeselden sembolik düzlemde arayacaktır. Sembolik özdeşleşim oedipal baba kuralının kendisiyle özdeşleşmektir ve ahlaki normların kabulünü ifade eder. Bu nedenle egonun ideali olarak ortaya çıkar. Egonun ulaşacağı ve Öteki tarafından onaylanacağı konuma tekabül eder: Ego ideal. İmgeselden sembolik düzleme geçen, toplum kuralıyla tanışan özne saldırganlığını ve libidosunu bastırır ve gerçeklikle uyumlanarak sosyal yaşamın kurallarını öğrenir (Lacan, 2006: 559–71).

Lacan'ın Sembolik düzen analizi Bourdieu'nun saha analizinin işleyişi ve sosyal sahalarda öznenin üretimini mümkün kılan psikososyal temelleri anlatır

(bkz. Bourdieu, 2000: 166–7). Öznenin Sembolik düzene kaçınılmaz girişi bir kimsenin ‘ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve eğitimsel kalifikasyonlar şeklinde kurumsallaştırılabilir beceri ve kapasitelere’ tekabül eden kültürel sermayesini (Bourdieu, 1986: 243) tanıtırma arzusunu ve o sermayenin ötekiler tarafından da tanınmasını açıklar (Steinmetz, 2014: 213). Sembolik sermaye kültürel sermayenin ‘farklı sermaye türlerinin bir kere meşru olarak algılanıp tanındığında aldığı formdur’ (Bourdieu, 1987: 4). Sembolik sermaye, yüksek düzeyde kültürel sermaye sahibinin bu sermaye türünden yoksun olanlar üzerinde yarattığı sembolik şiddetin ürünüdür. Bourdieu’nun sembolik sermaye kavramıyla vurgulamaya çalıştığı bir sahadaki tüm aktörlerin tanınma talebidir; çeşitli kültürel konumların, *habitus*ların, beğenilerin ve hiyerarşinin tanınmasına dayalı karşılıklı talepleri ifade eder. Efendi-köle diyalektiği çerçevesinde dominant-efendi olanın domine edilen-köle tarafından tanınmaya ihtiyaç duyması her iki tarafın da hiyerarşik tanınma sistemi etrafında yapılaşan kapsayıcı bir sistemin öznelere olmalarından ileri gelir. Sembolik düzen, Bourdieu’nun (1987: 3) birbirine dışsal olarak tanımlanan ve farklılaşan konumlardan oluşan sosyal uzam-sistem kavramlaştırmasının Lacancı psikanalizdeki yerine tekabül eder. Bireyler Lacan’ın büyük Öteki olarak adlandırdığı ilkeye boyun eğerek Sembolik düzene adım atar; kuralla beraber tüm toplum, kültür, dil ve insan düzeni kurulur (Steinmetz, 2014: 212). Sembolik düzene adım atmak dominant sınıfın üyelerinin de tıpkı domine edilenler gibi kuralla boyun eğeceği anlamına gelir. Baba kuralı tarafından tanınma arzusu özneliliğin temelidir; dominant veya domine edilen her birey sembolik düzleme kuralı tanıyarak ve tanınarak geçiş yapar. Her bir sınıf bir öteki sınıfın sosyal aynasında kendi imgesini görür. Sembolik düzen öznenin tanınma talep eder ve tanınmayı bahşeder (Steinmetz, 2014: 212-3). Bourdieu’nun geç dönem düşünce izleğini sürdürürsek bir sınıfa mensup olmak ve o sınıfla aidiyet bağı kurmak da tereddütsüz benzer bir psişik ve ontolojik dramayı ön gerekli kılacaktır. Bu bağlamda, bir sınıfa ait olmak o sınıfa ait olmanın kurallarını, yani oedipal baba kuralını tanımak ve kendini tanıtmak ve böylece o konumda bulunmanın meşru görülmesi anlamına gelecektir.

Kısaca, arzuların ve tutkuların azade bir aktör-saha kompozisyonu yoktur. Bu nedenledir ki sosyal pratik teorisi, dikotomileri aşan bir tarzda, *habitus* kavramı dolayısıyla sosyolojiyle psikanalizi birbirine bağlar (Wacquant, 2007). Psikanalizle sadece söylem düzeyinde bir yakınlık kurmaktan öteye geçen sosyal pratik teorisi, eğilimlerin bilişsel, bedensel ve duygulanımsal şekillenme safhasında Öteki’nin sosyo-psişik topografyayı ve kendiliğin temsil tarzlarını etkilemedeki gücünü kabul eder (Steinmetz, 2008). Öteki ile özdeşleşmek, formel veya enformel pedagojik bir eğitimsel süreçle, özneyi aktörleştirecek ve belirli konumları temsil etmesini sağlayabilecek donanımı kazandıran temel bir psikososyal süreç olarak belirir. Psikanalizin temel klinik kategorilerinden biri

olan özdeşleşim, Bourdieu sosyolojisinde zımnen, öznelerin kendilerine yönelik narsistik sevgiyi bir Öteki'ne yönelttiği ve onun özelliklerinin bir kısmını veya tamamını özümseyerek hem saha kuralını tanıdığı, hem de sahanın gerektirdiği eğilimleri edinerek aktörleştiği ontolojik bir ön kabul halini alır. Siyasal ve sosyal çeşitli öznellik konumlarının oluşmasını sağlayan temel bir psikanalitik kavram olarak sembolik özdeşleşim, mantıksal olarak, sınıfsal konumların ve eğilimlerin de inşasında hayati rol oynar. Kimliklerin oluşumu bir kişinin-Öteki'nin belirli bir imgesiyle özdeşleşim neticesinde ortaya çıkan ego katmanlarına tekabül ediyorsa; alt, orta ve üst sınıfsal konumların zaman içerisinde yapılaşmış kültürel eğilimler bütününe sahip ideal bir sınıf konumuna ulaşmak da o konumla özdeşleşmeyi gerekli kılacaktır.

4. ÇAĞDAŞ BRİTANYA SINIF YAZININDA PSİKOSOSYAL YAKLAŞIM

Kültürel pratiklerin sınıf çatışmasının bir parçası olarak görüldüğü çağdaş toplumlarda kültürün rolüne vurgu yapan Britanya sınıf yazını, sınıf kavramını Bourdieu'nun ele aldığı şekilde, salt bir sınıfsal eşitsizlik kategorisi olarak değerlendirmemekte (bkz. Bourdieu, 1984), bununla birlikte ırk, cinsiyet ve etnik köken gibi diğer kimlik türlerini ve eşitsizlikleri de dikkate almaktadır (Bennet vd., 2009; Hage, 1998; Savage, 2000, 2005, 2007). Kültürel tüketim alanında yoğunlaşan sınıf haritası çıkarma girişiminde bulunan çağdaş Britanya sınıf yazını, özellikle son yirmi yılda, duygulanımsal yatırım, özdeşleşim ve aktarım gibi temel psikanalitik kategorileri işe koşarak *habitus* ve sınıf ilişkilerinin psişik vektörü hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Psikososyal bakış açısıyla şekillenen sosyolojik sınıf araştırmaları Reay'in 'sınıfın psişik görünümü' (2005) olarak adlandırdığı yeni bir kavramsal hatta ilerliyor. Özellikle son yirmi yılda sınıfın psişik portresini sunmaya çalışan yazarların işyeri, endüstri ve mahalli toplulukların neo-liberal çözümünde sınıf kimliğinin duygulanımsal boyutu (Walkerdine, 2009, 2010; Walkerdine ve Bansel, 2010; Kirk; 2007; Rogaly ve Taylor, 2009); sınıf *habitusunun* eğitim uzamında psikososyal şekillenışı (Lucey and Reay, 2000; Reay, 2004, 2005, 2008; Reay ve Lucey, 2003); cinsiyet, sınıf ve özdeşleşim ilişkisi (Skeggs, 1997, 2004a, 2004b, 2005, 2010); sınıfsal kimliğe yönelik negatif duygulanımlar (Charlesworth, 2000; Savage vd., 2001; Lawler 2005; Layton, 2006; Tyler, 2008); sınıfın psiko-moral analizi (Sayer, 2005) gibi temalar etrafında psikanalitik-çekimli (*psychoanalytically-inflected*) bir bakış açısıyla sosyal sınıfı tartıştıklarını görüyoruz. İlgili çalışmalar klinik psikanalizin duygulanımsal yatırım ve özdeşleşim gibi kavramlarını kullanarak sınıf kimliği ve konumuyla olan psişik ilişkinin sosyal boyutuna dikkat çekmektedir.

Psikososyal sınıf çalışmaları *habitus* ve libidinal enerji potansını ifade eden duygulanımının (*affect*) iç içe geçtiğini tespit etmektedir. Beğenmek, iyi

hissetmek, haz duymak, rahat olmak karşısında beğenmemek, kötü hissetmek, rahatsız olmak, tiksilmek, iğrenmek ve benzeri duygulanımlar bilinçdışı pratikleştirilen sınıfa özgülenebilecek tepkiler olarak tezahür etmekte ve böylece duygulanımsal yatırımların ve özdeşleşimlerin yönünü belirlerken sınıfsal konumlar arasındaki sınırları belirginleştirmektedir (Tyler, 2008; Skeggs, 2010; Lawler, 2005). Pek çok Britanya sosyal sınıf çalışmasında bulguların orta sınıfların alt-sınıf mekan, beden, davranış ve tüketim tarzlarına yönelik aşağılama, küçümseme, hor görme pratikleri orta sınıf (ve karşısında işçi sınıfı/alt sınıfın) *habitus*uyla bilinçdışı duygulanımların ne kadar iç içe geçtiğini ve sınıfsal kimliklerin ben vs. Öteki ayrımında inşa edildiğini göstermektedir (Layton, 2006; Skeggs, 2004a, 2004b). Sadece meslek, gelir durumu ve tüketim pratikleri değil, bilinçdışı duygulanımların da sınıfsal konumlanma hatlarının kültürel boyutlarını belirlediği tespit edilmektedir. Örneğin, Tyler (2008) ve Skeggs'in (1997, 2005) çalışmaları, İngiliz işçi sınıfı kadınlarının kültürel tüketim pratikleri ve davranış kalıplarına yönelik popüler medyanın da etkisiyle beliren negatif sosyal etiketlemenin yine işçi sınıfı kadınları tarafından nasıl bir duygulanımla karşılandığı ve bu etiketlemeyle mücadele ederken işçi/alt sınıf kültürel pratiklerin hem alt sınıf, hem de orta sınıf konumlarının sınırlarını nasıl (yeniden) ürettiğini serimler. 'Chav' ve 'Essex girl' gibi sembolik sosyal etiketlerin alt sınıf kadınların kendilik temsillerinin argo karşılığının ötesinde birer kalıp yargı olarak işlemektedir: Henüz ergenlik çağında çocuk sahibi, evlenmemiş, abartılı makyaj ve dikkat çekici kıyafetler giyen, sokak ortasında bağırarak ve hiçbir görgü kuralını dikkate almayan bir sosyal tipi ifade eden bu tip terimler özdeşleşilmemesi (*disidentification*), kaçınılması gereken bir sosyal tipi imler (Skeggs, 2005: 965–7). Böylece Essex kızı orta sınıfın, alt sınıf kadınlara karşı korku ve tiksintisinin somutlanmış bir duygulanımı ifade eder ve orta sınıfın kültürel temsil sınırlarında beliren ayrımları yeniden üretir: Orta sınıf kadın Essex kızı gibi olmayandır. Sınıfın kendilik temsili olarak beliren sosyal tip kalıpları, aynı zamanda, alt sınıf kadınların da kendilerine dönük bakışını belirlemekte, orta sınıf kadınların bakışı üzerinden alt sınıf kadınlar hor görülen değerler kümesinden kaçınmakta ve böylece orta sınıf konumunun sınırlarını yeniden üretmektedir (Skeggs, 1997). Bu aynı zamanda Skeggs'in 'kurucu limit' olarak adlandırdığı orta sınıf kadınların sınıfsal değerlerinin sınırlarını temsil eden kabanın karşısında nazik, abartının karşısında mütevazı, sapkın olanın karşısında olağan, ağır başlı 'iyi' kültürel pratiklerin olumlanmasına gönderide bulunur (Skeggs, 2005, 2010). Özdeşleşimle bedene ve zihne katılacak ve 'kötü' olandan ayırt edilecek olan özellikler toplumsal popüler anlamda iyi olarak kodlananlardır. Buna göre orta sınıf değerlerin 'trend' veya 'moda' haline gelişi işçi sınıfı değer kümesinin bir patoloji veya ahlaki eksiklik olarak orta sınıfın bireyci kendilik inşasına göre tanımlanışıyla yakından ilişki içerisinde bulunmaktadır (Skeggs, 2004b: 85–7, 91–2).

Medyatik temsiller, belirli ölçüde eğitimsel formasyon ve orta-sınıf akranlarla sınırlı ilişki deneyimi genç işçi sınıfı kadınlarının gözünde neyin 'iyi' olduğu hakkında önemli ölçüde fikir vermektedir. Özellikle orta sınıfın televizüel temsilleri işçi sınıfı kadınlarına orta sınıf hayat tarzını öğretmektedir. İşçi sınıfı gibi kategorize edilmeme arzusu bedenlerin estetik, çekici tasarımı, giyim-kuşama dikkat ve evin yeniden-dekorasyonu dolayısıyla gözlemlenebilir eğilimlerle cisimleşmektedir. Beden, ırk, sınıf ve cinsiyetin kazındığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır; işçi sınıfı kadınlarının özdeşleşmeye çalıştığı ideal ise beyaz, bakımlı, hetero-feminen ve estetik bir orta sınıf kadın bedeni olarak belirmektedir (Skeggs, 1997: 84–6). Bir diğer ifadeyle, orta sınıf konum ve hayat tarzı bir ego-ideal olarak belirmektedir. Bourdieu'nun Lacan'a zımnen referansla bahsettiği sembolik düzleme geçiş için gerekli sembolik özdeşleşim beden ve evin tasarımı dahilinde eğilimler olarak gözlemlenmesine karşın, sembolik bir sermayeye dönüşebilecek meşruiyetten yoksun kalmaktadır: Genç işçi sınıfı kadınları özdeşleştiği orta sınıf kadınlar tarafından tanınmamaktadır. Söz konusu tanınma kaygısı aslında sınıfın gizli yaralarından kaçınma kaygısından ileri gelmektedir (Sennett ve Cobb, 1977). Bu bağlamda, işçi sınıfı kadınlarının orta-sınıf bir kadın bedeni imgesi ve yine orta sınıf kültürel tüketim pratikleriyle özdeşleşmelerinin nedeni, saygın bir birey olarak kabul görmek için yadsınma ve hor görülmeyle engelleyecek temsilleri sergilemektir (Skeggs, 1997: 78–83). İşçi sınıfının medyatikleşmiş rahatsız edici temsillerine yönelik iğrenme ve aşağılama gibi temel duygulanımlar, nesnel anlamda işçi sınıfı konumunda yer alanların bu sınıfsal temsile bürünmekten kaçınmalarına yol açar; utanç ve küçük düşürülme gibi bilinçdışı duygulanımlar hangi sosyal sınıfsal kimlikle (başarısız da olsa) özdeşleşileceğini etkiler. Alt sınıfların üst sınıflarla özdeşleşme çabaları ise bilinçdışı duygulanımların *habitus* oluşumunda/krizindeki etkisine ve sınıf kimliği algısında yarattığı kararsızlığa sebebiyet verir. Kararsızlık meselesi üzerinde durulması gereken bir konu ve biraz açmakta fayda var.

Çağdaş Britanya sınıf araştırmaları sınıf kimliği konusunda Britanya toplumunun genel bir kararsızlık tutumuna dikkat çekmektedir (Savage, 2000, 2005, 2007). Temelde arzu nesnesine ilişkin sevgi ve nefret duygulanımlarının birlikteliğini ifade psikanalitik bir kavram olarak kararsızlık/müphemlik (*ambivalence*), küçültücü ve küçük düşürücü ve bu nedenle yaralayıcı bir anlamı işaret eden sınıfın nesnelliği karşısında psişik bir savunma mekanizması şeklinde ortaya çıkar; sınıf hakkında konuşmak insanları defansif (savunmacı) terimler kullanmaya yöneltmektedir (Savage vd., 2001). Psişik defansın (savunmanın) söylemsel tezahürleri çok çeşitli olabilmektedir. Örneğin, Skeggs, işçi sınıfı kadınlarının sembolik sermaye yoksunluğundan dolayı kendilerini beyaz, orta sınıf İngiliz kategorisine uyarlayamadıklarını fakat, aynı zamanda, kendini geliştirme (*improvement*) adı altında söylemsel taktiklerle işçi sınıfı kategorisinden

de kaçmaya çalıştıklarını tespit etmiştir (1997: 82). Geliştirme söylemi, işçi sınıfı kadınlarının çocuklarının kendilerinden daha iyi bir hayat yaşayacağına dair besledikleri umutları ifade etmekte ve kadınların kültürel sermayelerinin kendi yerel çevrelerinde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Eğitim veya kadınlığın kullanımı aracılığıyla geliştirme, kültürel sermaye yaratımı ve gösterimi anlamında kullanılmaktadır. Geliştirme söylemi kadınların kendilerini nasıl sunduklarıyla ilgili, Ötekinin bakışına yönelik ego-ideale yakınsama stratejisi olarak bedenlerin tasarımında, evin/dairenin iç mimari dekorasyonunda ve genel olarak gelecek hayallerinde somutlanmaktadır (Skeggs, 1997: 84, 88-9). Kendini geliştiren kadınlar kendilerini geliştirmeyen diğerlerinden ayırırken defansif (savunmacı) bir tavır almaktadır. Çünkü Savage vd.'nin (2001) ileri sürdüğü gibi savunmacılık (*defensiveness*) insanların kendileriyle ilgili sınıfsal terimlerle konuşmaya başladıklarında Öteki karşısında küçük düşüklerini hissettikleri momentte devreye girmektedir.

Savage vd. (2001) sınıftan kaçınmak adına bireylerin kendilerini söylem düzeyinde sıradan (*ordinary*) biri olarak savunduklarını saptamıştır. Sıradanlık/bayağılık (*ordinariness*) terimi sınıf kavramının hem kararsızlığını, hem de sınıfın nesnel konumundan kaynaklı olası bir psikik yaraya karşı defans (savunma) mekanizmasını iki şekilde kurmaktadır: İlki sıradanlık ifadesi yerleşik sınıfsal konumların ötesine geçtiği için geleneksel sınıf algısını yerle bir eder. İkincisi ise sınıfsal anlamda sıradan olanı sıradan-olmayan ile karşılaştırma imkanı verir. Britanya toplumunda savunmacı tutum öznel ve nesnel sınıf anlatılarının biraradalığı olarak belirlemektedir: İnsanlar sınıfı dışarıda bir yerde (*out-there*), yani somut ve nesnel, bir şey olarak tanımlamakta, fakat mesele kendi sınıf kimliklerini tanımlamaya geldiğinde aynı nesnelliği yitirmektedir. Burada mühim olan insanların sınıfsal kimlikleri üzerine kararsızlıklarının düşünsel bir öz-kimlik algısıyla ilişkili olduğudur. Bu nedenle savunmacı tutum bir kimsenin kendi sınıfsal konumunu adlandırabilmekteki güçlüğüne ortaya koyar (Savage vd., 2001: 880-1). Sıradan/normal olmak ise ortada olmak anlamına geldiğinden, orta sınıf nesnel konumlardan bağımsız olarak bir özdeşleşim nesnesi olarak belirlemektedir (Savage vd., 2001: 885-7). Tıpkı diğer psikososyal sınıf araştırmalarının gösterdiği üzere sınıfın negatif anlam yükü ve çağrışımından dolayı insanlar normal olmayı arzuladıkları için orta sınıfla özdeşleşmektedir (Lawler, 2005; Skeggs, 2005; Layton, 2006).

Öteki karşısında aşağılanma ve utanç duygulanımlarından kaçınmak için, Britanya'da yaşayan bireylerin izledikleri defansif (savunmacı) bastırma stratejisi kendilerini sınıfla ilgili herhangi bir çağrışımından uzak tutmak veya medyatik popüler temsilleri sergilemekten kaçınmak şeklinde tezahür etmektedir. Geç modernite koşullarında bireyler belirli bir sınıfla özdeşleşmek yerine diğer sınıflardan kendilerini ayırdıklarında iyi hissetmekte ve sınıfı kendilerinin

dışında bir yerde kodlayarak olası bir gizli yaraya karşı kendilerini savunmaktadır (Savage vd., 2001: 884–5). Öte yandan, sınıftan nasıl bahsedildiği kültürel sermaye ve öz-güvene bağlı ortaya çıkmaktadır: Savage vd. (2001) kültürel sermayesi ve özgüveni yüksek bireylerin sınıf terimleriyle konuşabildiğini gözlemlemektedir. Kısaca, modern Britanya toplumunda sınıf özdeşleşilen, kimliğin başat kurucu unsuru olan bir konum değildir. Britanyalılar sınıfla ilgili herhangi bir tanımlamadan kaçınmaya çalışırken, bilinçdışı savunma mekanizmasıyla, Savage vd'nin tespit ettiği gibi, sınıf kimliği ve buna ilişkin tutumları yeniden üretmektedir (2001: 889–90).

Açıktır ki sınıf psikik olarak deneyimlenen bir görüngü. Hor görülme ve küçük düşme gibi negatif duygulanımları deneyimleme endişesinin derinden hissedildiği, duygusal şemaların buna göre oluşturulduğu, sosyal alanda öznellik konumlarının belirli duygulanımsal stratejilerle inşa edilmeye gayret gösterildiği sosyalleşmiş bir psikik ekonomiyle karşı karşıyayız (özellikle bkz. Walkerdine, 2009, 2010; Walkerdine vd., 2001) – en azından geç modern Britanya toplumunda durum böyle. Bu bağlamda duyguların da sınıfsal kutuplaşmasından söz edilebilir: Orta sınıfın kibir, tatmin ve gururla kendini ifade ederken; işçi sınıfının kolektif kesimleri dayanışma ve tutunuma dair pozitif bir portre çizerken, bireycileşmiş işçi sınıfı kesimleri hınç, kıskançlık, öfke ve dargınlık sergilediği görülmektedir (Reay, 2005). Sosyal olarak değer atfedilen ve önemli görülen, ortak algıda saygınlık uyandıran şeylere yönelik duygulanımların mobilize edildiği ve evrensel-ortak beğeniyle kurulan özdeşleşim süreçlerinin şekillendirdiği sosyal uzamda enerjinin aktarımı, izlediği yön, bileşenleri, değişimi ve yoğunlaşması sosyal ilişkilerin dokusunu ve dolayısıyla da sosyal sınıfı düzenlemektedir. Endişe, korku, utanç, pişmanlık gurur, kıskançlık kendiliğin bir ötekiyle karşılaşması, karşılaştırılması, ötekiyle özdeşleşip özneleşme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır (Charlesworth, 2000; Sayer, 2005; Skeggs, 2010).

Öte yandan, Britanya orta sınıfları üzerine yapılan araştırmalar söz konusu sınıfların *habitusunun* duygulanımsal boyutunun sahip olmaya dayalı bir bireycilikle özdeşleşim neticesinde belirlendiğini ortaya koyar. Orta sınıfın özdeşleşim kurduğu hedef ve nesnelere kendini geliştirme, hazzın ertelenmesi ve kendiliğin bir mülk olarak algılanıp tasarlanması gibi unsurlar olarak belirmektedir (Skeggs, 2004a, 2004b). Burada dikkat çeken husus orta sınıf ebeveynlerin davranış kalıplarıdır. Orta sınıf ebeveynler çocuklarını duygulanımsal yatırım nesnelere dönüştürmektedir. Orta sınıfın temel hırsları ilerde maddi bir kazançla dönüştürülebilecek okul ve üniversite öğrenimi dolayısıyla müzik, dans ve türlü sanatsal alanlarda bir takım beceri ve yetilerin çocuklara kazandırılması üzerine kuruludur (Reay ve Lucey, 2003; Reay, 2008; Reay vd., 2011). Bu tip kazanımların içselleştirilmesi, edinimci-kazanımcı

tutumun ahlaki bir kaide haline gelerek normalleşmesi ve öteki sosyal sınıfsal pratiklerin yargılanmasında bir nirengi noktası olarak işlemektedir.

Kültürel sermaye kavramı özellikle eğitim alanında belirli yetilerin kazanılması ve belgelenmesiyle somutlanır (Bourdieu, 1986). Kültürel sermaye sahibi ebeveynlerin temel duygulanımsal yatırımı sahip olunan sermayenin çocuklara aktarılmasıdır. Ebeveynin duygulanımsal yatırım nesnesi çocuğun donanımının artırımı haline gelirken aile ve çocuk ilişkileri tasarlanacak, kurgulanacak ve yeniden yapılandırılacak psiko-sosyal bir uzama dönüşür; çünkü yükseköğrenimden elde edilecek kazanım işgücü piyasasında yakalanacak mesleki fırsatlarla sınıfsal konumlara tahvil edilebilir olmaktadır (Lucey ve Reay, 2000; Reay, 2004). Burada kültürel sermayenin değişim değerinden ziyade tutkunun rolü göz önüne alınmalıdır, çünkü çocuğun eğitime yönelik motivasyonu ve arzusu orta sınıfın duygulanımsal dinamiklerinden bağımsız değildir. Ebeveynlerin endişe ve arzularının belirlediği bir tahayyülde orta sınıf çocukların başarı algısı, derecesi ve isteği şekillenir; dahası, ebeveynlerin duygulanımlarının aktarıldığı çocukların model-imge tercihleri ve özdeşleştikleri kişi, nesne ve hedefler de yine ebeveynlerin hırslarıyla örtüşür. Bu sürecin *habitusu* bir boyutunu tanımlayan devamlılık, sürengenlik ve yeniden-üretimi tetiklediği ise aşikardır.

Eğitim uzamı sınıfın psişik çatışmasının en üst düzeyde yaşandığı ve kaygı (*anxiety*) gibi negatif temel bir duygulanımın *habitus* oluşumunu/krizini temelden belirlediği bir sosyal mücadele sahası olarak karşımıza çıkmaktadır (Reay, 2004; 2008). Fakat bu kez bir alt sınıf tedirginliğinden ziyade, alt ve üst sınıfların her bir üyesinin okul mekanında yaşanan karşılaşmalardan türeyen çoklu bir kaygı, tedirginlik ve korku hali tespit edilmektedir (Reay, 2015). Yine Britanya temelli çalışmalar göstermektedir ki orta sınıf mensubu genç kuşaklar alt sınıf çoğunluğun bulunduğu okul mekanında imtiyazlarından dolayı negatif duygulanımlar deneyimlemekte ve alt sınıf sosyo-kültürel kodlara uyum sağlayamamaktan ötürü yoğun bir kaygı yaşamaktadır. Kültürel sermaye donanımı yüksek ebeveynlerin model-imge ve hırslarıyla özdeşleşen çocuklarının alternatif model ve değerler karşısında yaşadığı kriz defansif (savunmacı) bir tutumla sakınma, korunma ve kaçınma pratiklerine dönüşmektedir. Beyaz orta sınıflar için aşına olmayan bir çevrede sınıf ilişkilerinin *habitusta* içselleştirilmesi Ötekine karşı güçlü duygusal tepkilere tahvil edilmektedir. İngiliz orta sınıfları yoksulluk ve yoksunlukla kirlenmekten büyük endişe duymaları nedeniyle bağımsızlık ve başarı duygusunu sürdürebilmek için zorunluluk halini yadsımaktadır (Reay, 2015: 10–2). Fakat bu durum ifade edildiği gibi, tek yönlü değil; beyaz işçi sınıfı bir birey de orta sınıf bir değer olarak eğitimsel başarıyı birleştirirken zorlanmakta ve korku ve endişe gibi benzer negatif duygulanımlarla yüklenmektedir (Reay, 2015: 5–7).

Sınıfsal karşılaşmaların kültürel çatışması *habitusta* parçalanma ve egoda bölünme meydana getirirken, negatif duygulanımların yarattığı rahatsızlığa karşı bulunan çözüm ise yakın temas halinde olan akranların birbirinin sınıfsal kendilik tarzlarıyla özdeşleşimi (*projective identification*) şeklinde gerçekleşmektedir (Reay, 2015: 12). Başka bir deyişle, okul mekanında orta sınıf çocuklar işçi sınıfı çocuklarının kodlarını (dışlanma, yadsınma, aşağılanma gibi) radikal bir duygu durumundan kaçınmak için özümseye çalışmaktadır.

Özetle çağdaş Britanya sosyal sınıf yazını, klinik psikanalizin duygulanım, özdeşleşim ve defans (savunma) mekanizması gibi kavramları kullanarak sınıf *habitusu* kavramının oluşum ve krizini açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, sınıf *habitusunun* oluşum veya krizinin bastırma, yüceltme, aktarım ve savunma mekanizmalarıyla iç içe geçtiği görülmektedir. Psikanalitik-çekimli psikososyal sınıf kavrayışı, şüphesiz, Türkiye sosyal sınıf araştırmaları için de ufuk açıcı bir bakış açısı sunabilir.

5. DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SINIF ARAŞTIRMALARINA PSİKOSOSYAL BİR BAKIŞ AÇISI GETİRİLEBİLİR Mİ?

Bir tamlık, bütünlük olarak pozitif bir sınıf kimliği tanımlamasından ziyade, sınıf kimliğini bir pozitivite olarak mümkün kılan duygulanımsal yatırım, özdeşleşim ve defans (savunma) mekanizması gibi klinik psikanalizin kavramlarını sınıf analizine dahil etmenin önemini tartıştık. Söz konusu kavramlar sınıf özneliği ve bilincini temelde *bilinçdışı*na ve psikososyal süreçlere referansla çözümlenmeye yardımcı olmaktadır. Psikososyal sınıf çözümlemesinin teorik ekseninin Bourdieu'nun psikanalize, özellikle Freud ve Lacan'ın görüşlerine yaklaşmasıyla belirlendiğine işaret ettik. Sosyal pratik teorisi özne oluşumunu topluma özgü koşulların içselleştirilmesi, özümsemesi ve somutlanması bakımından açıklarken, dışsal koşulların bireysel ve kolektif pratikte düzenli olarak doğaçlanmasına yönelik analiz, bireyin sosyal tarihini nasıl özümlediğini ve sembolik düzene nasıl adım attığını anlamayı gerektirir. Öznenin belirli bir sınıfa özgü meşru görülen bedensel ve zihinsel eğilimler kümesini kazanabilmesi o sınıfsal konumunun belirleyici sembolleriyle özdeşleşmesini gerektirir. Sınıfsal konumla özdeşleşim duygulanımların kanalize edildiği psişik bir süreç olmakla birlikte, aynı zamanda öznenin sınıfa özgü eğilimleri, yani *habitusu* kazanarak ilgili sosyal sahalarda da aktörleştiği bir sosyal süreçtir. Fakat yukarıda değindiğimiz Britanya sınıf çalışmaları *habitusun* oluşumu kadar krizinin de mümkün olduğunu serimlemiştir: Alt sınıfların orta sınıf kültürel pratiklerle özdeşleşimi, kazanılan eğilimlerin meşru görülmemesi ve uyumsuzluğu nedeniyle *habitusun* yarılmışlığını imlemektedir. Alt sınıfların sembolik tanınma arzusu kültürel pratiklerin meşru sahibi orta sınıflarda iğrenme, hor görme, aşağılama ve benzeri negatif duygulanımları uyandırırken;

tanınma arayışının yanıtsız kalmasından ötürü hınç, öfke ve benzeri negatif duygulanımlar da alt sınıflarda psişik dünyasında belirleyici olmaktadır. Bir ölçüde sınıfsal karşılaşmaların ve etkilenmelerin neticesinde tezahür eden negatif duygulanımlar kültürel tüketimden eğitime farklı sosyal mücadele sahalarında gözlemlenmektedir. Kısaca, sınıfsal temsil ve eğilim psikososyal bir meseledir.

Peki buraya kadar çizdiğimiz psikososyal analiz hattının Türkiye sınıf çalışmaları bakımından önemi ne olabilir? Hemen belirtmelidir ki Bourdieu eksenli sosyal pratik teorisi çerçevesinde psikososyal tartışma hatlarına yakınsayan hatta önemli veriler sunabilecek çalışmalar mevcut (Karademir-Hazır, 2014, 2017; Üstüner ve Holt, 2009). Fakat Türkiye sınıf yazınında sınıf *habitusunu* klinik psikanalizin kategori ve kavramlarıyla çalışan araştırmalar henüz yok. Söz konusu boşluk dikkate alınır, yöntemsel bir davet olarak İngiliz psikososyal yaklaşım geleneğinin metodolojik ilkeleri sınıfsal kimlik ve eğilim oluşturma süreçlerini anlamak ve açıklamak adına önerilebilir (bkz. Hollway ve Jefferson, 2000, 2005). Buna göre, öncelikle bireylerin *habitus*, sermaye donanımı ve sermaye donanımındaki artış veya azalışa göre (eğitim, spor, siyaset, akademi, vb.) çeşitli sosyal sahalarda değişen sosyal yörüngeleri (*trajectories*) serimlenmeli; sonrasında ilgili sahada konumlanan bireylerin sözlü tarih aracılığıyla biyografileri oluşturulmalıdır. Oluşturulan biyografilerde bireylerin belirli olaylara ve etkilenimlere karşı sergiledikleri duygusal/duygulanımsal tepkileri incelenebilir. Örneğin çeşitli sınıfsal karşılaşmalarda verilen tepkiler, öykünülen ve arzu duyulan kişi/hayat tarzı/statü, hayaller/amaçlar/hedefler, hissedilen fakat dile gelmeyen duygular, bastırılan rahatsız olma/küçük düşme/hor görülme halleri gibi öne çıkan travmatik deneyimler ve etkileri sınıfsal kimlik oluşturma veya kimliksizleşme üzerine çok şey söyleyecektir. Bir sonraki adım ise sosyal yörüngelerde öne çıkan duygulanımsal yatırım ve yerinden edilmelerin psikanalitik bir yorumsamaya tâbi tutulması olacaktır (bkz. Gadd ve Jefferson, 2007). Klinik psikanalizin kavram ve kategorilerinin yardımıyla yapılacak bu yorumsama *habitus* oluşumu/yarılması/krizi hakkında şüphesiz derinlemesine bilgi verecektir. İzlenecek yöntem bu olacaksa eğer, psikanalizin temel kategorilerinin işe koşulduğu bir yorumsamayı Bourdieu'nun sosyal pratik teorisi içerisinden inşa etmek, Türkiye sosyal sınıf araştırmalarında son derece ufuk açıcı bir kuramsal-yöntemsel çerçeve olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Bauman, Zygmunt (1991), *Modernity and Ambivalence* (Cambridge: Polity).

- Bauman, Zygmunt (1992), *Intimations of Postmodernity* (London: Routledge).
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society* (London: Sage).
- Bennett, Tony, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal ve David Wright (2009), *Culture, Class, Distinction* (London ve New York: Routledge).
- Berman, Marshall (1988), *All That Is Solid Melts Into Air* (London: Verso).
- Bourdieu, Pierre (1977), *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bourdieu, Pierre (1984), *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste* (Cambridge: Harvard University Press).
- Bourdieu, Pierre (1986), "The forms of capital", J. G. Richardson (der.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (New York: Greenwood): 241–258.
- Bourdieu, Pierre (1987), "What makes a Social Class? On the theoretical and practical existence of groups", *Berkeley Journal of Sociology*, 32: 1–18.
- Bourdieu, Pierre (1990), *The logic of Practice* (Stanford, California: Stanford University Press).
- Bourdieu, Pierre (1996), *The Rules of Art* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (2000), *Pascalian Meditations* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (1998), *Practical Reason* (Cambridge: Polity).
- Bourdieu, Pierre (2008), *The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Bearn*, (Chicago: University of Chicago Press).
- Bourdieu, Pierre ve Loïc J. Wacquant (1992), *An Invitation to Reflexive Sociology* (Chicago: University of Chicago Press).
- Braverman, Harry (1974), *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (London: Monthly Review Press).
- Charlesworth, Simon J. (2000), *A Phenomenology of Working Class Experience* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Coşkun, Mustafa Kemal (2012), *Sınıf, Kültür ve Bilinç: Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat* (Ankara: Dipnot).
- Crompton, Rosemary (1998), *Class and Stratification* (Cambridge: Polity).

Crossley, Nick (2001), *The Social Body: Habit, Identity and Desire* (London: Sage).

Devine, Fiona (1992), *Affluent Workers Revisited* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Devine, Fiona (1998), *Social Class in Britain and America* (Edinburgh: Edinburgh University Press).

Freud, Sigmund ([1921] 1975), *The Group Psychology and the Analysis of the Ego* (New York: WW Norton & Company).

Freud, Sigmund ([1923] 2001), "The Ego and the Id", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud Volume XIX: The Ego and the Id and Other Works* (London: Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis): 3–66.

Freud, Sigmund (1991), *On Metapsychology* (London: Penguin).

Gadd, David ve Tony Jefferson (2007), "On the defensive: A psychoanalytically informed psychosocial reading of *The Jack-Roller*", *Theoretical Criminology* 11(4): 443–467.

Geniş, Arif (2006), *İşçi Sınıfının Kıyısında: Küçük Sanayi İşçileri Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Dipnot).

Giddens, Anthony (1990), *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press).

Gillies, Val (2005), "Raising the "Meritocracy": Parenting and the Individualization of Class", *Sociology*, 39 (5): 835–53.

Goldthorpe, John (1996), "Class Analysis and the Reorientation of Class Theory", *British Journal of Sociology*, 47(3): 481–505.

Goldthorpe, John ve Gordon Marshall (1992), "The Promising Future of Class Analysis", *Sociology* 26(3): 381–400.

Goldthorpe, John, David Lockwood, Frank Bechhofer ve Jennifer Platt (1969), *The Affluent Worker in the Class Structure* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hage, Ghassan (1998), *White Nation: Fantasies of White Supremacy in a Multicultural Society* (Annandale, NSW: Pluto Press).

Harvey, David (1999), *The limits to capital* (London ve New York: Verso, London)

Hollway, Wendy ve Tony Jefferson (2000), *Doing Qualitative Research Differently: Free Association, Narrative and the Interview Method* (London: Sage).

Hollway, Wendy ve Tony Jefferson (2005), "Panic and Perjury: A Psychosocial Exploration of Agency", *British Journal of Social Psychology*, 44 (2): 147–63.

Jessop, Bob (1996), "Post-Fordism and the State", Bent Greve (der.), *Comparative Welfare Systems*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan): 165–183.

Karademir Hazır, Irmak (2014), "Boundaries of middle-class identities in Turkey", *The Sociological Review*, 62, 675–697.

Karademir Hazır, Irmak (2017), "Wearing class: A study on clothes, bodies and emotions in Turkey", *Journal of Consumer Culture*, 17(2): 413–432.

Kirk, John (2007), *Class, Culture and Social Change: On the Trail of the Working Class* (Basingstoke: Palgrave).

Knights, David ve Hugh Willmott (1990), *Labour Process Theory* (London: Macmillan).

Knights, David, Hugh Willmott ve David Collinson (1985), *Job Redesign: Critical Perspectives on the Labour Process* (Aldershot: Gower).

Lacan, Jacques (1998), *Seminar. Book XX, Encore* (New York: Norton).

Lacan, Jacques (2006), *Écrits: The first complete edition in English* (New York: Norton) (Çev. Bruce Fink).

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1985), *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (London: Verso Books).

Lash, Scott ve John Urry (1987), *The End of Organised Capital* (Cambridge: Polity Press).

Lawler, Stephanie (2005), "Disgusted Subjects: The Making of Middle-Class Identities", *The Sociological Review*, 3 (3): 429–446.

Layton, Lynne (2006), *That Place Gives Me the Heebie Jeebies*, Lynne Layton, Nancy Caro Hollander ve Susan Gutwill (der.), *Psychoanalysis, Class and Politics: Encounters in the Clinical Setting* (London: Routledge): 51–64.

Lucey, Helen ve Diane Reay (2000), "Social Class and the Psyche", *Soundings*, 15, 139–154.

Özüğürü, Metin (2005), *Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi* (İstanbul: Kalkedon).

Probyn, Elspeth (2004), "Shame in the Habitus", *The Sociological Review*, 52 (2): 224–248.

Reay, Diane (2004), *Gendering Bourdieu's Concept of Capitals? Emotional Capital, Women and Social Class*. In Lisa Adkins ve Beverly Skeggs (der.), *Feminism After Bourdieu* (Oxford: Blackwell): 57–74.

Reay, Diane (2005), "Beyond Consciousness?: The Psychic Landscape of Social Class", *Sociology*, 39, 911–928.

Reay, Diane (2008), "Psychosocial Aspects of White Middle-Class Identities: Desiring and Defending Against the Class and Ethnic 'Other' in Urban Multi-Ethnic Schooling", *Sociology*, 42 (6): 1072–1088.

Reay, Diane (2015), "Habitus and the psychosocial: Bourdieu with feelings", *Cambridge Journal of Education*, 45(1): 9–23.

Reay, Diane ve Helen Lucey (2003), "The Limits of 'Choice': Children and Inner City Schooling", *Sociology*, 37 (1): 121–142.

Rogaly, Ben ve Becky Taylor (2009), *Moving Histories of Class and Community* (Basingstoke: Palgrave).

Sandler, Joseph (1988), "The concept of projective identification", Joseph Sandler (der.) *Projection, Identification, Projective Identification* (London: Karnac Books): 13–26.

Savage, Mike (2000), *Class Analysis and Social Transformation* (Buckingham: Open University Press).

Savage, Mike (2005), "Working-Class Identities in the 1960s: Revisiting the Affluent Worker Study", *Sociology*, 39 (5): 929–946.

Savage, Mike (2007), "Changing social class identities in post-war Britain: Perspectives from Mass Observation", *Sociological Research Online* 12 (3), <http://www.socresonline.org.uk/12/3/6.html>.

Savage, Mike, Gaynor Bagnall ve Brian Longhurst (2001), "Ordinary, Ambivalent and Defensive: Class Identities in the Northwest of England", *Sociology*, 35: 875–892.

Sayer, Andrew (2005), *The Moral Significance of Class* (Cambridge: Cambridge University Press).

Sennett, Richard ve Jonathan Cobb (1977), *The Hidden Injuries of Class* (New York: Knopf).

Skeggs, Beverley (1997), *Formations of Class and Gender* (London: Sage).

Skeggs, Beverley (2004a), *Class, Self, Culture* (London: Routledge).

Skeggs, Beverley, (2004b), “Exchange, Value and Affect: Bourdieu and ‘the Self’”, Lisa Adkins ve Beverley Skeggs (Der.), *Feminism After Bourdieu* (Oxford: Blackwell): 75–97.

Skeggs, Beverley (2005), “The Making of Class and Gender Through Visualizing Moral Subject Formation”, *Sociology*, 39 (5): 965–982.

Skeggs, Beverley (2010), *Class, Culture and Morality: Legacies and Logics in the Space for Identification*”, Margaret Wetherell ve Chandra Talpade Mohanty (der) *The Sage Handbook of Identities* (London: Sage): 339–359.

Stavrakakis, Yannis (1999), *Lacan and the Political* (London: Routledge).

Steinmetz, George (2008), “The Colonial State as a Social Field”, *American Sociological Review*, 73: 589–612.

Steinmetz, George (2014), “From Sociology to Socioanalysis: Rethinking Bourdieu’s Concepts of Habitus, Symbolic Capital, and Field along Psychoanalytic Lines”, Lynn Chancer ve John Andrews (Der.), *The Unhappy Divorce of Sociology and Psychoanalysis Diverse Perspectives on the Psychosocial* (Basingstoke: Palgrave): 203–219.

Thompson, Edward Palmer (1963), *The making of the English working class* (New York: Vintage).

Tyler, Imogen (2008), “‘Chav Mum, Chav Scum’: Class Disgust in Contemporary Britain”, *Feminist Media Studies*, 8 (1): 17–34.

Üstüner, Tuba ve Douglas B. Holt (2009), “Toward a theory of status consumption in less industrialized countries”, *Journal of consumer research*, 37 (1): 37–56.

Wacquant, Loïc (2005) *Carnal Connections: On Embodiment, Apprenticeship, and Membership*, *Qualitative Sociology*, 28 (4): 445–474.

Wacquant, Loïc (2007), “Pierre Bourdieu”, Rob Stones (der.), *Key Sociological Thinkers* (New York: Palgrave Macmillan): 261–277.

Wacquant, Loïc (2011), “Habitus as topic and tool: Reflections on becoming a Prizefighter”, *Qualitative Research in Psychology*, 8 (1): 81–92.

Wacquant, Loïc (2016), "A concise genealogy and anatomy of habitus", *The Sociological Review*, 64: 64–72.

Walkerdine, Valerie (2009), "Steel, Identity, Community: Regenerating Identities in a South Wales Town", Margaret Wetherell (Der.), *Identity in the 21st Century: New Trends in Changing Times* (Basingstoke: Palgrave): 59–75.

Walkerdine, Valerie (2010), "Communal Belongingness and Affect: An Exploration of Trauma in an Ex-Industrial Community" *Body and Society*, 16 (1): 91–116.

Walkerdine, Valerie ve Peter Bansel (2010), "Neoliberalism, Work and Subjectivity: Towards a More Complex Account" Margaret Wetherell ve Chandra Talpade Mohanty (Der.), *The Sage Handbook of Identities* (London: Sage): 492–507

Walkerdine, Valerie, Helen Lucey ve June Melody (2001), *Growing Up Girl: Psychosocial Explorations of Gender and Class* (Basingstoke: Palgrave).

Wright, Eric Olin (1985), *Classes* (London: Verson).

Young, Jock (1999), *The exclusive society: Social exclusion, crime and difference in late modernity* (London: Sage).

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri ile telefon numaralarını ve e-posta adreslerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar .doc ya da .docx halinde **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer İhlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıf (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sına ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sına, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi

İletişim İçin

Adres: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1518

Web: www.alternatifpolitika.com

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593